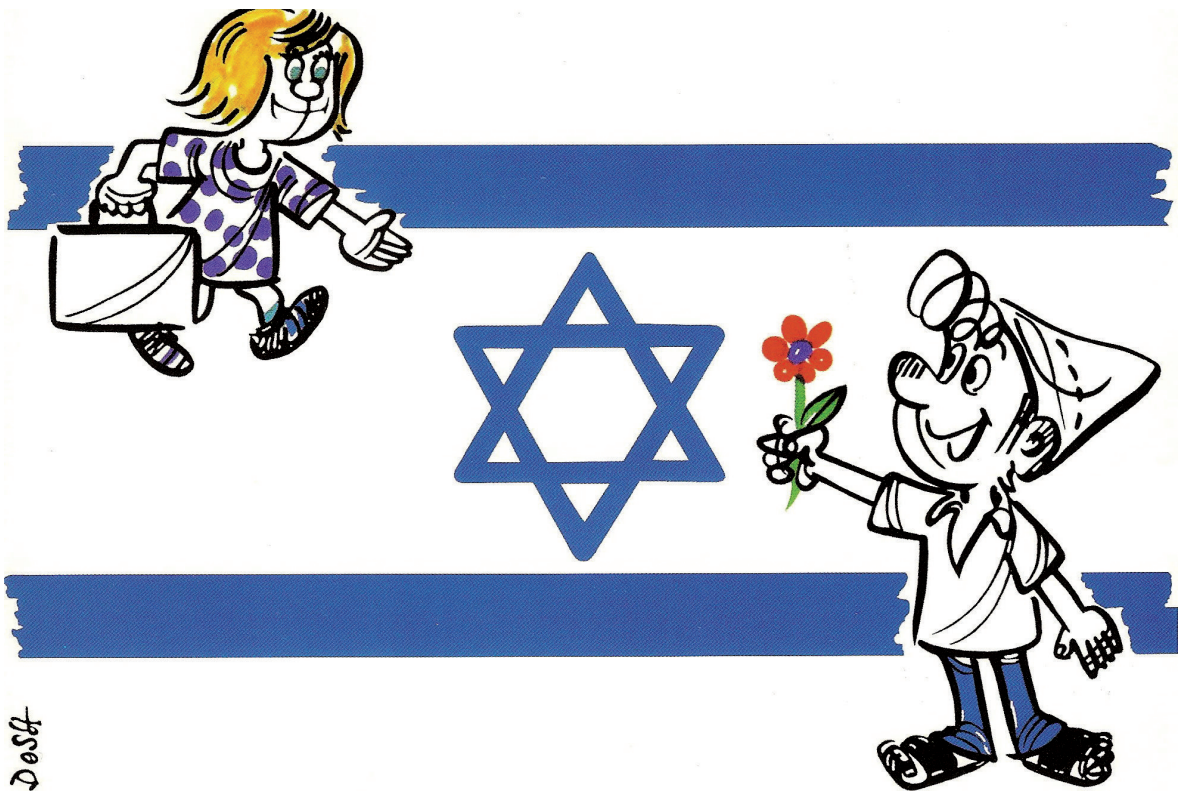

התקווה - עבר, הווה, עתיד

מסע רב-תחומי בעקבות ההמנון הלאומי

Desf

מדריך למורים מלווה בשני תקליטורי שמע

מאת

ד"ר אסתרית בלצן

www.edu.gov.il/tal/portal

מהדורה שנייה

משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים התשס"ט

כתיבת הספר, תכנון ועריכת התקליטור – ד"ר אסתרית בלצן

הוועדה המלווה:

ד"ר צופיה יועד, מ"מ מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך

ד"ר יעל שי, מפמ"ר מוזיקה במשרד החינוך

ד"ר ליה לאור, מרכזת תכנים ותכניות במוזיקה באגף לתכנון ולפיתוח תכ"ל במשרד החינוך (עד שנת התשס"ו)

ד"ר יהושע רוזנברג, מ"מ מרכז אשכול רוח ויהדות באגף לתכנון ולפיתוח תכ"ל במשרד החינוך

רישום תווים: פרופ' משה זורמן

עיצוב העטיפה: ד"ר אסתרית בלצן, ציפי שנקלר

איור העטיפה: בול "התקווה" ליום העצמאות 2008 באדיבות גליה אלבין אלמדיה בע"מ והשירות הבולאי
עיצוב: סטודיו ברוך נאה (ענת)

איור שער פנימי: איור של דוש, "שרוליק", באדיבות אהרון פרקש

בחירת חומרים גרפיים: ד"ר אסתרית בלצן

עריכת הלשון: אמנון ששון, ליאורה הרציג

טיפול בזכויות יוצרים: ז'קלין אגם

ליווי ההפקה: מיקי תוסייה-כהן, מרכזת תכנים במוזיקה באגף לתכנון ולפיתוח תכ"ל במשרד החינוך (משנת התשס"ז)

ביצוע גרפי ולוחות: ארט פלוס, ירושלים

© כל הזכויות על המדריך והתקליטור שמורות למשרד החינוך, התשס"ט 2009

© כל הזכויות על המילים, הלחנים והביצועים שמורות לאקו"ם וליוצרים

© כל הזכויות ליצירות האמנות ולתצלומים שמורות לאמנים, לצלמים, למוזיאונים ולמאגרי התמונות לאקו"ם

ולהוצאת הספרים מעלות – הוצאת ספרים בע"מ, רח' קרליבך 29 ת"א, טל. 03-5614121

**"בן, כמסתבר זה דרך המנונים:
מתחילים כשיר של חבר תמהונים...
ולבסוף הנה... פתאם או לא פתאם...
תזמורות עוברות ועם מצדיע דם".**

מתוך "המנון ומחברו", נתן אלתרמן

תוכן העניינים

9	1. "התקווה" – שיר אחד, יחיד ומיוחד
9	א. עוד לא אבדה תקוותנו
10	ב. מניין כוחה של "התקווה"?
12	ג. מה אומרת לנו "התקווה"?
15	2. איך המנון נולד? המנון ולאום בעולם
19	3. ההמנון שלנו
19	א. הרקע לצמיחת ההמנון – "חיבת ציון" וראשית הציונות
20	ב. ניצני ההמנון – שירי "חיבת ציון"
20	1. השושנה – דמעת הליצן (1860)
24	2. חושו, אחים, חושו (1883)
25	3. אם אשכחך – ומשורר שנשכח (1888)
27	ג. "תקוותנו" – השיר ומחברו
34	ד. מ"תקוותנו" ל"התקווה" – כור היתוך ישראלי
36	ה. מנגינת "התקווה"
38	1. שיר עגלונים רומני
40	2. אידלסון והמקורות העממיים ל"התקווה"
40	3. הדי תפילות יהדות ספרד ואשכנז ב"התקווה"
41	4. מקורות זרים
44	5. "התקווה" ו"המולדֶבֶה" מאת סְמֶטְנָה
46	6. לחנים זרים בזמר העברי
47	ו. משיר הווי – להמנון
50	ז. "התקווה" נאבקת להכרה
52	ח. אימבר בהר הרצל – סוף דבר
54	ט. שאלות סיכום
55	4. "התקווה" ושרביט המנצחים – מסע סימפוני
59	5. הרגעים הגדולים של "התקווה"
59	א. "התקווה" האסורה, 1936
59	ב. שירת "התקווה" של ניצולי ברגן בלזן, 20.4.1945
61	ג. "התקווה" בפי "עולי הגרדום", 1945-1947
62	ד. "התקווה" ביום הכרזת המדינה, 1948
63	ה. "התקווה" מעל פסגת הר הצופים, 1967
64	ו. שאלות לעבודה עצמית

- 65 **6. "התקווה" – מבחר ביצועים**
- 65 א. קהל ישראלי שר "התקווה" – ביצועים בראי הזמנים
- 65 ב. סולנים – מברברה סטרייסנד לשרית חדד
- 66 ג. עיבודים תזמורתיים
- 67 ד. עיבודים מקהלתיים
- 67 ה. קו המשווה – טבלת השוואות ושאלות
- 68 **7. "התקווה" – הדים ופולמוסים בתקשורת: עיתונות, רדיו וטלוויזיה**
- 68 א. בעיית הייצוגיות
- 69 ב. משבר 1932
- 71 ג. ההמנון השני – "ירושלים של זהב", 1967
- 78 ד. לקראת יובל למדינה, 1998
- 79 ה. 2008 – שישים שנה למדינה
- 79 1. השר שלא שר
- 80 2. "התקווה" – עתיד?
- 80 3. כבודו של ההמנון?
- 81 4. שאלות פתוחות
- 82 **8. התייחסות ל"התקווה" בשירי רוק ישראליים בשנים האחרונות**
- 82 א. התקווה לא עובר גלגל"צ (אביב גפן)
- 84 ב. החלום יגוע אם נאבד את התקווה (סאבלימינל והצל)
- 86 **9. התקווה על מסך הקולנוע**
- 86 א. "מישהו לרוץ אתו" ומלחמת לבנון השנייה, 2006
- 88 ב. "לך לשלום גשם", סרט תיעודי על גלגולי התקווה, 2007
- 90 **10. "התקווה" שלי – פרויקט אישי**
- 92 **נספחים**
- 92 **11. הרחבה למורה למוזיקה ולחובבי המוזיקה**
- 92 א. המנון וזהות לאומית במוזיקה אמנותית: המלחין כתבנית נוף מולדתו
- 92 1. היידן וההמנון האוסטרי ב"רביעיית הקיסר"
- 93 2. בטהובן, הסימפוניה התשיעית והמנון אירופה
- 95 3. ורדי ו"שירת העבדים העבריים" מתוך האופרה "נבוקו"
- 96 4. מלחמת ההמנונים ב"פתיחה 1812" מאת צ'ייקובסקי
- 98 5. הפואמה הסימפונית "המולדָּבָה" מאת סמטנה ו"התקווה"
- 104 6. עבודה עצמית לתלמידי בגרות במוזיקה

- 110 ב. התקווה בנושא מרכזי בזמר העברי, מקום המדינה ועד היום
- 111 1. הן אפשר (חיים חפר/דוד זהבי, 1948)
- 112 2. מחר (נעמי שמר, 1963)
- 114 3. שיר לשלום (יעקב רוטבליט/יאיר רוזנבלום, 1969)
- 116 4. מרדף (ירון לונדון/נחום היימן, 1970)
- 118 5. לו יהי (נעמי שמר, 1973)
- 120 6. אין לי ארץ אחרת (אהוד מנור/קורין אלאל, 1982)
- 122 7. שיר תקווה (אביב גפן)
- 123 8. תקווה (סבלימינאל והצל)

124 **12. הרחבה למורה לספרות**

- 124 א. "חיבת ציון" בספרות העברית – בין "השכלה" ל"תחייה"
- 125 ב. ההשכלה
- 127 ג. "חיבת ציון" ושירתו של אימבר
- 132 ד. שירת התחייה – ביאליק וטשרניחובסקי
- 134 ה. שלושה מחזורי תסיסה כנגד המליצה – מאימבר לאלתרמן
- 135 ו. המנון ומחברו – נתן אלתרמן
- 136 ז. שאלות סיכום

137 **13. הרחבה למורה לאזרחות ולסוציולוגיה**

- 137 א. ישיבת ועדת הכנסת בנושא חוק ההמנון (2002)
- 147 ב. חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה (2004)
- 148 ג. שאלות סיכום

149 **14. תקליטור "התקווה" – פירוט קטעים ומבצעים**

בתקליטורים המצורפים

152 **15. דוגמאות תווים**

154 תודה

"התקווה" - שיר אחד, יחיד ומיוחד

א. עוד לא אבדה תקוותנו

לפעמים, ברגעי ניצחון, היא מלאת עוצמה ותהילה.
לפעמים, בעצרות זיכרון, היא חרישית בתפילה.
לפעמים, כשנשבעים, היא ניצבת בין מתים לחיים.
לפעמים, כשמתלכדים, היא עולה בהתלהבות גדולה.

מהו סודם של מילים ומנגינה בני 120 שנה?
איך זה שאחרי משפט קצר – "הקהל מתבקש לקום לשירת 'התקווה'"¹,
קורה פתאום קסם, הקהל עומד על רגליו ושר, ואנשים מוחים דמעה?

יש ש"התקווה" מתחילה את דרכה, בגישוש ובאי ביטחון. אבל בהגיע המשפט "עוד לא
אבדה תקוותנו" שר כבר כל הקהל באמונה שלמה, וכולם מתלכדים סביב בשורה גדולה.
[תקליטור 1 רצועות 1 ו-2].

תמיד יש משהו מחזק בשירה המשותפת הזאת. חוסן של מסורת, של השתייכות לעם
אחד, לשפה אחת, לגורל אחד, לדרך ארוכה וכואבת. תחושה חזקה כי גם אם הארץ
סוערת ואדמתנו בוערת – "התקווה" תמיד נשארת.

האם שאלת את עצמך פעם – מניין שאבה "התקווה" את כוחה?
בעמודים הבאים ננסה להבין כוח זה ולפענחו.

1 משפט זה נאמר בכל טקס ובכל אירוע במדינת ישראל.

קהל בתפוצות בשירת "התקווה", על מסכי הטלוויזיה ביום העצמאות ה-60 למדינה, באדיבות גליה אלבין

ב. מניין כוחה של "התקווה"?

כוחו של השיר נעוץ בנושא שלו – "התקווה". תקווה היא ציפייה לעתיד טוב יותר, האמונה שהאושר בוא יבוא, שהחלום יתגשם. "במקום שבו יש חיים – תימצא תקווה", אמרו חכמי יוון ורומי², ואצלנו אומרים – "טובה תקווה מחיים"³, "התקווה תפיח רוח-חיים בלב איש לעבוד ולחיות"⁴. "החלום יגווע אם נאבד את התקווה"⁵. כי מה יותר מעודד, מחזק, מקים נופלים, מקיץ נרדמים ונותן כוח למתייסרים מאשר תקווה?

כוחו של השיר באוניברסליות שלו – זהו שיר שצליליו פזורים על פני כל אירופה, על פני אומות שונות, שפות שונות ותרבויות שונות לאורך מאות שנים. כל הצלילים הללו מתאחדים לבסוף בהמנון שלנו.

כוחו של השיר בהיסטוריה שלו, בשורשיו הרבים והמפותלים. "התקווה" היא שיר ישן נושן, המלווה אותנו במשך יותר ממאה שנה. ימיה של "התקווה" ארוכים פי שניים מימיה של מדינת ישראל.

כוחו של השיר במשמעותו ובתפקודו בכל אירוע בחיינו במדינת ישראל – צלילי ההמנון מלווים את דגל המדינה המתנפנף ברוח, את גיבורי האומה ומנהיגיה בימים של הצלחות ותרועות ובימים של יגון וזיכרון. ההמנון הושר וקודש ברגעים אחרונים של נידונים למוות ועולי גרדום. ספורטאים ישראלים מזילים דמעה בשומעם אותו כשהוא מלווה הענקת מדליות בתחרויות ואולימפיאדות. ילדי בית ספר שרים ומשננים אותו בכל אירוע וטקס. חיילים שרים אותו בטקסי השבעה ובאירועי הנצחה.

כוחו של השיר בשייכות שלו – זהו המנון שנוצר על ידי העם, נבחר על ידי העם ומושר בפי העם. ההמנון שייך לכולם וכולם שייכים לו. "התקווה" מלווה אותנו ומפעילה אותנו בימי חג ובימי חול, בימי אבל ואפילו במשחקי כדורגל...

השיר מחייב אותנו לקום, לעמוד דום, לתת כבוד למילים ולמנגינה. השיר מזהה אותנו כיהודים וכעם אחד – "כָּל עוֹד בְּלֵבָב פְּנִימָה / נְפֶשׁ יְהוּדִי הוֹמְיָה". השיר מציג את ארצנו בראש מעיינינו – "עֵין לְצִיּוֹן צוֹפְיָה". השיר מתעד אלפיים שנות גלות, בעברית בהטעמה אשכנזית (מלעילית) ישנה – "מְזַרְח", "צִיּוֹן".

קשה להאמין שאוצר גדול כל כך של מידע ורגש גלום בשיר אחד, יחיד ומיוחד – "התקווה".

2 אריסטו (יוון, 384-322 לפנה"ס): "התקווה היא חלומו של האדם הער".

קיקרו (רומא, 106-43 לפנה"ס): "במקום שבו יש חיים, יש גם תקווה".

3 מתוך דברי תמר לאמנון ברומן העברי הראשון אהבת ציון (1853) מאת אברהם מאפו (1808-1868).

4 מתוך "משפט עמי", מאמרו המפורסם של הסופר פרץ סמולנסקין מ-1884. ראו פרק ג.

5 ראו סאבלימינל בדיסק המצורף, רצועה 28.

ג. מה אומרת לנו "התקווה"?

התקווה

מילים: נפתלי הרץ אימבר

לחן: עממי

התקווה

5 - וְלֵיְהוָה - מִיְהוָה - הוֹדוּ - הוֹדוּ - הוֹדוּ - נְשֵׁי - קִיְיָ - קִיְיָ - לֵב - עוֹד - כָּל

9 - יְהוָה - פִּי - צוּ - יוֹן - צִלְיוֹן - עֵמֶת - מִה - דִּי - קִיְיָ - נְחֵם - מִן - תִּי - אֶפֶס

13 - יָם - פִּי - אֵל - שְׁנוֹת - בֵּת - נְהַ - תִּקְהָ - נוֹ - תִּתְנֶה - תִּקְהָ - אֵב - לֹא - עוֹד

17 - יָם - לֵב - שֶׁ - רֵי - וִי - יוֹן - צִלְיוֹן - אֶ - נוֹ - צִ - אֶרֶץ - בִּי - שִׁי - חֶפְצִי - עִם - יוֹת - לֵה

יָם - לֵב - שֶׁ - רֵי - וִי - יוֹן - צִ - אֶרֶץ - בִּי - שִׁי - חֶפְצִי - עִם - יוֹת - לֵה

כָּל עוֹד בְּלִבְךָ פְּנִימָה

נֶפֶשׁ יְהוּדֵי הוֹמָיָה

וּלְפָאֲתֵי מִזְרַח קְדִימָה

עֵינֵי לְצִיּוֹן צוֹפִיָה

עוֹד לֹא אֲבָדָה תִּקְוַתְנוּ

הַתִּקְוָה בֵּת שְׁנוֹת אֲלֵפִים,

לְהִיּוֹת עִם חֶפְשִׁי בְּאֶרְצֵנוּ

אֲרֵץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם.

כולנו מכירים את השיר, אך רובנו לא באמת מקשיבים לצלילים ולמילים. אם נתעמק, נתעכב ונקרא אותו לאט, נגלה כי סיפור ארוך מסתתר מאחורי כל מילה במשפטיו, מסתמן בכל צליל במנגינותיו.

במשפט אחד מתאר השיר את תקוותו הממושכת והמיוסרת של היהודי לחזור לארץ ישראל ולחיות בה כעם חופשי. זהו משפט תנאי: כל זמן שיהודי רוצה להגיע לארץ ישראל, יש תקווה לעם לשוב לארצו. כך התקווה האישית, האינטימית, בלשון יחיד בבית א' – התקווה שפועמת בלב, רוגשת בנשמה, מסתכלת בגעגועים לירושלים – הופכת להיות הצהרה קבוצתית, לאומית בלשון רבים בבית ב': "עוד לא אבדָה תקוֹתְנוּ לְהִיּוֹת עִם חֶפְשִׁי בְּאֶרְצֵנוּ".

השיר כתוב בעברית מליצית בהשראה תנ"כית. כל מילה שאולה מן המקורות! כשאימבר כתב את המילים האלה, השפה העברית לא הייתה שפה חיה, זורמת, מדוברת. היא הייתה שפת קודש, שפת חכמים, שפת חלומות כמוסים וגעגועים.

להלן ביאור מילים וביטויים מתוך "התקווה":

כל עוד – כל זמן ש...

"כל עוד"..."עוד" – צירוף מילים זה מהווה כפל לשון, המותח את ציר הזמן עוד ועוד, ומבליט את האמונה האיתנה בנצחיות העם היהודי.

בלבב – בתוך הלב. המילה "בלבב" עצמה היא הכפלה של המלה "לב".⁶ המילה "לבב" בסמוך למילים "כל" ו"נפש", מופיעה בתפילת "שמע ישראל", תפילה שיהודים מצווים לומר פעמיים ביום:⁷ "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד. וְאֶהְיֶה, אֵת ה' אֱלֹהֵינוּ, בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ, וּבְכָל-מְאֹדְךָ" (דברים ו', ד-ה).

נֶפֶשׁ הוֹמִיָּה – נפש משתוקקת, נסערת, מתגעגעת. "מִה תִּשְׁתַּחֲוֶי נֶפְשִׁי וּמֵה תִּהְיֶי עָלַי" (תהילים, מ"ב, יב).

וּלְפָאֲתַי – מהמילה פָּאָה – פינה, צד, עבר. **וּלְפָאֲתַי מְזַרְח** הכוונה לפנייה לצד מזרח, שהוא הכיוון לארץ ישראל ולירושלים למתפללים ממערב, מאירופה. ארון הקודש בבית הכנסת עומד בכותל המזרחי הצופה למקום הר הבית. כך נושאים המתפללים עיניהם תמיד למקום בית המקדש בירושלים (משנה, מסכת ברכות, פרק ד', ה).

קְדִימָה – שלוש אפשרויות לפירוש המילה, ושתיים מהן יוצרות סתירה: קדימה מלשון התקדמות לקדמה לאומית בעתיד; לעומת קדימה מלשון "קדום" – פנייה אל העבר, אל המסורת: "חֲדָשׁ יִמְיֵנוּ כְּקֶדֶם" (איכה ה', כא). סתירה פנימית זו בין קדימה לאחורה, בין התקדמות לבין התרפקות על העבר הרחוק, נמצאת במהותה של הציונות ומלווה את ההיסטוריה של "התקווה" לאורך השנים. עוד ייתכן פירוש שלישי – קדימה מלשון כיוון מזרח, לצד קדים (רוח קדים – רוח מזרחית, מדברית). אלא שאז לפנינו שיבוש פיוטי, ויש לומר קְדָמָה, ככתוב: "צִפְנָה וְנִגְבָּה, וְקִדְמָה וְיָמָה" (בראשית י"ג, יד).

צוּפִיָּה – צורה מליצית של המילה צופה (משקיפה). יש כאן גם צליל של ציפייה. כפל הלשון כאן מבטא אחדות גוף ונפש: גם העין הצופה, גם הנפש המצפה – שתיהן שואפות לציון.

עוֹד לֹא אָבְדָה תְּקוּוֹתֵנוּ – הביטוי לקוח מחזון העצמות היבשות בנבואת יחזקאל (ל"ז, יא-יב):⁸

"הִנֵּה אֲמָרִים, יִבְשׁוּ עֲצָמוֹתֵינוּ וְאָבְדָה תְּקוּוֹתֵנוּ נִגְזְרָנוּ לָנוּ".

"לֵכֶן הִנְבֵּא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם, כֹּה-אָמַר אֲדֹנָי ה':

הִנֵּה אֲנִי פֹתַח אֶת-קִבְרוֹתֵיכֶם... וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל-אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל".

עבר? עתיד? מבחינה תחבירית, הצורה המקובלת היום למשפט תנאי היא: "כל עוד בלבב... לא תאבד תקוותנו". אך לאמירה "עוד לא אבדה תקוותנו" (בזמן עבר) יש תוקף של הצהרה על-זמנית החובקת עבר, הווה ועתיד.

בַּת שְׁנוֹת אֲלָפִים – שקיימת אלפיים שנה. הרומאים הגלו את עם ישראל מארצו בשנת 70 לספירה, אחרי חורבן בית שני. משם מתחילה ספירת אלפיים שנות גלות, ומשם התקווה המתמשכת לחזור לארץ ציון וירושלים.

6 כפל לשון סְמָלִי נמצא גם בשמו של היוצר: המילה "לב" מופיעה בשמו של מחבר התקווה, נפתלי הרץ אימבר, וגם בשמו של חוזה המדינה בנימין זאב הרצל ("הרץ" פירושו לב, בגרמנית).

7 בשחרית ובערבית מדי יום.

8 הביטוי "עוד לא אבדה תקוותנו" מופיע גם בהמנון הפולני שנתחבר בידי ויביצקי – "עוד לא אבדה פולין כל עוד אנו חיים". על השפעות המנונים זרים, ראו בפרק "תקוותנו – השיר ומחברו", עמ' 27.

אַרץ ציון וירושלים – היום היינו אומרים בפשטות, ארץ ישראל. אך לא תמיד כונתה ארצנו בשם זה. כאשר אברהם אבינו הגיע לארצנו, היא נקראה "ארץ כנען". השם "ישראל" היה שמו של יעקב אבינו ("וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמַר עוֹד שְׁמִי כִּי אֶם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שָׂרִיתָ עִם-אֱלֹהִים וְעַם-אֲנָשִׁים וְתוֹכַל". בראשית ל"ב, כט). כעבור שנים ניתן השם "ישראל" לממלכת עשרת השבטים (שנפרדו משבטי יהודה ובנימין והקימו ממלכה משלהם, כמתואר בספר מלכים א'). בגלות השתרש המונח "ציון" בהתייחסות לארץ ישראל.

"ציון" הוא שמה של המצודה היבוסית בירושלים שנכבשה בידי דוד המלך. המילה מופיעה לראשונה בשמואל ב', ה'ז-ט: "וַיִּלְכֹּד דָּוִד אֶת מִצְדַּת צִיּוֹן – הִיא, עִיר דָּוִד... וַיֵּשֶׁב דָּוִד בְּמִצְדָּה, וַיִּקְרָא לָהּ עִיר דָּוִד". במשך הזמן התרחבה משמעותה של המילה. המילה "ציון" הפכה לכינויים המקראיים של ירושלים, מלכות יהודה, ארץ ישראל ועם ישראל.

יתכן כי מקור המילה "ציון" במילה "צייה" (שפירושה – מדבר צחיח), והכוונה היא לנוף מדבר יהודה, בואך ים המלח, כפי שהוא מצטייר בעיני המשקיף מהרי ירושלים.

ציון וירושלים – שתי המילים קשורות במלכות דוד, בימי הזוהר של עם ישראל בארצו. מן המילה ציון נגזרות התנועות הלאומיות היהודיות במאה ה-19: המשורר נפתלי הרץ אימבר היה חבר בתנועת "חיבת ציון", תנועה עממית למען ישוב ארץ ישראל ובניינה, שהתפתחה במזרח אירופה משנת 1880 ואילך. בעקבות "חיבת ציון" קמה ה**צינונות**, התנועה הלאומית המדינית היהודית בהנהגתו של הרצל (1897).

עכשיו, אחרי שברור לנו מה אומרות המילים, עולה השאלה:

איך זה ששיר אחד מבטא הלך רוח של עם שלם לאורך תקופה ארוכה כל כך?

המדובר בשיר שהפך במשך הזמן להמנון. השיר המקורי נכתב ברומניה בשנת 1878 בידי המשורר נפתלי הרץ אימבר (1856-1909) תחת הכותרת "**תקוותנו**". הכותרת, המילים והלחן עובדו בידי אנשי מפתח בעלייה הראשונה במושבות הארץ, בין השנים 1888-1905.⁹ השיר המתוקן, תחת הכותרת "**התקווה**", הפך להמנון במהלך המאה ה-20.

מהו המנון ואיך הוא נולד?

9 הלחן הוצמד לשיר בראשון לציון ב-1888 בידי שמואל כהן (1870-1940), אז צעיר בן 17 שעלה ארצה מרומניה. הכותרת שונתה מ"תקוותנו" ל"התקווה" בידי העורך אברהם משה לונץ, שהדפיס את השיר בשירון העלייה הראשונה **שירי עם ציון** ב-1895. שינויים משמעותיים נעשו בידי המורים דוד ילין (1903), שינוי סדר הבתים) ומטמון-כהן (1905), שינוי המילים בבית שני). ראו פירוט בפרק 3 ד.

10 אליהו הכהן, **התקווה: משיר להמנון**, עם הוצאת בול "התקווה" ביום העצמאות תשס"ח, 2008.

איך המנון נולד?

המנון ולאום בעולם

מקור המילה "המנון" במילה היוונית "הימנוס" (Hymnos) – שפירושה שיר הלל. שירי ההלל הראשונים נוצרו כשיר תהילה לאל, לדת או לקדושים. חלק ממזמורי ספר תהילים בתנ"ך הם המנונים המשבחים את תפארת ה' אלוהינו.

כך למשל שני הפסוקים האחרונים של ספר תהילים:
"הָלוֹהוּ בְצִלְצְלֵי־שָׁמַע; הָלוֹהוּ, בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה.
כָּל הַנְּשָׁמָה, תְּהַלֵּל יְהוָה: הָלוֹיָהּ" (תהילים ק"נ, ה-ו).

ובמדרשים, כגון בשמות רבא, נאמר: "מלאכי השרת אומרים **המנונות** לפני הקב"ה" (מ"ה, ב).

במשך הזמן נולדו המנונים המברכים ומשבחים מנהיגים חילוניים – מלכים, מצביאים ושליטים. ההמנון הרשמי הראשון היה **ההמנון האנגלי** "אלוהים, שמור את מלכנו" משנת 1745 (מילים ולחן – עממי) המבקש [תקליטור 1 רצועה 3]:

God save our gracious king

Long live our noble king

God save the king...

אלוהים שמור את מלכנו הנדיב

יארִיךְ ימים מלכנו האציל

אלוהים שמור את מלכנו

דגל בריטניה

המנון אנגליה

ההמנון האוסטרי הולחן ב־1797, בידי המלחין פרנץ יוזף היידן (אבי הסגנון הקלאסי בווינה 1732-1809). היידן ביקר בלונדון, האזין להמנון האנגלי וכתב בהשראתו את המנון אוסטריה, לפי מילים של המשורר ל"ל האשקה (1749-1827). ההמנון הוא תפילה לשלומו של פרנץ, קיסר אוסטריה [תקליטור 1 רצועה 4]:

Gott erhalte Franz, den Kaizer, אל שמור את פרנץ הקיסר
Unsern guten Kaiser Franz! את הקיסר הטוב שלנו, פרנץ!

המנון אוסטריה

Gott er - hal - te Franz, den Kai - ser, un - sern gu - ten Kai - ser... Franz! Lang - e le - be Franz, der
Kai - ser, in des Glück - es hell stem Glanz! Ihm er - blüh - en Lor - beer - rei - ser, wo er
geht, zum Eh - ren - kranz! Gott er - hal - te Franz, den Kai - ser, un - sern gu - ten Kai - ser Franz!

לימים הפך ההמנון האוסטרי להמנון גרמניה: מנגינתו של היידן נותרה כשהייתה ואלה צורפו מילים חדשות, וגם הן עברו שינויים רבים (ראו פרק 11, הרחבה למורה למוזיקה, עמ' 92).

בסוף המאה ה־18 התגבשה התודעה שלא רק גיבורים ומלכים זכאים להמנון, אלא גם בני העם הפשוט, המאוחדים סביב רעיון מלכד. קבוצות שונות גייסו את ההמנון ככלי לגיבוש הזהות החברתית־לאומית שלהן. כך נוצר "ההמנון הלאומי" (National Anthem) – שיר שבו דברי השבח וההלל אינם מופנים לאל, למלך או לגיבור – אלא מבטאים חברה המזדהה עם הנאמר בשיר.

ההמנון הצרפתי, "המארסייז" (Marseillaise), חובר והולחן ב־1792, בסערת המהפכה הצרפתית, כאשר הקריאה "המולדת בסכנה" נישאה בפי כול, ולראשונה נערך גיוס כללי של ההמון המשולהב. המילים והמנגינה שאולות בחלקן משתי אופרות שהוצגו אז בפריז. איחודן נעשה באופן ספונטאני על ידי קלוד־ז'וזף רוז'ה דה ליל (1760–1863), מפקד גדוד חיילי מארסיי [תקליטור 1 רצועה 5].

Allons enfants de la patrie

Le jour de gloire est arrivé.

Contre nous de la tyrannie

L'étendard sanglant est levé...

קומו ילדי המולדת,

הגיע יום התהילה.

נגדנו העריצות,

הרימה את דגלה...

דגל צרפת

המנון צרפת - המארסייז

Al-lons en-fants de la Pa - tri - e, Le jour de gloire est ar - ri - vé. Con-tre
6
nous, de la ty - ran - nie, L'é - ten - dard san - glant est le - vé, l'é - ten-
10
dard san - glant est le - vé. En-ten - dez-vous dans les cam - pag - nes mu -
14
-gir ces fê-roc - es sol dats? Ils vien - nent jus-que dans nos bras é - gor - ger nos fils, nos com
19
pag - nes! Aux ar - mes, ci - toy - ens! For - mez vos ba - tail - lons! Mar -
24
chons, mar - chons! Qu'un sang im - pur A - breu - ve nos sil - lons!

בראשית המאה ה-19 החלו מלחמות ומהפכות באירופה והן הגיעו לשיאן בגל לאומיות המכונה **"אביב העמים"**, בין השנים 1848-1849. רוב המהפכות נכשלו. מרידות העמים הקטנים (פולין, הונגריה, איטליה) דוכאו מיד בידי המעצמות הגדולות (רוסיה, אוסטריה, צרפת). עם זאת, ל"אביב העמים" הייתה השפעה על שינויים מדיניים מאוחרים יותר באירופה, כגון איחוד גרמניה ואיחוד איטליה ב-1870.¹¹

תחושה לאומית עולה ומתחשלת בימים של מלחמות, מהפכות ומשברים גדולים. כך כלל גל הלאומיות באירופה בסוף המאה ה-19 גם את הציונות, התנועה הלאומית של עם ישראל. הלאומיות שרה את עצמה ומלכדת את חייליה ואזרחיה בהמנון לאומי.

במאה ה-19 נולד והבשיל רעיון ההמנון הלאומי – שיר אחד שירכז את תמצית נשמתה של האומה. ההמנון הלאומי הפך לסמל של מדינה, קבוצה או תנועה. רוב המנוני אירופה חוברו בהתעוררות הלאומית הגדולה במהפכות **"אביב העמים"**. בראשית המאה ה-20 כבר היה לכל מדינה המנון, שהוא אחד משלושת **הסמלים הלאומיים: דגל, סמל והמנון**.

ומה אתנו? עם שהיה במשך אלפיים שנה ללא מדינה? ללא שפה אחידה?

איך בכל זאת נולד ההמנון שלנו?

שירת "התקווה" בסיום אסיפה ציונית לקראת עליה לישראל. תוניס, תוניסיה, שנות ה-50.

בית התפוצות, ארכיון הצילומים. באדיבות SAUVER ברנס, ירושלים

11 הרחבה בנושא המנונים בעולם בספרו של מנשה רבינא, **"התקווה" – מקורו של ההמנון, תולדותיו ותכונותיו בהשוואה להמנונים של אומות אחרות**, הוצאת המחבר, תל-אביב, תשכ"ט, 1968, עמ' 7-21.

ההמנון שלנו

א. הרקע לצמיחת ההמנון – "חיבת ציון" וראשית הציונות

בעקבות "אביב העמים" התעוררה בשנות החמישים של המאה ה-19 התנועה הלאומית היהודית. מבשרי הציונות ר' צבי הירש קלישר, ר' יהודה שלמה חי אלקלעי ומשה הס כתבו ועשו למען יישוב ארץ ישראל. יחיאל מיכל פינס עלה ארצה ב-1878, ועם אליעזר בן יהודה שעלה ב-1881 הקימו את חברת "תחיית ישראל" שעשתה להחייאת השפה העברית בארץ. בגולה קמה תנועת "חיבת ציון" (1880), שעודדה עלייה לארץ ישראל.

שנות ה-80 של המאה ה-19 הביאו אתם את הפוגרום הראשון: באחד במארכ 1881 נרצח הצאר אלכסנדר השני בידי מהפכנים. היהודים הואשמו ברציחתו. החל מסע שנאה גדול בעידוד השלטונות הרוסיים והצאר אלכסנדר השלישי, שפעל בקנאות דתית. שבוע הפסחא נבחר להתחלת הרצח, ההרג והביזה. באפריל החלו הפרעות בדרום רוסיה, ב"תחום המושב" של היהודים. הפרעות כונו "סופות בנגב" (על פי נבואת הזעם "סופות בנגב, בנגב, לַחֲלֹף", ישעיהו כ"א, א) ונמשכו שנתיים. במשך השנה הראשונה נפגעו 250 עיירות יהודיות בעשרה מחוזות ברוסיה. בשנה השנייה התפשטו הפרעות מרוסיה לרומניה.

הפרעות גרמו למהפך בהלך הרוח של מנהיגי היישוב היהודי. אם עד אז האמין "דור ההשכלה" שקדמה ונאורות יעזרו לעם ישראל להתערות בגולה, באו ה"סופות בנגב" והוכיחו כי האנטישמיות חזקה מן הנאורות ואין ליהודים מקלט בטוח אלא בארצם. כך גדלה והתחזקה תנועת "חיבת ציון" – תנועה עממית למען יישוב ארץ ישראל ובניינה. חובבי ציון התאגדו והביאו לעלייה ראשונה של חלוצים וחברי ביל"ו (ארגון שקרא להתיישבות בארץ ישראל, ושמו נגזר מראשי התיבות של "בית, יעקב לכו ונלכה" ישעיהו ב', ה) ולבניית מושבות ראשונות בימי השלטון התורכי בארץ ישראל.

שמות המושבות מעידים על השאיפה לחזור לציון:

"פתח תקוה" – המושבה הראשונה והוותיקה ביותר המכונה "אם המושבות" – נוסדה עוד לפני הפרעות, בשנת 1878. שמה נלקח מן הפסוק: "וַנִּתְּתֵי לָהּ אֶת-כְּרֶמֶיָּהּ מִשָּׂם, וְאֶת-עֵמֶק עֶכּוֹר לַפֶּתַח תְּקֵנָה" (הושע ב', יז).

"ראשון לציון" – נוסדה בשנת 1882. שמה נלקח מן הפסוק: "רֵאשׁוֹן לְצִיּוֹן, הִנֵּה הַנָּם; וְלִירוּשָׁלַם, מִבְּשָׂר אֶתְּוֹ" (ישעיהו מ"א, כט).

"ראש פינה" – נוסדה בשנת 1882. שמה נלקח מן הפסוק: "אֶבֶן מְאֻסוּ הַבּוֹנִים – הִיֵּתָה לְרֵאשׁ פִּינָה" (תהילים קי"ח, כב).

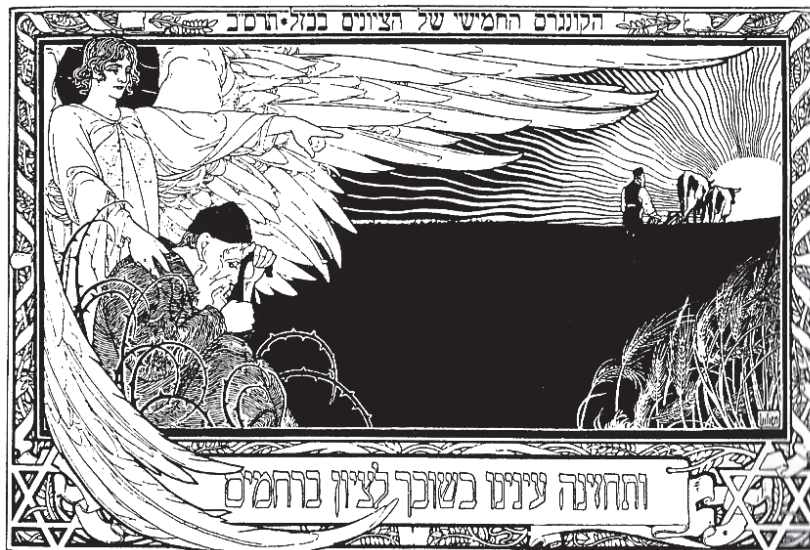
"נס ציונה" – נוסדה בשנת 1883. שמה נלקח מן הפסוק: "שָׂאוּ נִס צִיּוֹנָה, הָעִיזוּ אֵל תַּעֲמֹדוֹ" (ירמיהו ד', ו).

ב. ניצני ההמנון – שירי "חיבת ציון"

לעלייה הראשונה קדמו שירים רבים מאת משוררי "חיבת ציון" שסיפרו על געגועים לארץ ישראל, שירי עם גולה ונרדף המנסה להפוך לאומה ומתגעגע אל ארץ אבותיו מקדם. השירים, שנישאו בפי שכבות הולכות וגדלות בתפוצות, היו חלוצי הזמר העממי בעברית וניצני תחיית השפה. לשירים היה תפקיד חשוב בגיבוש העם. חלק מהשירים היו שירי תפילה וקינה על גורל העם היהודי בגולה כמו "השושנה", ואחרים היו שירי לכת ופעולה כמו "חשו, אחים, חשו".

1. השושנה – דמעת הליצן (1860)

"שיר השושנה" [תקליטור 1 רצועה 6], מהווה אבן בניין בזמר העברי. זהו אחד "השירים המבשרים", שנשאו עמם את זרעי ההתעוררות הלאומית עשרות שנים לפני שבאו לעולם המושגים "חיבת ציון" ו"ציונות". השיר מהווה זרקור על אם הדרך – שיר קדם ציוני שסימן את ראשיתו של הזמר העברי המתחדש.¹² "שיר השושנה" חובר והולחן בידי המשורר ה"כליזמר" והבדחן אליקום צונזר (1836-1913) יליד וילנה, ראה אור בשנת 1860 (כ-20 שנה לפני העלייה הציונית הראשונה, 1882), זכה להצלחה עצומה בקהילות היהודיות במזרח אירופה והושר בקרב הציבור בארץ ברציפות מאז ראשית ימי העלייה הראשונה. העם היהודי משול לשושנה המוטלת על אם הדרך ומתחננת שיביאווה אל גן העדן – ארץ ישראל. מדהים לגלות כי כותבו של שיר עצוב זה היה סטנדאפיסט – כליזמר ובדרן.

אפרים משה ליליין, מהגטו לציין (Von Ghetto nach Zion)
איור מזכרת לקונגרס הציוני החמישי (תרס"ב), 1902

12 השיר היווה מקור השראה לשיר "שושנת יעקב" של המשורר אבנר רזנפלד, לשיר "ראיתי שושנה" של מינץ, "השושנה נובלת" של זטולובסקי, ושירים רבים אחרים. ראו מחקרו של אליהו הכהן במאמרו "על אם הדרך", בכתב העת הדיגיטלי חדשות בן עזר, גיליון 283, 1.10.2007.

השושנה (1860)

מילים ולחן: אליקום צונזר (1836-1913)

השיר נכתב בידיש בשם "הפרח" ("די בלום") ואחר כך תורגם לעברית בידי צונזר עצמו, שהיה יוצר דו-לשוני, דובר עברית רהוטה. להלן הבית הראשון:

על אם הדרך, שמה מתגוללת
שושנה חכלילת עינים,
נהדפת מסער, עליה נובלת,
שוכבת פה מיומים.
והיא מתחננת לכל נוסע:
"אנא אישים, חנוני!
שמרו צעדיכם אותי מנגע,
פן ברגליכם תרמסוני!

אנא, חנוני,
מעפר הרימוני,
פן אהיה למרמס רגלים;
בידכם שאוני
אל עדן גני,
אל גן מחמד עינים".

השושנה

על אם ה - דרך, שמה מתגוללת, שושנה חכלילת עינים,
נהדפת מסער, עליה נובלת, שוכבת פה מיומים.
והיא מתחננת לכל נוסע:
"אנא אישים, חנוני!
שמרו צעדיכם אותי מנגע,
פן ברגליכם תרמסוני!
אנא, חנוני,
מעפר הרימוני,
פן אהיה למרמס רגלים;
בידכם שאוני
אל עדן גני,
אל גן מחמד עינים".

זהו אולי השיר הפופולרי הראשון בעברית בגולה. אני זוכרת אותו מילדות – אבי שר לי אותו בעיניים נוצצות ובקול רועד ואוהב עוד בהיותי תינוקת. אבא סיפר כי אמו נהגה לשיר לו את "השושנה" כשיר ערש... תמיד אהבתי את השיר, למרות המילים העצובות.

הבית הראשון בונה מיד דרמה: בתחילה, תיאור מצבה של השושנה – פרח זרוק, זנוח ומושפל. לאחר מכן נשמעים תחנוניה – בקול עולה, ניחר ונשבר – לבל ירמסו אותה. לבסוף, ואלס הבקשה לאומות העולם – "אנא חנוני" – רחמו עלי ותנו לי לשוב לארץ חלומותי, מעין פזמון חוזר.

הקו המלודי מתאר את הדרמה: בתחילה עולה ברמה, עם קוורטה פותחת, אך נשבר כשושנה. העלבון של השושנה בולט: "שושנה" (קפיצת אוקטבה למטה, תיבות 5-6). מיד אחר כך נוסף הסלסול החסידי ("חֻכְלִילַת עֵינַיִם... שׁוֹכְבֵת פֶּה מִיּוֹמִים", תיבות 7-8).

2 3 4 5 6 7 8

לִים - גַּ - עֵי - לַת - לִי - חֻכְ נָה - שֵׁ - שׁו - לַת - לִי - גו - מֵתָּמָה - שֵׁ , כֵּן - דָּ - הָ - אִם - עַל

במשפט "וְהִיא מֵתְחַנֶּנֶת", התעקשות על הצליל לה החוזר שוב ושוב. אחריו – המעבר למז'ור, אולי משם יבוא האור.

17 18 19 20 21 22 23 24 25

שֵׁמָּה _____ יָנִי - נוּ - הָ - שִׁים - אִי - נָא - אֵ" : ע - ס - נוּ - כָּל - לִי - נָתַן - הָ - מֵתָּהּ - הִיא - וְ

המנגינה מפלסת את דרכה אל הפסגה "אֶל עֵדֶן גִּנִּי" (תיבה 44), כשהכוונה היא להגיע לארץ ישראל. לאחר הפסגה יש נסיגה וירידה – בתחושה של גן עדן בלתי מושג ובלתי אפשרי (תיבות 46-49).

34 35 36 37 38 39 40 41

גַּ - לִים - לִי - נָגַּמְסֵמֵךְ - לִי - הֵאָהָהָ פֶּן , נִי - מוּ - רִי - הָ פֶר - עֵ - מִ , נִי - נוּ - הָ , נָא - אֵ

42 43 44 45 46 47 48 49

לִים - גַּ - עֵי - מֵד - מַח - גֶּן - אֵל , נִי - גֶּן - עַל - אֵל - נִי - אוּ - שֵׁ - כֵּס - יָד

שיר נפלא, שיר יגון – אבל בהחלט לא המנון. מדוע? יש בו כאב, אך חסרה התקווה וחסר החזון.

זהו שיר תחנונים אישי עם פתרון משיחי: שושנה זרוקה, חסרת אונים, המבקשת רחמים. בבית הראשון אין פתרון למצב היגון. בבית האחרון נמצא הפתרון רק בידי אל עליון. המשורר פונה לשושנה ואומר: "שְׂאֵי זַעַף אֶלְהֵיךְ, עַד יִרְחַם עָלֶיךָ / וְיִקְבְּצֶךָ צִיּוֹנָה / לְמִכּוֹן שְׁבִתֶךָ כִּימֵי עֲלוֹמֶיךָ / לִירוּשָׁלַיִם תְּשׁוּבֵי בְרָנָה". ברור כי לשושנה עצמה אין יכולת עשייה והגשמה, ולכן אין בשיר הבטחה אמיתית לתקווה לאומית.

צונזר לא עלה לארץ ישראל. לאחר שאשתו וארבעת ילדיו נספו במגפת החולירע בוויילנה, היגר לארצות הברית בשנת 1889. בנכר כתב בעיקר יידיש, ולמרות האסון הכבד – המשיך לשמח, להצחיק ולשעשע אנשים במופעי זמר ונגינה. הוא נפטר בניו יורק בשנת 1913.

”על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזוכרנו את ציון” (תהילים קל”ז, א), מאיורי אפרים משה ליליין

”ולפאתי מזרח קדימה, עין לציון צופיה”, מאיורי אפרים משה ליליין

2. חושו, אחים, חושו (1883)

מילים: יחיאל מיכל פינס (1843-1913)

לחן: עממי [תקליטור 1 רצועה 7]

בניגוד ליגון של שיר השושנה, לפנינו שיר מחויך שאצה לו הדרך אל ההגשמה ואל העשייה. השיר חובר בידי ר' יחיאל מיכל פינס לחנוכת בית פריימן (הבית השלישי בראשון לציון, 1882). במרכזו – משחק המילים שבין "חושו" (מהרו להגשמה) לבין "טושו" (טוסו מהר אל הגאולה).¹³ העשייה קורמת עור וגידים סביב היד העובדת והפועלת – האָזרוע (זרוע). המנגינה, שיר רוסי ידוע באותה תקופה, הוצמדה למילים החדשות בעברית והושרה בהתלהבות בפי הקהל הנרגש. הקריאה "חושו" הופכת לתרועת ניצחון באקורד המז'ורי העולה (רה – פה דיאז – לה). רוח הנחישות והפעולה מתבטאת במקצב המארש, באופטימיות המז'ורית ובקו המנגינה העולה ועולה עד ש"פעמינו" משיבים אותנו ל"ארץ אבותינו". מקצב המארש המנוקד מצעיד את השיר קדימה בתנופה גדולה. האנרגיה וההומור בחרוזי השיר תואמים את הקצב המהיר:

♩ = 120

D B7 Em Em Em7 A

ל - שו - טו חים - א שו - טו נ - מי - ע - פ מה - רי - נ שו - חו חים - א שו - חו

A7 D D Em7 A7 D E7 A

ע - גו - מר - ה - נו - ל לא תה - מנה - נו - ל לא נ - ת - ב - הו - ר - א -

D Em7 A7 D E7 A D D7

נ - שו - חו חים - א שו - חו ע - רו - א - ה - טון - של - מ תה - קרו - ה - ר - א - ב

B7 Em Em Em7 A A7 D

נ - ת - ב - הו - ר - א - ל שו - טו חים - א שו - טו נ - מי - ע - פ מה - רי -

Fine

חושו, אחים, חושו! / נְרִימָה פְּעָמֵינוּ!
טושו, אחים, טושו! / לְאֶרֶץ הַדְּרָתָנוּ!
לא לנו המנוחה, / לא לנו המרגוע
בְּאֶרֶץ הַקְרוּחָה / מִשְׁלֵטוֹן הָאָזְרוּעַ!
חושו, אחים, חושו!

13 ר' פינס, ידען גדול בשפה העברית, משתמש כאן בפועל "לטוס" עוד לפני המצאת המטוס על סמך איוב ט', כו – "כְּנִשֵׁר יְטוּשׁ עָלַי אוֹכֵל". כידוע, מאפשרת השפה העברית את חילופי האותיות סמך ושין שמאלית במילים רבות. פינס כתב את המילה "טושו" בשין שמאלית, והתכוון שישירו "טוסו אחים טוסו". ראו מאמרו של אליהו הכהן "רד אלינו אוירון", בכתב העת **קו רקיע**, יולי 1993.

3. אם אשכחך – ומשורר שנשכח (1888)

שיר אחר שהצליח מאוד היה "אם אשכחך" [תקליטור 1 רצועה 8] מאת המשורר מנחם מנדל דוליצקי (1856-1931) והמלחין היימן כהן. דוליצקי היה עד לפרעות בדרום רוסיה ותיאר את תלאות היהודים בשיריו ובסיפוריו. לאחר הפרעות הצטרף לתנועת "חיבת ציון". בשנת 1886 זכה שירו "על הררי ציון" בפרס הראשון (בסך 50 רובל) בתחרות ונבחר להמנון תנועת "בני ציון" במוסקבה. בין 1882 ל-1892 חי במוסקבה כמזכירו העברי של הגביר והנדבן זאב ויסוצקי (מייסד חברת התה "ויסוצקי") וכתב עבורו ספר ביוגרפי.

ב-1892 הגיעה גזרת גירוש לכל יהודי מוסקבה. למרבה האירוניה החליט גם דוליצקי להגר לארצות הברית. ערב צאתו כתב לו המשורר יהודה לייב גורדון שיר פרידה, ובו הכתיר אותו ליורשו בשירה העברית: "הא לך עטי, עלה רש מקומי", כותב גורדון לדוליצקי. בארצות הברית לא מצא דוליצקי אפשרות לקיום מכתובה בעברית והחל לכתוב בידיש, ללא הצלחה. בשנותיו האחרונות חי בלוס אנג'לס חיי דלות, נשכח מכול. צחוק הגורל – שירו המפורסם ביותר של משורר נשכח זה הוא "אם אשכחך"...

"אם אשכחך" הוא **שבועת אמונים לציון**, הרחבה אישית של **שבועת האמונים לירושלים**, שנאמרה בפי גולי בבל אחרי חורבן בית ראשון (586 לפני הספירה):

"אם־אֶשְׁכַּחְךָ יְרוּשָׁלַיִם – תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק־לְשׁוֹנִי לְחִכִּי – אִם־לֹא אֶזְכְּרֶכֶּי, אִם־לֹא אֶעֱלֶה אֶת־יְרוּשָׁלַיִם, עַל־רֹאשׁ שְׂמֹחֲתִי" (תהילים קל"ז, ה-ו).

שבועה זו נאמרת עד עצם היום הזה בכל שמחה בבית יהודי בישראל ובגולה, ובפי כל חתן לפני שבירת הכוס בחופתו.

אם אשכחך (ציון תמתי), 1888
מילים: מנחם מנדל דוליצקי
לחן: היימן כהן

ציון תמתי, ציון חמדתי,
לך נפשי מרחוק הומיה.
תשכח ימיני אם אשכחך, יפתי,
עד תאטר¹⁴ בור קברי עלי פיה.

לא אשכחך, ציון תמתי!
את, כל עוד אחי, תוחלתי ושבדי.
ועת הכל אשכחה – את שארית נשמתי,
וציון, את ציון, תהי עלי קברי!

14 תאטר – תסתם. עד שייסגר פי הקבר עלי.

גם בשיר זה שולט הסולם המינורי, כביטוי לכיסופים לציון. הערגה מתבטאת בקפיצה הרומנטית של סקסטה קטנה למעלה, ב"ציון תַּמְתִּי" (תיבה 1). הפתיחה (תיבות 1-4) מבוססת על שני אקורדים מינוריים – מי מינור (בהיפוך 4/6 סי־סול־מי), וסי מינור (בקו יורד – פה־רה־סי). הגעגועים והכיסופים מתחזקים בקו העולה בדילוגים "לֶךְ נַפְשִׁי מִרְחֹק הוֹמָתָה" (תיבות 5-6). מול הסקסטה והטרצה הרכות מוצגת הקווינטה היורדת "תִּשְׁכַּח יְמֵינִי" כשבועה מחייבת (תיבות 9-10), ואחריה הדעיכה אל הקבר והמוות בסולם יורד ("עַד תֵּאָטֵר בּוֹר קְבְּרֵי עַלֵּי פִיהָ", תיבות 13-16).

2 3 4 5 6 7 8
 יָהּ - מ - הו - חוֹק - כ - מ - שִׁי - נַפְּ לֶךְ, תִּי - ד - חֲמ יוֹן - צ, תִּי - מ - ת יוֹן - צ
 9 10 11 12 13 14 15 16
 קָה - פִּי לִי - ע - רִי - קֶבֶ בּוֹר טֵר-תֵּא עַד, תִּי - פ - ? , חֲד - כְּ - אֵשׁ אִם נִי - מִי - ? כַּח-תֵּשׁ

מעל לכול אלה מרחפים הדחיפות והנואשות בחזרה העקשנית על "ציון תַּמְתִּי, ציון תַּמְדְּתִי" (בשתי קפיצות האוקטבה היורדת, ובחזרה המרובעת על התו הגבוה סי – כשיא השיר, בתיבות 17-20).

17 18 19 20 21 22 23 24
 יָהּ - מ - הו - חוֹק - כ - מ - שִׁי - נַפְּ לֶךְ, תִּי - ד - חֲמ יוֹן - צ, תִּי - מ - ת יוֹן - צ
 25 26 27 28 29 30 31 32
 קָה - פִּי לִי - ע - רִי - קֶבֶ בּוֹר טֵר-תֵּא עַד, תִּי - פ - ? , חֲד - כְּ - אֵשׁ אִם נִי - מִי - ? כַּח-תֵּשׁ

מדוע לא הפך שיר זה להמנון? זהו שיר אישי ולא שירת רבים, אין בו כוחה של קבוצה. יותר מכל חסרה פעולה, חסרה עשייה שתביא תקווה להגשמה. ציון ב"אם אשכחך" הופכת לציון על הקבר. זהו שיר שבו המוות והזיכרון חזקים מן העתיד והחיים.

ג. "תקוותנו" – השיר ומחברו

נפתלי הרץ אימבר

נפתלי הרץ אימבר היה ילד פלא, כוכב, עילוי – תקוותם הגדולה של הוריו ומוריו!

אימבר נולד ב־1856 בעיר זלוצ'וב במחוז גליציה¹⁵ למשפחת משוררים חובבי ציון וכתב שירים מנעוריו. בגיל עשר בלבד חיבר את שירו הציוני הראשון בעברית: "בית תפילתי". חלומו הגדול היה להיות משורר לאומי, כמו יהודה הלוי.

בהיותו בן 18 נפטר אביו. אמו נותרה לבדה עם חמישה ילדים, אותם פרנסה מהכנסות בית מרזח קטן. נפתלי הרץ עזב את הבית והחל לחפש עבודה ברחבי אירופה. כתב שירים והמנונים לכול אירוע, לכול מלך וגביר. על שירו "אוסטריה" זכה בפרס מאת הקיסר פרנץ־יוזף בווינה. אימבר ידע להקסים ולשבות לבבות – הוא הרשים את שומעיו

נפתלי הרץ אימבר, ארכיון הקק"ל

בעיניו היוקדות, ברעמת שערותיו השחורה, בהתלהבות שבה דיבר על היהדות, על ציון, על ספרות החכמה ועל הקבלה. "הוא היה מאותם משוררים־זמרים־נוודים הכותבים שירי הערצה לאדונים רמי מעלה ולגבירות; מתארחים וגרים בבתיהם זמן מה ואחר כך יוצאים לדרך עם שיר ובקבוק יין"¹⁶ כך עבר אימבר בווינה, בפולין, בהונגריה, בסרביה ומשם לרומניה... הוא היה אב־טיפוס של היהודי הנודד, המבקש להיאחז בארץ אבותיו, אך בינתיים ממשיך במסעותיו. מאחר שלא הצליח להתפרנס מכתבת שירה, שלח ידו בעיסוקים שונים ומשונים: מורה לעברית בשיעורים פרטיים, סוכן בנקים, פקיד, רוכל, מזכיר ולבלר. בעודו שוהה בביתו של הברון היהודי משה ולדברג כמורה פרטי לעברית ביאסי שברומניה (1878), כתב אימבר בן ה־22, כעדותו, את "תקוותנו" – שיר על תקוות העם היהודי לחזור לארץ אבותיו.¹⁷

15 אז שיך לאימפריה האוסטרו־הונגרית, אחר כך לפולין וכיום בשטח אוקראינה.

16 שלמה שבא, **הימים היפים**, "הבוהמין הראשון" (על נ"ה אימבר), הוצאת א' לוי־אפשטיין בע"מ, תשל"ב, 1972.

17 לפי מנשה רבינא כתב אימבר את "תקוותנו" בהשראת הבשורה על ייסוד המושבה "פתח תקווה" בארץ ישראל. אליהו הכהן טוען שאין קשר מוכח בין הדברים.

מרומניה עבר אימבר לתורכיה. ברחובות איסטנבול (אז קושטא) סבב כרוכל הדוחף עגלה של סדקית ומכריז על סחורתו בקולי קולות ובניגון. שם פגש בזוג מוזר: הלורד האנגלי לורנס אוליפנט ואשתו אליס היפה, הצעירה מבעלה ב-17 שנה. לורד אוליפנט היה חובב ציון נוצרי שהאמין כי גאולת היהודים תביא גאולה לעולם ופעל להגדלת ההתיישבות בארץ ישראל. אימבר הקסים את אוליפנט בשליטתו בשפה העברית ובתורת הקבלה והוזמן להתלוות אליו בתור מזכירו האישי, במסע לארץ ישראל.

לורנס אוליפנט

כך הגיע נ"ה אימבר לארץ ישראל וישב בה חמש שנים (1882-1887). בתחילה גר בכפר הדרוזי דלית אל-כרמל. עד מהרה הסתכסך עם אוליפנט, ועבר לירושלים, לחדר צר ועלוב, שאת קירותיו כיסה בחרוזים, במשפטים, באמרות שפר ובשירים. הוא נהג לצאת רכוב על חמור ליישובי הארץ – ראשון לציון, זיכרון יעקב, ראש פינה, עקרון, גדרה, משמר הירדן. אימבר כתב שיר מיוחד לכל מושבה, וקרא בפני המתיישבים מבחר משיריו, ביניהם "תקוותנו". במהלך סיוריו שכלל את השיר, הוסיף לו בתים עד שהשלימו בשנת 1884. כך קרה שכל יישוב חשב ש"התקווה" נכתבה אצלו ובמיוחד עבורו. בשנת 1886 הודפס השיר בספר השירים הראשון של אימבר – "ברקאי" (כוכב השחר), שיצא לאור בירושלים. בנוסחו המקורי מנה השיר תשעה בתים, המתלכדים ל**משפט מורכב אחד בן 132 מילים**, המתאר את הוויית התקווה הלאומית¹⁸ [תקליטור 1 רצועה 9]. כך ברצף, ללא סימני פיסוק, פורסמו בתי השיר במקורם:

נפתלי הרץ אימבר (1856-1909), מחבר התקווה, ציור מאת יעקב אפשטיין, ניו יורק, 1902. באדיבות ארכיון התצלומים, בית התפוצות, תל אביב

18 אליהו הכהן, **התקווה – משיר להמנון**, שם.

תְּקֻנֵינוּ

"לבקשת אחד הלאומים הנודע"

עוד לא אָבְדָה תְּקֻנֵינוּ הַתְּקֵנָה הַנּוֹשֵׁנָה מְשׁוּב לְאֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ לְעִיר בָּהּ דָּוִד חָנָה	כָּל עוֹד שָׁם עָלֵי דְרָכֵי שָׁם שָׁעַר יְבֵת שְׂאִיָּה וּבֵין חֲרָבוֹת יְרוּשָׁלַיִם עוֹד בֵּת צִיּוֹן בּוֹכִיָּה
כָּל עוֹד בְּלִבּוֹ שָׁם פְּנִימָה נֶפֶשׁ יְהוּדֵי הוֹמִיָּה וּלְפָאֲתֵי מִזְרַח קְדִימָה עֵינֵינוּ לְצִיּוֹן צוֹפִיָּה	כָּל עוֹד שָׁמָּה דְמָעוֹת טְהוֹרוֹת מַעֲיֵן עַמִּי נוֹזְלוֹת לְבָבוֹת לְצִיּוֹן בְּרֹאשׁ אֲשֶׁמּוֹרוֹת יְקוּם בְּחֻצֵי הַלִּילוֹת
כָּל עוֹד דְמָעוֹת מַעֲיֵנֵינוּ תִּרְדְּנָה כְּשֶׁשָׁם נִדְּבוֹת וּדְרָבוֹת מִבְּנֵי עַמֵּנוּ עוֹד הוֹלְכִים לְקַבְּרֵי אֲבוֹת	כָּל עוֹד רָגַשׁ אֶהְבֵּת הַלְּאוּם כָּלֵב הַיְהוּדִי פּוֹעֵם עוֹד נוֹכַל קוֹה גַם הַיּוֹם כִּי יִרְחַמְנוּ אֵל זוֹעֵם
כָּל עוֹד חוֹמַת מַחְמַדֵּינוּ עוֹד לְעֵינֵינוּ מִיַּפְעַת וְעָלֵי חוֹרְבָן מִקְדָּשֵׁנוּ עֵין אַחַת עוֹד דוֹמָעַת	שָׁמְעוּ אָחֵי בְּאֶרְצוֹת נוֹדֵי אֵת קוֹל אֶחָד חוֹזֵינוּ "כִּי רַק עִם אֶחְרוֹן הַיְהוּדִי גַם אֶחְרִית תְּקֻנֵינוּ"
כָּל עוֹד הַיְרֵדָן בְּגֵאוֹן גְּלִיו גְּדוּתָיו יְגוּלוֹן וְלִים כְּנַרְת בְּשֵׁאוֹן בְּקוֹל הַמּוֹלָה יְפִלוֹן	

• מה מייחד את השיר הזה, דווקא, משירי "חיבת ציון" האחרים?

תשעה בתים לשיר, ותשע מעלות לו:

1. שיר נשמה יהודי, שירת היחיד
2. שיר מקהלה מאחד ומלכד, שירת ה"יחד"
3. שיר על זמני – עבר, הווה, עתיד
4. שיר כיסופים לציון ואהבה לארץ ישראל
5. שיר הזדהות עם הציונות
6. שיר נבואה ובשורה מארץ הקודש
7. שיר המנוני
8. שיר מורשת ספרותית
9. שיר נדודים וכמיהה לבית ולמולדת

1. **שיר נשמה אישי, שירת היחיד** – זהו שיר נשמה יהודי המתחיל מהמיית הלב, ממשיך בעין הצופה והדומעת, וחוזר ללב הפועם ב"רגש אהבת הלאום". השיר חודר ללב כיוון שהוא מתייחס ישירות ליחיד, ללב של כל אחד מאיתנו, לנפש של כל יהודי ויהודי ("כל עוד בלבב פנימה, נפש יהודי הומייה"). בהמשך מתאגדים היחידים ויוצרים אומה.

2. **שיר מקהלה מאחד ומלכד, שירת ה"יחד"** – השיר נכתב מנקודת המבט של הרבים המתאגדים יחד – "אנחנו". הכותרת המקורית של אימבר אינה "התקווה" אלא "תקוותנו", הוא מוקדש "לבקשת אחד הלאומים הנודע". כלומר, מגדיר מראש את העם היהודי כלאום, כאומה. בחלק מכתבי היד של אימבר מצוין הבית הראשון "עוד לא אבדה תקוותנו" כפזמון חוזר, המושר על ידי מקהלה (בתשובה לפתיח "כל עוד" בבתיים 2-8). שירי מקהלה אופייניים לתנועת חיבת-ציון.¹⁹ השימוש במקהלה קורא לביצוע עממי-קיבוצי, שהאחדות במרכזו. כך חוגג השיר את חוויית ה"יחד" של השיר הישראלי שאיננו "שיר עם" ואף לא "שיר אמנותי", אלא שיר המבטא השתייכות לזהות המדינית הציונית, עוד לפני כינונה של מדינת ישראל. על כך אמר ז'בוטינסקי: "לעתים מתחילה כל התנועה הלאומית מזמרה בהמון. זהו אמצעי כביר לאין ערוך כדי לפתח אחריות, משמעת ואסתטיקה חברתית".

3. **שיר על-זמני, הצופה אל העתיד מתוך העבר** – מוטיב חוזר בשיר הוא הביטוי "כל עוד", המופיע בתחילת כל בית מתשעת הבתים ושוטח תקופה ארוכה, מקדמת-דנא ועד אחרית הימים. המוטיב החוזר מדגיש את נצחיותה של התקווה והופך אותה ל"שירת תקופות ארוכות" – שירת הכמיהה האין-סופית של העם היהודי ולא "שירת רגע". בניגוד לשירים אחרים, המסכמים את העבר בעצב, השיר "תקוותנו" מגייס כוחות מן העבר ("העיר בה דוד חנה", "קברי אבות", "חורבן מקדשנו") על מנת להדגיש את קיומה של תקווה בעתיד: כול עוד הלב פועם, העין צופייה, הדמעות זולגות – עוד לא אבדה תקוותנו. מוטיב נצחיות התקווה מלכד את העם וגם את תשעת בתי השיר.

4. **שיר כיסופים לציון, שיר אהבה לארץ ישראל** – לשיר יש מחוז חפץ וכיוון ברור: "מזרח", "קדימה", "ציון", ובהמשך תיאורים מדויקים של מקומות בארץ: עיר דוד (בית 1), חומת ירושלים והר הבית (בית 4), המולת גלי הירדן ומי הכנרת (בית 5), שערי ירושלים (בית 6). המילים יוצרות קשר הדוק בין היהודי לארצו. הארץ איננה "גן עדן" חלומי (כמו ב"שיר השושנה"), או זיכרון רחוק שאסור לשכוח (כמו ב"אם אשכחך") אלא ממשות ברורה של נופים ומראות.

5. **שיר הזדהות עם הציונות – מבין משוררי "חיבת ציון" שכתבו שירי כיסופים לארץ ישראל, אימבר היה היחיד שהגיע לארץ, חי כאן והוציא לאור את שיריו בירושלים.** השיר כיוצרו מבטאים את ערכי הציונות ומשתמשים בדימוי מרכזי בציונות, בדמותה של "בת ציון" היא ארץ ישראל המחכה להיגאל באמצעות יישובה בידי יהודים. בבית 6

19 על הייחוד הסגנוני של שירי מקהלה בשירת חיבת ציון, ראו בהרחבה למורה לספרות, עמוד 124.

מתוארת בת ציון כשהיא בוכה בין חרבות ירושלים. דמותה של בת ציון מופיעה בשירת התקופה בשני אופנים: כ"בת ציון השבויה" המסמלת את החורבן (דימוי שמקורו בתנ"ך, במגילת איכה), וכ"בת ציון המשתחררת" כסמל לחזרה ארצה ולתקומה שתגיע.²⁰ בתגובה לכאבה של בת ציון השבויה בבית 6, עובר אימבר לכתיבה אנרגטית ופעלתנית בבתים 8-9. השיר מסתיים בציווי: "שְׁמְעוּ אֶחָי בְּאַרְצוֹת נוּדִי / אֶת קוֹל אֶחָד חוֹזְנִינוּ / כִּי נֶקַע אֶתְרוֹן הַיְהוּדִי / גַּם אֶתְרִית תִּקְנֶתְנֵנוּ!" פעולה נחרצת יותר מופיעה בשיר אחר מאת אימבר, "משמר הירדן". שם נכתב: "קול קורא מירושלים: חושו לְאַרְץ הָאֲבוֹת".

"בת ציון", ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

²⁰ הדמות מופיעה בציוריהם של אמנים יהודים, ביניהם האמן הציוני הראשון הצייר אפרים משה ליליין (1874-1925). על בת ציון כדימוי חזותי, ראו בספרו של ד"ר אליק מישורי **שורו הביטו וראו**, "הציונות משחררת את יהודה השבויה", עם עובד, תל אביב, תשס"ג, 2003.

6. **שיר נבואה ובשורה מארץ הקודש** – בשני הבתים האחרונים בשיר מוזכרים "האל הזועם" והנביא המתווך בין האל לעם ("קול אחד חוזינו"). אזכורים אלה יוצקים בשיר להט משיחי-נבואי המחבר אותו לתנ"ך, לאמונה בנצחיות העם והמורשת היהודית. גם כאן יש משמעות וסמליות לעובדה שהשיר פורסם בירושלים, מעין בשורה היוצאת מעיר הקודש אל התפוצות.

7. **שיר המנוני** – חוקר הספרות פרופ' הלל ברזל הגדיר המנון כ"שיר בהיר וברור, המציין כיוון ומטרה בתפיסה חדה ופשוטה, נלהב למטרותיו, מלהיב באמירותיו, בעל טורים קצרים, נחרז היטב, פונה להיגיון ולרגש כאחד, יפה לכל אדם – מבוגר וילד, צעיר וקשיש, גבר ואישה".²¹ "תקוותנו" הוא שיר המנוני לפי הגדרה זו. להוציא דימוי מליצי אחד: "יָזְלוּ כְּגֶשֶׁם נְדָבוֹת", השיר אינו מסתבך בדימויים. כוחו לא במליצה אלא בהמלצה – "לשוב לארץ אבותינו".

שירו של אימבר "תקוותנו" מנהל דיאלוג ספרותי עם התנ"ך²² ועם המנוני אירופה באותה תקופה. הביטוי "עוד לא אבדה תקוותנו", הפותח את השיר, מושפע ממשפט הפתיחה של ההמנון הפולני "עוד לא אבדה פולין כל עוד אנו חיים".²³ ההמנון הפולני הושר אז גם בגליציה, מקום הולדתו של אימבר.

המנון פולין

Jesz- cze Pol- ska nie zgi- nę- ła, kie- dy my ży- je- my, co nam ob- ca
 prze- moc wzię- ła, sza- błą od- bie- rze- my.

הביטוי "כל עוד", המופיע בפתיחת כל אחד מהבתים 2-8 ב"תקוותנו", מושפע משירי התקופה. פרופ' דב סדן מצביע על דמיון לשני שירים לאומיים שחוברו בגרמניה ב-1840, הולחנו והפכו להיטים בשנות השבעים של המאה ה-19.²⁴ במיוחד בולט הדמיון לשיר "הרִיין הגרמני" של ניקולאוס בקר, שיר שגם בו פותח כל בית במילים "כל עוד". לעומת גלי הירדן הזורמים בשאון ב"התקווה", מופיעים בשיר הגרמני גלי הרִיין. מפתיע ביותר

21 הלל ברזל, **תולדות השירה עברית מחיבת ציון עד ימינו**, "המנון ומניפסט: נפתלי הרץ אימבר", ספריית פועלים, תל אביב תשמ"ח, 1987.

22 ראו סימוכין בחזון העצמות היבשות, יחזקאל ל"ז, יא-יב, כמוזכר בפרק "מה אומרת לנו התקווה".

23 פולין עדיין איננה אבודה, Jeszcze Polska nie zginęła, מתוך "מזורקת דומברובסקי", המנון פולין שנתחבר בידי וביצקי החל ממלחמות נפוליאון, 1795, ומושר עד עצם היום הזה. ראו מאמרו של אליהו הכהן, הערה 25 להלן.

24 "משמר הריין", Die Wacht am Rhein, שכתב מקס שנקבורגר ו"הריין הגרמני" שחיבר ניקולאוס בקר.

הוא הדמיון בסיום. אימבר כותב "כי רק עם אחרון היהודי גם אחרית תקוותנו", ואילו בשירו של בקר כתוב "לא יהיה לאיש חלק בנהר הַיַּיִן החופשי, עד שאחרון גיבוריו ימצא בו קבר".²⁵

8. **שיר מורשת ספרותית יהודית** – אופי הטקסט, בחירת המילים והשיבוצים מהתנ"ך, אופי החריזה (שורות א-ג ושורות ב-ד בכל אחד מן הבתים) וסוג המשקל הספרותי (בכפולות של 8), מצביעים על זיקה חזקה לשירת יהדות ספרד בימי הביניים: שמואל הנגיד, אבן גבירול, יהודה הלוי, משה אבן עזרא ואחרים. אימבר ומשוררי ההשכלה וחיבת ציון ראו במיוחד **ברבי יהודה הלוי** דמות נערצה והזדהו עמה. רבי יהודה הלוי (1075-1140) היה דמות מרכזית בשירת יהדות ספרד במאה ה-12. הלוי חזה בתלאות היהודים במסע הצלב הראשון (1099) ובמלחמות המוסלמים והנוצרים. הוא לא הסתפק בשירי געגועים לציון בעברית פיוטית (כמו בשירו הנודעים "צִיּוֹן, הָלֵא תִשָּׂאֲלֵי" ו"לבי במזרח ואנכי בסוף מערב") אלא אף הגשים את חזונו **ועלה ארצה לירושלים** (1140). בספרו החשוב והמרכזי "**הכוזרי**", הוא מדבר על אמונתו כי "**אף אם לא יישאר בעולם אלא יהודי אחד – עם ישראל חי**".²⁶ אימבר מתייחס אליו ("כ"קול אחד חוזינו") ואל יצירתו ישירות בבית האחרון של "תקוותנו": "**שְׁמְעוּ... אֶת קוֹל אֶחָד חוֹזֵינוּ כִּי רַק עִם אַחֲרוֹן הַיְהוּדִי גַם אַחֲרֵית תִּקְוָתֵנוּ**".

המילה "**תקווה**" מופיעה בשיר פעמיים. גם ב"עוד לא אבדה **תקוותנו**" וגם ב"**התקווה** הנושנה". מדוע כפל הלשון בגוף השיר? מתוך עיון בשתי המילים נקבל את התשובה: בראשונה ההדגשה היא עלינו, על התקווה שלנו. בשנייה ההדגשה היא על תקווה אחת בהא הידיעה. לא תקווה כלשהי, תקווה אחת מבין קבוצת תקוות אפשריות. אלא התקווה הידועה לכל עם ישראל, התקווה הלאומית, תקווה נושנה ושורשית, ייחודית ובעלת עצמה של הגשמה אחת ויחידה.²⁷

"**התקווה**" הייתה נושא מרכזי בספרות תנועת ההשכלה והתחייה.

"טובה **תקווה** מחיים" אומרת תמר לאמנון ברומן העברי הראשון "אהבת ציון" (1853) מאת אברהם מאפו (1808-1868). פרופ' יוסף קלוזנר מצביע על מוטיב התקווה במאמרו של הסופר פרץ סמולנסקין:²⁸ הפרק "**תקוות ישראל**" מתוך "עם עולם" (1872), והמאמר "משפט עמי" (1884). המאמר דן בתקוות יישוב ארץ-ישראל וברעיון **התקווה**. המילה "**תקווה**" מופיעה בו שוב ושוב פעמים רבות: "גם המעט אשר **נקווה** מיישוב א"י לעת כזאת, אך **תקווה** היא ולא יותר. אמת הדבר, כי גם **תקווה** טובה יקרה לאיש ולעם. **התקווה** תפיח רוח-חיים בלב איש לעבוד ולחיות. אבל **תקווה** כזאת טובה היא רק אם

25 אליהו הכהן "התקווה: סיפורו של המנון", גתית – דו ירחון למוזיקה, גיליון 37, יוני 1968.
26 הרב מרדכי נויגרשל, ספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי – עם ביאור "מדרכי הלב היהודי", הוצאת יהדות מזווית שונה, ירושלים, 2003.
27 מתוך סמלי מדינת ישראל – ההמנון, בעריכת חיים אופז, משרד החינוך ומרכז ההסברה, ירושלים, 1998.
28 פרץ סמולנסקין, סופר ועורך מתנועת ההשכלה והתחייה במזרח אירופה, 1842-1885.

באמת יש תקווה, כי ברבות הימים תחדל מהיות תקווה... ביישוב א"י, אם ייצא לפועל כהלכתו יש תקווה להושיע את ישראל".²⁹

9. שיר נדודים וכמיהה לבית ולמולדת – "שמעו אחי בארצות נודי", כותב אימבר בסיום השיר, ובכך מסכם אלפיים שנות נדודים של עם קטן ונרדף בצל עמים זרים. הנדודים והכמיהה לבית מהווים מוטיב מרכזי בדמותו של היהודי הנודד בגולה. אימבר הרבה לנדוד. את ארץ ישראל עזב בחוסר כול. קשים היו חייו ביישוב הקטן בארץ. בשום אופן לא הצליח ללמוד מקצוע ולהתפרנס, ולבו נשבר לאחר מותה של אדוניתו-אהובתו אליס אוליפנט מקדחת. שוב יצא לדרך: מישראל למצריים, משם ללבנון, משם לאירופה – לגרמניה, לצרפת, לאנגליה. לאחר שנים אחדות בלונדון היגר לארצות-הברית... לא בכדי כינה אותו המשורר אברהם שלונסקי: "צועני עברי". משורר עני, שתיין ובוהמיין הנע ונד ולו שלוש אהבות: עטו, כוסו וציון. במכתב לאמו כתב אימבר: "אני תקווה שעוד אשוב ואראה את הארץ בבנינה כמו שראיתי אותה בחורבנה".³⁰

ד. מ"תקוותנו" ל"התקווה" – כור היתוך ישראלי

ספרו של אימבר **ברקאי** ובו השיר "תקוותנו" לא זכה להערכה רבה. אליעזר בן יהודה וסופרים אחרים תקפו את אימבר על הדקדוק העברי הלקוי, הניקוד השגוי, החריזה הצולעת והטכניקה השירית הירודה. כל אלה העידו, לדעתם, על רשלנות וחובבנות. **אימבר לא זכה להכרה כמשורר.**

אכן, אימבר לא הוכר כמשורר, אבל אנשי העלייה הראשונה אהבו את "תקוותנו". הוא הפך להיות **שיר עממי** במלוא מובן המילה. בחמש המושבות שבהן אימבר ביקר – ראש פינה, זיכרון יעקב, פתח תקווה, גדרה וראשון לציון – נוצרו גרסאות רבות: מילים וניסוחים הוחלפו, השיר התקצר לשני בתים בלבד והפך מ"תקוותנו" ל"התקווה".

הכותרת "התקווה" נתנה לשיר ב-1895, כאשר יצא לאור בשירון העלייה הראשונה "שירי עם ציון", בהוצאת הביל"ויי מנשה מאירוביץ ובהחלטתו של העורך והמדפיס אברהם משה לונץ.

דוד ילין, מורה ומייסד ועד הלשון העברית, שינה את סדר הבתים ב-1903. וכך השיר התחיל ב"כל עוד בלבב" והסתיים ב"עוד לא אבדה תקוותנו".

29 אליהו הכהן, שם.

30 מכתבו של אימבר לאמו, ממארכ 1887, מצוטט בספרו של יעקב קבוקוב, **נ"ה אימבר, בעל התקווה**, הוצאת מכון הברמן למחקרי ספרות, לוד, 1990.

ד"ר יהודה לייב מטמון-כהן, אז מנהל בית הספר העברי בראשון לציון, וצוות המורים
תיקנו בין השנים 1887-1905 את הבית השני כך:

לנוסח:	במקום:
עוד לא אבדה תקנתנו	עוד לא אבדה תקנתנו
התקנה שנות אלפים,	התקנה הנשנה:
להיות עם חפשי בארצנו	לשוב לארץ אבותינו,
ארץ ציון וירושלים.	לעיר בה דוד חנה.

תיקון זה של מטמון-כהן מדגיש את הרעיון הלאומי בשיר. מהי התקווה עליה מדובר?

התשובה בנוסח החדש איננה שיבה לעבר, אלא הצבת יעדים ברורים לעתיד: אנו רוצים להיות עם חופשי בארצנו. ארצנו היא ארץ ציון וירושלים ולא ארץ אחרת. התקווה קיימת כל עוד קיים יהודי אחד בעולם. התקווה יונקת את עצמתה משורשים לאומיים ודתיים שהם בני שנות אלפיים. הגשמת התקווה כרוכה במעבר מגולה לארץ מולדת, משיבה בארץ לעצמאות מדינית, ומן העצמאות לבניית מרכז חיי החברה והרוח היהודיים, כפי שהיה בימי מלכות דוד במצודת ציון ובירושלים.^{31,32}

תיקונו של מטמון-כהן התקבל בארץ, בעוד שבגולה המשיכו לשיר את המילים המקוריות של אימבר. שני התיקונים האלה נשארו בתוקף עד עצם היום הזה!

ואימבר? הוא לא התנגד לתיקונים כלל. להפך – הוא ראה בהם אות לאהדה ולהגשמת חלומו להיות משורר לאומי שכל העם מזמר את מילותיו ועוסק בחרוזיו.

עד יומו האחרון הציג אימבר את עצמו כ"אימבר – בעל 'התקווה'!"

חותמת הדואר ביום הופעת בול התקווה לשנת השישים למדינה, עיצוב ברוך נאה (ענת)
באדיבות השירות הבולאי – חברת דואר ישראל

31 מתוך "סמלי מדינת ישראל", שם.

32 המלחין חנינא קרצ'בסקי (1877-1925) הוא האחראי לתיקון האחרון למילות התקווה – תוספת המילה "בת שנות אלפיים". תיקון אחרון זה נעשה בתום מלחמת עולם ראשונה, 1917, כאשר השלים קרצ'בסקי את העיבוד למקהלה שכתב להמנון. תיקון זה נעשה לאחר מותו של אימבר (פרטים אלה נתנו באדיבות אליהו הכהן).

ה. מנגינת "התקווה"

מנגינת "התקווה" היא מנגינה מושלמת. מצד אחד היא מסרטטת קו פשוט ומוכר המזמין שירה משותפת, כיאות להמנון. מצד שני, נדיר למצוא המנון עשיר ורב־ביטוי כל כך.³³

הסולם המינורי – מעניק למנגינה גוון כהה, נוגה ודרמטי. מבין ההמנונים שהזכרנו (המנוני מרכז אירופה – אנגליה, אוסטריה וצרפת), זהו ההמנון היחיד במינור (המקובל במזרח אירופה ובהמנון הרוסי). אך חלקו השני, "עוד לא אבדה תקוותנו" משנה פניו, עובר למז'ור וחוזר למינור. מכאן רבגוניותה של המנגינה.

המנגינה סימטרית ומאוזנת – ראשיתה בעלייה בסולם וסיומה בירידה בסולם. חלוקה זו נכונה גם לגבי כל המנגינה (תיבות 1-12 בעליה, מול תיבות 13-20 בירידה), וגם לגבי המשפט הראשון בלבד – עלייה (תיבות 1-2, תיבות 5-6 ותיבות 9 ו-11) מפוצה בירידה (תיבות 3-4, תיבות 7-8 ותיבות 10 ו-12). המשפט הראשון הוא משפט מוזיקלי קלאסי בן שמונה תיבות, המחולק סימטרית לשתי קבוצות בנות ארבע תיבות כל אחת (תיבות 4-1 מול תיבות 5-8).

1 2 3 4
ול - יה - מ - הו די - הו - פש - נ קה - ני - פ בב - ל - עוד - כל
5 6 7 8
נה - פ - צו יון - צ - ל - ין - ע קה - די - ק נח - מן - תי - א - פ

גם המשפט השני, בן 4 התיבות (9-12) מחולק סימטרית לשתי קבוצות בנות 2 תיבות כל אחת (תיבות 9-10 ותיבות 11-12).

המנגינה דרמטית, נרגשת ומתעקשת – בין המשפט הפותח העולה למשפט היורד המסיים סוערת "התקווה" בשתי קפיצות אוקטבה (תיבות 9 ו-11), במעבר מסולם מינורי לסולם מז'ורי (מתיבה 8 לתיבה 9) ובחזרה עיקשת, שמונה פעמיים, על תו הפסגה הגבוה ("עוד לא אבדה", וב"התקווה בת... תיבות 9-12). כך יוצרת מנגינת "התקווה" זיקה למוטיבים משירי "חיבת ציון" המוקדמים (כמו ב"שיר השושנה" וב"אם אשכחך") שבהם הופיעה קפיצת אוקטבה אל צליל חוזר.

9 10 11 12
ים - פ - אל שנות בת נה - תק - ה נו - ת - נ - תק דה - אב לא עוד

33 נועם בן זאב, "לא להחליף את ההמנון", הארץ, מוסף "גלריה", המדור "כינור ראשון", 14.5.2007.

הדרמה נפתרת בדרך נפתלת – הסערה הגדולה של "עוד לא אבדה תקוותנו" (תיבות 12-9) שוככת לאטה בהדרגה במשפט ארוך בן 8 תיבות, שכולו ערגה לחזרה לסולם הבית. הדרך הארוכה חזרה מתחילה בקפיצות ובקצב הרמוני מתגבר (תיבות 13-14), עד שהצעדים נעשים מתונים יותר (תיבות 15-17) והקונפליקט נפתר בחזרה לסולם המוצא המינורי הבסיסי (תיבות 17-20). ירידה הדרגתית, ארוכה ומפותלת זו מזמינה פירושים הרמוניים שונים. כך זכתה "התקווה" לעיבודים סימפוניים נפלאים (ראו בפרק "התקווה" ושרביט המנצחים, עמ' 55 וכן בהשוואת תזמורים, עמ' 105-109).

13 14 15 16
 ים - ל - ש - רו - וי יון - צ - א - נו - צ - א - ר - ג - שי - חפ עם יות - לה
 17 18 19 20
 ים - ל - ש - רו - וי יון - צ - א - נו - צ - א - ר - ג - שי - חפ עם יות - לה

הקצב אחיד ומלכד – המנגינה רצופה צלילים בעלי אורך שווה (רק רבעים או שמיניות). כך מקבלת כל הברה זמן מדוד, זהה ושקול.³⁴ קצביות פשוטה זו מזמינה שירת מקהלה יציבה ומלכדת.

לא בכדי אמר מאסטרו זובין מהטה, המנצח המהולל של התזמורת הפילהרמונית הישראלית: "התקווה היא ההמנון היפה ביותר עלי אדמות".³⁵

מי הלחין את "התקווה"?

הלחן – עממי. מקורותיו רבים ושונים, ומתפרשים על פני כל אירופה – מספרד ועד אוקראינה.

כיצד חִבְּרָה המנגינה למילות "התקווה"?

לפני יותר מ-120 שנה, במסיבה בוהמית, ספונטנית, רוויה בשמחה ויין בראשון לציון ב-1887, פגש אימבר קבוצת עולים מרומניה. כמנהגו, קרא להם את שירו "תקוותנו" וניסה ללמד אותם את המילים: "כל עוד בלבב פנימה, נפש יהודי הומיה". כיצד מלמדים עולים חדשים עברית פיוטית? דרך המנגינה! והרי ידוע ששימוש בלחן מוכר פופולרי מקל על קליטת המילים ומסייע להפצת השיר. ומניין המנגינה? יש אומרים שאימבר עצמו הביא את המנגינה מרומניה. אך רווחת יותר גרסה אחרת...

34 כמקובל בהמנונים – ראו "המנון לשמחה" של בטהובן בסימפוניה ה-9 (בפרק "הרחבה למורה למוזיקה", עמ' 93).

35 אורי טפליץ, **סיפורה של התזמורת הפילהרמונית**, ספריית הפועלים, תל אביב, 1993.

1. שיר עגלונים רומני³⁶

כטוב לבו ביין, השתעשע שמואל כהן, צעיר בן 17 מרומניה, בדמיון שבין המילה העברית הפיוטית "הומייה" לביטוי הרומני "הויס-צ'יא" ("ימין – שמאל", בקריאת ה"קדימה" של עגלון לסוסים או לשוורים). דבר שכמובן הביא אותו להיזכר בגעגועים, בשיר-עם רומני עתיק יומין³⁷ שזכה באותו זמן לפופולריות מחודשת תחת הכותרת "עגלת השוורים" [תקליטור 1 רצועה 10].

שיר עגלונים רומני

Pan ce e - lect - ri - c - ta - te cai fe - ra - te si - va - por
 ית - נ - א - בות - נ - מל - חש או - צ - המ - ש - עד

5
 in - ca nu e - rau af - la - te mer - geau toa - te fa - ra - zor
 ית - ע - ג - ב - ו - רות - צ - לא - ל - בך - ות - ברי - ה - יו - ח

9
 caci bat - ra - nii e - rau moi i - si manau ca - rul - cu - boi
 רים - שן - לות - עג - ג - רק - עו - נס - נ - רים - עי - צ - או - יו - ה - נים - זק - ה

13
 Hais cea! Hai cea! Hais cea! Hai cea!
 היס יציא היס יציא היס יציא היס יציא

שמואל כהן – מאחד המנגינה עם המילים ב"התקווה".
 מתוך ספרו של מנשה רבינא "התקווה" באדיבות דן רבינא

36 מקור השיר בחבל מולדביה שבמזרח רומניה, סמוך לגבול עם אוקראינה.
 37 המנגינה מופיעה לראשונה באוסף שירי-עם (1831) של המשורר וחוקר הפולקלור הרומני אנטון פאן (Anton Pann, 1790-1854). למנגינה זו חוברו מספר גרסאות מילוליות בהתאם לרוח הזמן. באחת הגרסאות נקרא השיר "התירס עם העלה למעלה" – "Kucuruz cu frunza in sus", ובגרסה אחרת הוא נקרא "עלה ירוק" – "Foaie Verde". באותו אוסף נמצאת גם המנגינה המקורית (עם מילים שונות) של ההמנון הרומני (לפי ד"ר רות גוטמן בן-צבי ופרופ' ויורל קוסמה – Viorel Cosma), מהחוג למוזיקולוגיה בביה"ס הגבוה למוזיקה ע"ש אנסקו ברומניה).

כך קרה שכל הבית הראשון המקורי, "עוד לא אבדה תקוותנו", עבר תהליך שהמוזיקולוגים מכנים בשם "קונטרפקטה"³⁸ – "הלבשת" מנגינה רומנית עממית על שיר בעברית. סימן ההיכר לכך הוא קפיצת האוקטבה המאפיינת את תיבות 9-12 בשיר הרומני.

אין כל קשר בין מילות השיר הרומני לבין "התקווה". השיר הרומני הוא שיר היתולי עממי על צרות הקדמה ומרוץ החיים המודרניים מול נפלאות עגלות האיכרים האטיות בדורות קודמים. מילות השיר, בתרגומו העברי של חוקר הזמר מאיר נוי, הן: "עַד שֶׁהַמְצָאוֹת שֶׁמַּל וְרַכְבוֹת וְאֲנִיּוֹת / חָיו הַבְּרִיּוֹת בְּכֻלָּן לְלֹא צָרוֹת וּבְעִיּוֹת / הַזְקֵנִים הָיוּ אֶזְצַעֲרֵימָם / וְנִסְעוּ רַק בְּעִגְלוֹת שְׁוָרִים / הֵיס־צִ'א! הֵיס־צִ'א!" אין קשר בין המילים, אבל... בקפיצת האוקטבה במנגינה, בתיבה 9, נזכר העגלון בהוריו הזקנים, ובדיוק באותה קפיצה נזכרים אנשי העלייה הראשונה בנבואת יחזקאל, מכריזים ש"עוד לא אבדה תקוותנו" ועוברים למשך ארבע תיבות ממינור למז'ור.

שימו לב לדמיון המדהים בין שתי המנגינות, ולזהות המוחלטת בתיבות 5-8:

שיר עגלונים רומני

2 3 4

Pan ce e - lect - ri - c - ta - te cai fe - ra - te si va por

התקווה

קָה - מ - הו - די - הו - פֶּש - נִי - מָה - נִי - קָב - ל - ל - עוֹד - כָּל

5 6 7 8

caci bat - ra - nii e rau moi i - si manau ca - rul cu boi

יָם - פֶּ - אֶל שְׁנוֹת בֵּת - נָה - תֵק - הָ נו - ת - נִ - תֵק - זָה - אֶב - לָא עוֹד

9 10 11 12 13

Hais cea! Hai cea! Hais cea! Hai cea!

יָם - לֶ - שֶׁ - רו - נִי יוֹן - צִ - רָא - נו - צִ - אֶב - לָא - שִׁי - חָפֵס יוֹת - לָהּ

ובכן – זהו? האם מכאן נלקחה מנגינת ההמנון שלנו, משיר עם רומני?

אין הדבר פשוט כל כך!

38 מונח בלטינית, שפירושו – שימוש בלחן מוכר לתמליל חדש. טכניקה מקובלת במוזיקה מימי הביניים ואילך, כשמנגינה אחת משמשת תמלילים שונים, לעתים חילוניים ולעתים דתיים, לעתים בלטינית ולעתים בשפת המקום. דוגמאות מפורסמות במוזיקה אמנותית נמצאות ביצירות לוג'י ובאך.

2. אידלסון והמקורות העממיים ל"התקווה"

מאחר שהלחן הרומני הוא לחן עממי, הרי גם הוא לקוח מלחנים שונים. מהו המקור? המוזיקולוג א"צ אידלסון³⁹ (1882-1932) הצביע במחקרו על שמונה מקורות עממיים שונים שנפגשים כולם יחדיו בנעימת "התקווה" (כפי שנראה להלן בטבלת השוואת המקורות). המדובר בלחן נודד, שעבר שנים רבות ברחבי אירופה: החל מפיוט בבית הכנסת הספרדי במאה ה-14, דרך שיר איטלקי במאה ה-17, דרך תפילות מבתי הכנסת באשכנז במאה ה-18, וכלה בשירי עם פולניים, ספרדיים, רומניים, צ'כיים, הונגריים (מטרנסילבניה) ושוודיים במאה ה-19. ייתכן שהלחן הועבר ממקום למקום על ידי כליזמרים ונגנים נודדים שעברו מספרד לבלקן וחצו את הרי הקרפטים המחברים בין הבלקן (יוון, תורכיה, בולגריה) לרומניה, אוקראינה, הונגריה, פולין וצ'כיה. בסופו של דבר "עלה" הלחן ארצה בעלייה הראשונה, וכך אומץ ל"התקווה".

לפי אידלסון,⁴⁰ ייתכן שהמקור הקדום ביותר הוא לחן עברי מיהדות ספרד שהתגלגל לאשכנז (לאחר גירוש ספרד) ומשם לגויים במזרח אירופה, בפולין וברומניה.

3. הדי תפילות יהדות ספרד ואשכנז ב"התקווה"

המקור הקדום ביותר ל"התקווה" הוא מנגינת "ברכת הטל" של העדה הספרדית [תקליטור 1 רצועה 11]. זוהי ברכה מסורתית הנאמרת ביום הראשון של הפסח, כאשר נפרדים מגשם החורף, מקדמים את פני האביב, מברכים את הטל במילים: "לֵךְ לְשָׁלוֹם גֹּשֶׁם. וּבֹא בְּשָׁלוֹם טַל. כִּי רַב לְהוֹשִׁיעַ וּמוֹרִיד הַטָּל: אֲשִׁיר שִׁירְתִּי. וְאֲשִׁים דְּבַרְתִּי. וְאֶגְבְּרָה שְׁפָתַי. לְצוֹר יְשׁוּעָתִי". את המילים כתב רבי יצחק בר ששת, מחכמי ספרד במאה ה-14 (1326-1408). לפי מקור זה – מנגינת "התקווה" היא בת למעלה מ-600 שנה!!!⁴¹

ברכת הטל - נוסח יהודי ספרד

טל - ה ריד - מו - ו - ע - שי - הו - ל - כב - כי , טל לוס - ש - ב - בא - ו - שם - ג לוס - ש - ל - לך .

5 תי - ע - שו - ? צור - ל - תי - שפ כה - בי - אג - נ - תי - כ - דב שים - א - נ - תי - כ - שי שיר - א

מקור יהודי נוסף נמצא ביהדות אשכנז, במנגינה המלווה את תפילת הבוקר "יגדל אלוהים חי", הנאמרת גם בחגים. גם מנגינה זו מבוססת על סולם מינורי עולה, במקצב זהה [תקליטור 1 רצועה 12].

39 אברהם צבי אידלסון (1882-1932), חזן ופרופ' לליטורגיקה יהודית שפעל בירושלים בין השנים 1907-1921.

40 אידלסון הקדיש את חייו לחקר שורשי המוזיקה העברית הקדומה. ראו מאמרו של פרופ' שי בורשטיין "שירה חדשה-עתיקה: מורשת אברהם צבי אידלסון וזמרי שורשים", **קתדרה**, 127, יולי 2008.

41 עוד על לחן ברכת הטל בסרטו התייעודי של ראובן הקר **לך לשלום גשם** מ-2007, ראו "התקווה על מסך הקולנוע", עמ' 86.

4. מקורות זרים

נוסף למקורות היהודיים ציין אידלסון מקורות בשירי עם מספרד, מחבל הבאסקים ומפולין. מבין המקורות הזרים, הצביע חוקר הזמר העברי נתן שחר⁴² על המקור הקדום ביותר – על שיר אהבה עממי איטלקי מן המאה ה-17 (כנראה מאת הכנר גספרו זנטי) כמקור למנגינת "התקווה".

בטבלת המקורות⁴³ שלהלן ניתן לראות את ריבוי ההשפעות של לחנים שונים על "התקווה". מנגינת "התקווה" היא מס' 1 בטבלה, ומיד אחריה עוד שני מקורות יהודיים: "ברכת הטל" של יהודי ספרד (מס' 2), ותפילת "יגדל אלוהים חי" של יהדות אשכנז (מס' 3). מיד אחריהם, תמצאו את המקורות הזרים למנגינה: שיר עם רומני (מס' 4), שיר עם ספרדי (מס' 5, שיר עם באסקי (מס' 6) שיר איטלקי (מס' 7) [תקליטור 1 רצועה 13], שיר עם פולני (מס' 8) ומנגינת "המולדבה" מאת המלחין הצ'כי סמטנה (מס' 9).

לבית הראשון של מנגינת "התקווה" דומים שמונה לחנים שונים! ומה הפלא? המנגינה של "כל עוד בלבב" מבוססת על תבנית פשוטה ומקובלת בכל רחבי אירופה: סולם מינורי העולה עד הדרגה השישית, ויורד חזרה לצליל המוצא.

לוחית עם תווי הנגינה ומילות "התקווה" בנוסח הישן, מעשה ידי ישראל רוחומובסקי, לרגל יסוד תנועת "בני ציון" באודסה, רוסיה, 1899. כסף חקוק, יצוק ומוזהב, אוסף מוזיאון ישראל, ירושלים. צילום: © מוזיאון ישראל

42 נתן שחר, שיר שיר עלי-נא – תולדות הזמר העברי, פרק ראשון, עמ' 37, מודן, תל אביב, 2006.
43 אברהם צבי אידלסון, "לוח השוואות שירי עם", מתוך ספרו של מ' רבינא, התקווה, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 66.

מנגינת התקווה חלק א' - השוואת מקורות

1 התקווה
 יה מי הו די - הו י פש - נ מש גי פ כב - ל - ב עוד כל

2 ברכת הטל- יהודי ספרד
 טל - ה ריד - מו הוא ע-שי - הו - ל רב כי טל לום-ש-ל בא - ו שם - ג לום-ש-ל לך

3 תפילת יגדל אלוהים חי- יהודי אשכנז
 תו - או - צי - מ אל עת אין - ו בח - ת - יש - ו חי הים-לו-א יגדל

4 שיר עם רומני
 Pan - ce e - lect - ri - ci - ta - te cai - fe - ra - te va po - ri

5 שיר עם ספרדי

6 שיר עם באסקי

7 שיר עם איטלקי
 fu-ggi fu-ggi fu - ggi da - lie - ti a - man-si

8 שיר עם פולני
 Pod_ Kra - ko-wem na_ blo - niu wij_ Wi-jal Ya - sio_ na_ ko_ niu

9 סמטנה, נושא ראשון מתוך המולדבה
 (Musical notation with triplets)

אבל לעומת ההתחלה הזוהי של הבית הראשון בכל המנגינות (המותאם לחלק הראשון של "התקווה" – "כל עוד בלבב", תיבות 1-8), הבית השני שונה לגמרי. רק 3 מתוך 8 המקורות דומים למנגינת "התקווה" בחלק השני (ב"עוד לא אבדה תקוותנו", תיבות 9-16). המקורות הממשיכים לשמור על דמיון הם שיר העגלונים הרומני, תפילת יהודי ספרד והשיר האיטלקי (ראו טבלה חלק ב'). מבין שלושתם – הדמיון הגדול ביותר קיים בין "התקווה" לבין השיר הרומני.

התקווה-חלק ב

התקווה

שיר - חופ עם יות לה - נו - ת - ו - תק - דה - עב - לא עוד

שיר עגלונים רומני

caei bat - ra - nii e - rau - moi Hais cea!

יהודי ספרד

ל - תי שפ - רה - בי - אג - ו - תי - ר - דיב שים - א - ו - תי - ר - שי שיר - א

שיר איטלקי

7

ים - ל - ש - רו - וי - יון - צי - רן - א - נו - צ - אר - ב

Hai - cea! Hais cea! Hai - cea

תי - ע - שו - י צור

5. "התקווה" ו"המולדבה" מאת סמטנה

שמונה מקורות עממיים שונים ל"התקווה", אולם היפה מכולם נמצא ביצירתו של המלחין סמטנה, "המולדבה"⁴⁴ (מתוך הפואמה הסימפונית "מולדתי"), שחברה בשנת 1874 (ארבע שנים לפני שאימבר כתב את מילות השיר). "המולדבה" היא יצירה תזמורתית, ללא מילים, בה מתאר המלחין הצ'כי בדז'יק סמטנה את נופיה של מולדתו צ'כיה, דרך פיתוליו של נהר המולדבה. סמטנה פותח בנגינתם של שני חלילים כשני יובליו של הנהר [צלילי החלילים בדקה הראשונה בתקליטור 1, רצועה 14, תיבות 1-6]. משני הפלגים הקטנים ביער מתהווה נהר אחד גדול ורחב [בתקליטור 1, רצועה 14, תיבות 40-48. היצירה בשלמותה: תקליטור 2, רצועה 10].

צילום נהר המולדבה בפרג מתוך הסרט "לך לשלום גשם" באדיבות ראובן הקר – במאי ומפיק הסרט

44 בשפת המקור נקראת היצירה "וולטבה", כשם הנהר בצ'כית. שמו הגרמני של הנהר הוא "מולדבה". מאחר שבאותה תקופה הייתה הגרמנית השפה המדוברת בצ'כיה, התפרסמה היצירה בעולם תחת הכותרת "המולדבה".

והיכן "התקווה" שלנו נמצאת בסיפור? לאחר השתלבות הפלגים מנגנים הכינורות את נעימת הבית הראשון של "התקווה" ("כל עוד בלבב פנימה"). האגדה מספרת כי במעמקי הכינור נמצאת הנשמה. אם תקשיבו היטב לכינורות תמצאו במנגינת הנהר הצ'כי את "נפש יהודי" והתקווה שלנו⁴⁵ (ראו דוגמת התווים להלן).

כך – בין "המולדֶבֶה" של סמטנה לשירי הווי של עולים חדשים במושבות הראשונות – צמחה מנגינת ההמנון הלאומי. אמנם היו גם ניסיונות לתת למלחין מקצועי להלחין את מילותיו של אימבר, אך הם לא הצליחו.⁴⁶ המנגינה העממית האירופית דבקה ב"התקווה" ולא הרפתה.

45 האזינו ל"המולדֶבֶה" מאת סמטנה [תקליטור 1 רצועה 14]. פירוט נוסף נמצא בהרחבה למורה למוזיקה, עמ' 99.

46 הראשון שהלחין את השיר היה המוזיקאי זמר האופרה ליאון איגלי שעלה לארץ מסנט פטרסבורג ב-1885 והגיע לראשון לציון בשנת 1886. הוא כתב לחן ארוך ומורכב, עם מנגינה שונה לכל אחד מ-9 בתי "תקוותנו". הלחן לא נקלט.

6. לחנים זרים בזמר העברי

עם חורבן בית המקדש נקטעה מסורת הנגינה וההלחנה המוזיקלית של עם ישראל בארצו. לאחר היציאה לגלות, מפסיקה ההלחנה העברית. כפי שנכתב בתנ"ך: "עַל נְהָרוֹת בְּבֶל... תִּלְיֵנוּ כְּנֹרֹתֵינוּ... אֵיךְ נָשִׂיר אֶת שִׁיר ה' עַל אֲדַמַּת נֶכָר" (תהילים קל"ז, א-ב, ד). לתפילות, לפיוטים ולשירי הקודש אומצו, לרוב, לחנים זרים קיימים. כך למשל הפיוט לשבת "צור משלו אכלנו", מושר בפי בני יהדות ספרד לפי לחן של שיר חילוני ספרדי "השושנה פורחת" (La Rosa Enflorece) עד עצם היום הזה.

כך היה גם בימי "חיבת ציון", ראשית הציונות והעלייה הראשונה והשנייה. באותן שנים לא היו מלחינים מקצועיים בארץ. אנשי העלייה הראשונה והשנייה נהגו לאמץ לחנים זרים מאוצר הזמר הרוסי, הגרמני, הרומני, היידי ואף הערבי והבדווי – לשירתם החדשה בעברית. כך אנו שרים את "הכניסיני תחת כנפך" של ביאליק בלחן יידי, את "מה יפים הלילות בכנען" בלחן ערבי, את "יד ענוגה" של זלמן שניאור בלחן בדווי. כך גם לגבי שירי רחוב: "הבאנו שלום עליכם" אומצה מנגינת שיר פרסומת גרמני לסיגריות, "לאחינו יעקב" ול"כשנמות יקברו אותנו ביקבי ראשון לציון" – מנגינות שירי עם צרפתיים ישנים (לפי מחקרי אליהו ודן אלמגור).⁴⁷

אך אל דאגה! לא רק ידינו במעל! מאחר שהמנונים לאומיים הם תוצאה של תהליכים ארוכים של שירת המונים, מבוססים רבים מהם על לחנים זרים: ההמנון האמריקאי לקוח משיר עם בריטי, ההמנון הצרפתי מושגת על נעימות אופרות איטלקיות, האינטרנציונל הסוציאליסטי הולחן על ידי פועל בלגי שהועמד למשפט שנמשך 15 שנה על "פלגיאט" (ללא הכרעה ברורה) ועוד.

אבל אולי השילוב בין לחן זר ל"התקווה" מצביע על תהליך עמוק יותר?

חוקר הספרות פרופ' אריאל הירשפלד מציין נקודה מעניינת נוספת: במזיגה של שיר ציוני ולחן זר ב"התקווה" יש כפילות סמלית המלמדת משהו עמוק על החוויה הישראלית – מצד אחד, המילים קוראות להפסקת הגלות ולשיבה ארצה, ואילו מצד שני, במישור הרגשי הקשור למוזיקה, נשמר הקשר עם המקור "הגלותי" של השירים, ומבטא געגועים וזיקה עזה אל החוויה הטרומ-ציונית, האירופית. וכך, במקרה של "התקווה" נוצרת סתירה בין המילים למנגינה. הטקסט מבטא תנועה "קדימה מזרחה", ואילו המוזיקה מבטאה תנועה נוסטלגית, אחורה לגלות. "המוזיקה סירבה לציווי מגבוה, היא קשורה לעבר, היא מפרקת מה שהטקסט מנסה לחבר".⁴⁸

47 דן אלמגור, "בין 'אידידידי' ל'משיח משיח' – על הזמר העברי בין קודש לחול", הליקון, המדור "כאן בארץ", יוני 2006.

48 אריאל הירשפלד, "על השיר הישראלי (א)": המוזיקה מפרקת מה שהטקסט מנסה לחבר", הארץ, המדור "תרבות וספרות", 19.12.1997.

ו. משיך הווי - להמנון

בינתיים באירופה המשיכו גילויי שנאת היהודים. התסיסה האנטישמית הגיעה לשיאה בצרפת, בפרשת דרייפוס (שהחלה בשנת 1894). בנימין זאב הרצל (1860-1904), עיתונאי ומחזאי יליד בודפשט, סיים לימודי משפט בווינה ונשלח לסקר את משפט דרייפוס. בעקבות המשפט הבין הרצל שהאנטישמיות לא תחלוף מן העולם, ועל היהודים לצאת מאירופה ולבנות מדינה משלהם. בספרו "מדינת היהודים" (1896) כתב: "אין לנו דגל, אך דרוש הוא לנו. ברצותנו להנהיג אנשים רבים, עלינו להרים סמל מעל לראשיהם".

הדגל שהניף הרצל בקונגרס הציוני הראשון, באדיבות קרן אלן סליפקה ופרוייקט "התקווה" של גליה אלבין

כמה לעגו להרצל בראשית דרכו! איש לא האמין כי אחרי אלפיים שנות גלות תימצא תרופה לגלות בעזרת הציונות. אך הרצל לא הסתפק בדיבורים. בתוך תקופה קצרה עשה את הבלתי אפשרי – הפך מיליוני יהודים הפזורים ברחבי אירופה לעם. שנה אחרי פרסום ספרו "מדינת היהודים" כינס את הקונגרס הציוני הראשון בבאזל (1897). בקונגרס זה כבר הונף לראשונה דגל כחול לבן שבמרכזו מגן דוד – דגל ההסתדרות הציונית, ולימים דגל מדינת ישראל.

הרצל הדגיש את חשיבותו של דגל המדינה, אך מה בדבר המנון? מילים ומנגינה שילכדו את התפוצות?

בשנת 1898 הכריז הרצל, בשבועון שלו **דִי וואָלט**, על "תחרות לכתיבת המנון לאומי יהודי". גובה הפרס היה 500 פרנק. הוגשו 43 שירים, בחמש שפות שונות, ביניהם רק שיר אחד בעברית. המשוררים התאימו את חרוזיהם למנגינות ידועות, ביניהן: "מעוז צור", מנגינה מתוך "כרמן" של ביזה, שירו של גולפאדן "עורה עמי" ועוד. השופטים הרצל ונורדאו פסקו כי לא נמצא שיר ראוי לפרס.⁴⁹ בינתיים, באותה שנה 1898 ביקר הרצל בארץ, כדי לפגוש את הקיסר הגרמני ולקדם קשרים עם השלטון התורכי. בכניסה לעיירה רחובות קיבל ציבור המתישבים את פניו, ותלמידה לבושה בבגדי תכול-לבן הגישה לו זר פרחים. בהגישה את הזר החלה לשיר את "התקווה" וכל הקהל הצטרף אליה. מאז אותו אירוע החל שיר "התקווה" להתפשט בכל רחבי הארץ כשהוא מושר בפי כול.

"התקווה" המשיכה לצבור אוהדים גם בגולה. בשנת 1895 יצאה לאור בגרמניה תחת הכותרת "געגועים" בחוברת תווים שרשם החזן פרידלאנד מברסלאו (על פי שירתו של החזן משה דוד שוב מראש פינה שנהג לשיר את השיר בהופעותיו באירופה). בעקבות הפרסום הפכה "התקווה" יותר ויותר פופולרית באספות תנועת "חובבי ציון" בגולה.

המוזיקאים בארץ טענו כי לא ייתכן שתיקבע מנגינה "הגנובה" מעמים אחרים כסמל לאומי. המלחין יואל אנגל כינה את מנגינת "התקווה" – "יללה שמקומה בגולה",⁵⁰ אך למרות זאת שרו בארץ ובגולה בדבקות את "התקווה".⁵¹

ב-1894 כתב המשורר ח"נ ביאליק את "ברכת עם", שיר המנוני ברוח חלוצית לוחמת שמטרתו לחזק את ידי המתישבים בארץ. בשיר זה מורגשת אווירה נמרצת, פחות רגשנות ויותר להט חלוצי. למילים הודבק לחן דמוי מארש עממי בסולם מינורי. כך הפך שיר זה להמנון הפועלים של העלייה השנייה (1904-1914). תושבי הארץ נהגו לעמוד דום כששרו אותו. מנהיג הפועלים, ברל כצנלסון, שאף שהשיר "ברכת עם" יחליף את "התקווה" כהמנון היישוב בארץ ישראל [תקליטור 1 רצועה 15].

מילים: חיים נחמן ביאליק

לחן: עממי

תְּחַזְקֵנָה יְדֵי כָּל־אֲחֵינוּ הַמְּחַוְּנִים
עֲפָרוֹת אֲרָצֵנוּ בְּאֶשֶׁר הֵם שָׁם;
אֵל יִפְלֵ רוּחְכֶם – עֲלֵיזִים, מְתָרוֹנְנִים
בְּאוֹ שְׁכֶם אֶחָד לְעִזְרַת הָעָם!

49 הקונגרס הציוני הרביעי הכריז שוב על תחרות לחיבור המנון לאומי ב-1900. גם החלטה זו לא הולידה המנון. ידוע לנו על שתי תחרויות קודמות – ב-1882, ו-1886 (נוסף לתחרות הנ"ל מ-1898) שאף אחת מהן לא הניבה שיר ראוי.

50 מנשה רבינא, **יואל אנגל והמוזיקה היהודית**, הוצאת המוסד למוזיקה, 1947.

51 ראו הרחבה מפורטת בנושא בספרו של מנשה רבינא, **התקווה**, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 73-95.

מול ארגוני הפועלים כמו ארגונים דתיים ואנשי רוח (ביניהם הסופרים ח"נ ביאליק וש"י גגנון) שהציעו לקבוע את "שיר המעלות" מתהילים קכ"ו, כהמנון ארץ ישראל:

שיר המעלות

(תהילים קכ"ו, א-ג)

שיר המעלות

בְּשׁוֹב ה' אֶת־שִׁיבַת צִיּוֹן – הָיִינוּ כְּחִלְמִים.
 אִזּוּ יִמְלֵא שְׁחֹק פִּינוּ – וְלִשְׁוֹנֵנוּ רִנָּה
 אִזּוּ יֵאמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְּדִיל ה', לַעֲשׂוֹת עִם־אֱלֹהִים.
 הַגְּדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הָיִינוּ שְׂמֵחִים.

כאן נוצרה במשך הזמן פשרה: חוגים דתיים החלו לשיר את "שיר המעלות" במנגינת "התקווה", וכך הוא מושר מדי שנה בתפילת יום העצמאות:

שיר המעלות

מִיָּמִים - חֶלֶק - קָנוּ - יִי - קֵי - יוֹן - צַב־תְּשִׁי אֶת נִי - ד - אַ - בְּשׁוֹב לֹת - פֶּעַ - הַ שִׁיר

רִנָּה: נוּ - נ - שׁוּ - ל - וּ נוּ - פִי - שְׁחֹק לֹא - מְ - ? אִזּוּ

לֵה - אַ עִם שׁוֹת - עַ - ל - שָׁם - הַ דִּיל - הַגְּ יָם - גּוּ - בְּ רוּ - יֵאֵמְרוּ אִזּוּ

חִים - מְ - שְׁ נוּ - יִי - הַ נוּ - מְ - עַ שׁוֹת - עַ - ל - שָׁם - הַ דִּיל - הַגְּ

חִים - מְ - שְׁ נוּ - יִי - הַ נוּ - מְ - עַ שׁוֹת - עַ - ל - שָׁם - הַ דִּיל - הַגְּ

היישוב בארץ היה חצוי בעד ונגד "התקווה". אלה נגד המילים, אלה נגד המנגינה.

ומה בגולה?

ז. "התקווה" נאבקה להכרה

- בשלושת הקונגרסים הציוניים הראשונים אין זכר לשירת ההמנון. לקראת הקונגרס הציוני הרביעי שנערך ב-1900 בלונדון, נתכנסה שם אספה ציונית רבת-משתתפים בנוכחות הרצל, נורדאו וזנגוויל (מתרגם "התקווה" לאנגלית). בסיומה שר הקהל את ההמנון האנגלי ואחריו, באופן ספונטני, פרצה לפתע שירת "התקווה" כשהקהל כולו קם ועמד על רגליו. צמרת המנהיגות הציונית נוכחה לדעת כי "התקווה" בוערת בעצמות וראויה לשמש המנון.⁵²

הרצל ונורדאו בקונגרסים הציוניים, איור מ-1906, ארכיון אילך רוט לצינונות, הרצליה

- לקראת הקונגרס הציוני החמישי (באזל, 1901), פנה אימבר במכתב אל הקונגרס ואל צירי הקונגרס, ובו הזכיר להם כי מלאו חצי יובל שנים ל"התקווה": "אני מאושר לראות את חלומי מתגשם", כתב, בציפייה להכרה רשמית ב"התקווה". אך זו לא הגיעה.
- הקונגרס הציוני השישי (1903) היה הראשון שהסתיים בשירה אדירה של "התקווה". היה זה קונגרס אוגנדה, בו הציע הרצל התיישבות עברית באוגנדה שבאפריקה ולא בארץ ישראל. התכנית נדחתה בסערה גדולה, והמילים "עין לציון צופיה" קיבלו משמעות אקטואלית ורלבנטית. מכאן ואילך ננעלו כל הקונגרסים בשירת "התקווה". זו הייתה ההכרעה הבלתי רשמית של העם, ללא מכרז, ללא משאל וללא החלטה של ההסתדרות הציונית.
- בשנת 1904 נפטר הרצל ממחלת לב והוא בן 44 בלבד.
- בשנת 1907 צוינה לראשונה "התקווה" בפרוטוקול הקונגרס הציוני השמיני בהולנד.
- בשנת 1909 נפטר אימבר בעוני ובמחסור בבית חולים בניו-יורק.
- בשנת 1933, בקונגרס ה-18, הוכרה "התקווה" כהמנון ההסתדרות הציונית.
- בטקס הכרזת המדינה בשנת 1948 כיכבה "התקווה" – היא הושרה בתחילת הטקס, נוגנה בסופו ושודרה לרחבי העולם ב"קול ישראל" [תקליטור 1 רצועות 17 ו-18].

52 אליהו הכהן, "התקווה: משיר להמנון", עם הוצאת בול "התקווה" ביום העצמאות תשס"ח 2008.

- בשנת 1983 נדחתה הצעת חוק להפוך את "התקווה" להמנון הרשמי של מדינת ישראל. שנים רבות נמנעה כנסת ישראל מלהכריז חוקית על "התקווה" כהמנון המדינה, מתוך התחשבות במיעוטים הלא-יהודיים עבורם "נפש יהודי הומייה" היא אמירה מנוכרת.
- בשנת 1994 נכתב ב"חוק הכנסת" כי טקס ישיבת הפתיחה של הכנסת יינעל בשירת "התקווה". כך מצאה "התקווה" את דרכה אל חוקת מדינת ישראל בדרך אגב.
- רק בשנת 2004 הועבר תיקון ל"חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה", המגדיר את "התקווה" כהמנון הרשמי והקבוע של מדינת ישראל (126 שנים לאחר כתיבתה!).

**"התקווה" מעולם לא זכתה בשום תחרות המנונים.
"התקווה" זכתה להיות ההמנון של מדינת ישראל.**

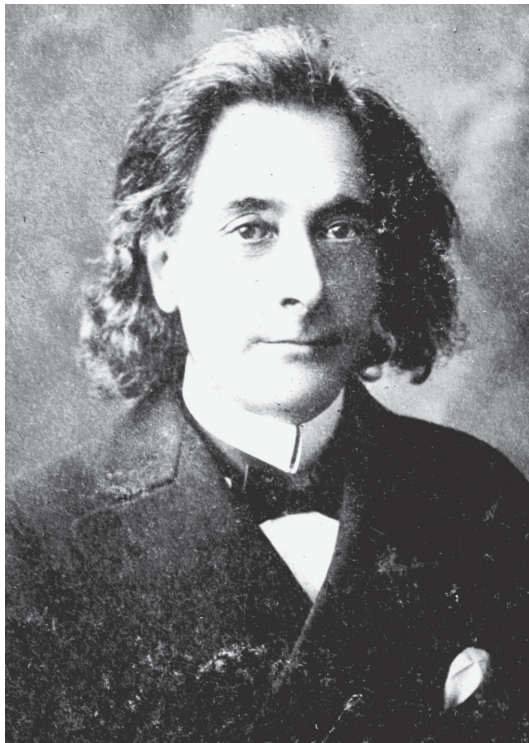
עטיפת תקליט שירי תקווה ותקומה בעלייה לארץ בפי החזן **בן ברוך** (זלודקובסקי), ניצול שואה, צרפת 1949, ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

ח. אימבר בהר הרצל – סוף דבר

יותר מכול, "התקווה" היא מנגינת נדודים, געגועים וכיסופים. מה עלה בגורלו של מחבר המילים? חמש שנים שהה אימבר בארץ (1882-1887) כמזכירו של סר לורנס אוליפנט. בארץ הצליח להסתכסך עם אליעזר בן יהודה, עם פקידות הברון בראשון לציון ועם אוליפנט עצמו. הוא ניסה את מזלו במלאכות שונות (שען, כורך ספרים) ואף ניסה להתקבל לבית הספר החקלאי במקווה ישראל, אך לא הצליח. הכל ראו בו בטלן, שיכור, רמאי ולא יוצלח. בסופו של דבר עזב את הארץ והמשיך בנדודיו.

מישראל נדד עד ארצות הברית ללא עבודה, ללא מקצוע, בחיפוש אחרי פטרונים ונדיבים, עם מחברות שירים וכוס יין. בארצות הברית נשא לאישה רופאה אמריקאית נוצרייה שהתגיירה למענו, ד"ר אמנדה קייטי דוידסון. לאחר מכן נפרד ממנה. אימבר ניסה לפרסם כתב עת לענייני קבלה, בבוסטון בשנת 1895, ונכשל אחרי גיליון אחד. בסופו של דבר סיים את דרכו כשיכור לבוש בלואים. כאשר היה מופיע לאספות ציוניות, השליכוהו לרחוב, בעודו צועק: "אותי גירשתם, אך שירי הוא המרטיט את לבותיכם". על ספריו היה חותם: "נ. ה. אימבר, המשורר הלאומי, בעל 'התקווה'". תמיד נהג לומר: "אני ו'התקווה' לנצח נישאר".

בגיל 53 נפטר אימבר בבית החולים של יהודי גליציה בניו-יורק (1909). ביומו האחרון, חג שמחת תורה, ביקש אימבר שישירו באוזניו את "התקווה". לצלילי המנגינה קפץ ממיטתו בשארית כוחותיו ורקד.

נפתלי הרץ אימבר – ארכיון הקק"ל

באחד משיריו האחרונים "השבועה", השביע אימבר את הבאים אחריו להעלות את עצמותיו לציון:

...העלו מזה את עצמותי...
קברוני בירושלים עירי,
שם תמר יינק מלח כליותי...
השבעתני אתכם, אחי ואחיותי,
השבועה הזאת:
העלו מזה את עצמותי.

משאלתו להיקבר בארץ ישראל הוגשמה בשנת 1953, כאשר הובא ארונו לקבורות בהר הרצל, 44 שנים אחרי מותו. כך כתב המשורר נתן אלתרמן בהגיע ארונו של נפתלי הרץ אימבר לישראל:⁵³

כו, כמסתבר זה דרך המנונים / מתחילים כשיר של חקר תמהונים, /
מתחילים במושבה של הברון / על פסת ניר כתובה בעפרון, / מתחילים
מבלי להתפונן כאלו / אלא לסטודנטים אחרים של ביל"ו, / ולבסוף
הנה... פתאם או לא פתאם... / תזמורות עוברות ועם מצדיע דם.

לא שלים בגוף הגיע זה השיר: / את מרבית בתיו הוא בדרכים השיר /
ואשר נותר בו לפלטה גדולה / מתקן כפי הצנך ומטלא, / אך לכן אולי
דומה הוא בשוארוח, / לפעמים, לדגל-מלחמות קריע, / ועל אף כל
מום - גגד נא ביודעים - אין אולי יקר ממנו ליהודים.

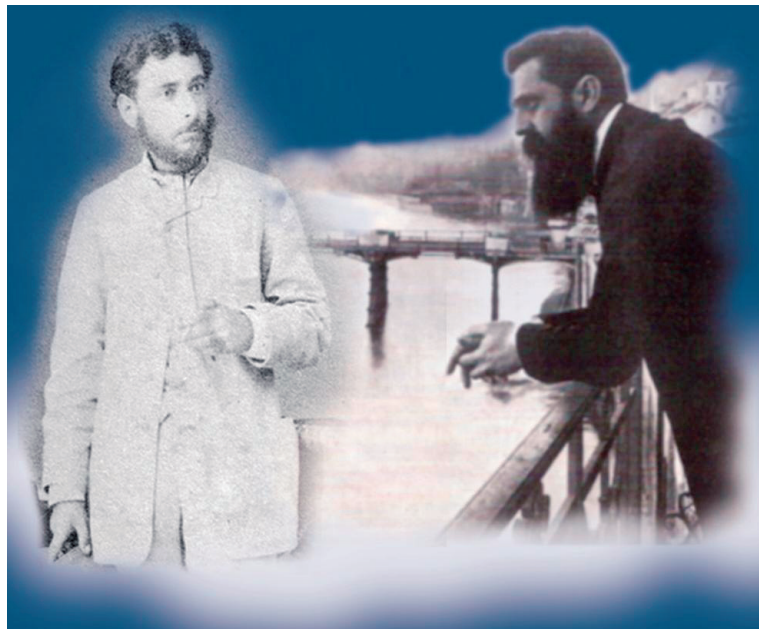

כרזה ליום העצמאות תשי"ג (1953), עיצוב חיים נהור
הוצאה לאור, מרכז ההסברה - משרד ראש הממשלה

53 מתוך **הטור השביעי** ספר ראשון, הקיבוץ המאוחד תל אביב, תשל"ב (לפרטים נוספים ראו הרחבה למורה לספרות, עמ' 134).

ט. שאלות סיכום

1. מהו המנון? הגדירו והביאו דוגמאות להמנונים מסוגים שונים.
2. מה מאפיין המנון? אלו מילים? איזה אורך? איזו מנגינה?
3. מהו "אביב העמים"? הגדירו ונמקו מדוע חוברו מרבית ההמנונים במאה ה-19.
4. השוו בין המנון ישראל לאחד ההמנונים האחרים המוצגים בספר מבחינת תוכן המילים, ואופי המנגינה.
5. כיצד קשורים המושגים הבאים ל"התקווה": "סופות בנגב", "חיבת ציון", "ציונות", "קונגרס ציוני", "עלייה ראשונה", "ביל"ו", "המושבות הראשונות"?
6. באיזו שנה והיכן נכתבה "התקווה"?
7. בחברת מי הגיע אימבר לארץ ישראל וכיצד?
8. מה היה מצב היישוב בארץ ישראל כשהגיע אימבר לארץ?
9. האם זכה נ"ה אימבר להכרה בחייו? מדוע?
10. כיצד הפכה "התקווה" להמנון? סכמו בקצרה את התהליך.
11. אלו בתים מתוך תשעת הבתים המקוריים של השיר שרדו בהמנון שלנו?
12. ציינו חמישה תאריכים מרכזיים בחיי ההמנון – מחיבורו ועד היום.
13. באיזו מידה משקפים קורות חייו של אימבר, מחבר "התקווה", את קורות העם היהודי?
14. האם, לדעתכם, קיים שיר אחר המתאים יותר להיות המנון מדינת ישראל?
15. המשורר נתן אלתרמן מגדיר את "התקווה" כשיר ש"אין יקר ממנו ליהודים". מדוע?
16. מה אומרות לך מילות "התקווה"?

בנימין זאב הרצל (מימין, לפי תצלום של א. מ. ליליין)
ונפתלי הרץ אימבר (משמאל, מארכיון קק"ל)

"התקווה" ושרביט המנצחים

מסע סימפוני

המנון מצליח לומר את דברו גם ללא מילים, דרך המנגינה. המנגינה חוצה גבולות ומתקשרת בצלילי המוזיקה. המנון כתוב בתווים ומתוזמר בידי מעבד מיומן – ינוגן בידי כל תזמורת בעולם באופן מושלם. כך הופך ההמנון לכרטיס ביקור בין-לאומי: ככל שהתזמור עשיר ומרשים יותר, כך עולה קרנה של המדינה המיוצגת דרכו.

מי תזמר את "התקווה"? מי הלביש את הגברת בלבוש סימפוני?

ב-26.12.1936 קרה הנס – **טוסקאניני הגיע לישראל!** גדול המנצחים בעולם בארצנו הקטנטונת? היישוב כולו היה כמרקחה. בימים הקשים של מהומות דמים של ערבים נגד יהודים, צבאו אלפי אנשים על הקופות, בגשמים וברעמים, והתחננו לכרטיס. 3000 איש מילאו את אולם "התערוכה" בנמל תל אביב הישן שהוכן במיוחד. המדינה כולה לבשה חג. פתאום הפכה ארצנו הקטנטונת למעצמת מוזיקה ברמה בין-לאומית! נשים תפרו שמלות יוקרה לאירוע הממלכתי... מי לא היה שם – הנציב העליון, צמרת הממשל הבריטי, פרופ' חיים ויצמן, נשיא ההסתדרות הציונות (לימים הנשיא הראשון של מדינת ישראל), דוד בן-גוריון, ראש עיריית תל אביב ישראל וסגנו – כל ה"מי ומי".

טוסקניני מנצח על התזמורת הפילהרמונית, באדיבות ארכיון התזמורת הפילהרמונית

המנצח האיטלקי **ארטורו טוסקאניני**⁵⁴ ניצח על יצירות מאת שוברט, מנדלסון ורוסיני. שבעים ושניים נגני התזמורת היו מוזיקאים מצטיינים שנבחרו בידי מייסד התזמורת, הכנר ברוניסלב הוברמן, לאחר שנתיים של חיפושים קדחתניים ב־17 מדינות, ביניהן גרמניה הנאצית, אוסטריה הונגריה ופולין. הנגנים התאחדו לצלילי המוזיקה. "הגענו לבסוף אל מחוז חלומותינו – להיות כלי בידיו של גדול האמנים בזמננו, על אדמת ארצנו", סיפר החלילן אורי טפליץ.⁵⁵ טוסקאניני ראה בקונצרט בתל אביב התרסה נגד הפאשיזם שהשתלט על איטליה מולדתו ועל גרמניה, ולכן סירב לנצח על המנון כל שהוא. את "התקווה" ניגנה באותו מעמד תזמורת קטנה בעיבוד דל – תזמורת מכבי האש.

טוסקניני מנצח על התזמורת הפילהרמונית בישראל ב־1936, ארכיון התזמורת הפילהרמונית

למרות זאת, במאי 1937, זכתה "התקווה" לביצוע ולתזמור סימפוני. בקונצרט חגיגי לכבוד הכתרתו של ג'ורג' השישי, מלך אנגליה, הייתה חייבת התזמורת בארץ ישראל (שהייתה תחת שלטון המנדט הבריטי) לנגן את ההמנון האנגלי. המנצח הבריטי סר **מלקולם סארג'נט**, שהגיע אז לארץ, ביצע את ההמנון האנגלי ולצדו תזמר במהירות גם את ההמנון הישראלי. כך, תחת שרביטו של סארג'נט בירושלים זכתה "התקווה", לראשונה, לתזמור סימפוני מלא. למשמע התזמור היפהפה אחזה בקהל התפעלות והתרגשות.

היו אלה ימי המאורעות. בדרך חזרה מירושלים נרגמה המכונית המשוריינת של התזמורת והמנצח במטר אבנים כבד. כשחזר סארג'נט לאנגליה סיפר בגאווה: "הייתי עד להתקפת הערבים עלי". על כך העיר ידידו המנצח סר תומאס ביצ'אם, בהומור בריטי אופייני: "לא ידעתי שהפורעים הערבים מבינים במוזיקה..."⁵⁶.

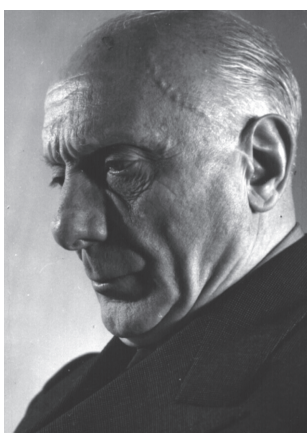
שמונה שנים אחר כך, בתום מלחמת העולם השנייה, הגיע לארץ מנצח איטלקי מדהים בשם **ברנרדינו מולינארי**⁵⁷. הוא טען שהבתולה הקדושה הופיעה בחלומו וציוותה עליו לבוא לארץ הקודש. בסוף מלחמת העולם השנייה, באוקטובר 1945, כאשר עדיין קשה היה

54 א' טוסקניני (1867-1957) היה מנצח בית האופרה לה־סקאלה במילנו. הוא עזב את איטליה בשל התנגדותו למוסוליני ולמשטר פאשיסטי ועבר לארה"ב שם הוקמה עבורו תזמורת ה־NBC, עמה הפך לכוכב ניצוח ראשון בטלוויזיה ובתקשורת. טוסקניני נודע בחירתו לשלמות, בשמיעה המופלאה שלו ובשליטתו ברפרטואר ובתזמורת.

55 טפליץ, **סיפורה של התזמורת הפילהרמונית**, ספרית פועלים, תל אביב, 1993.

56 מיכאל אוהד, "מולינארי מתזמר את התקווה", **הפילהרמונית – התזמורת הפילהרמונית הישראלית**, כתר, ירושלים, 1986.

57 ב. מולינארי (1880-1952) היה כנר ומנצח תזמורת האקדמיה הלאומית של סנטה צ'ציליה ברומא עד 1944. עם עליית מוסוליני לשלטון (1922-1943) הפך ליועץ המוזיקלי של השלטון הפאשיסטי, כולל הסגרת מתנגדיו לידי הגרמנים (לאחר קבלת חוקי הגזע באיטליה ב־1938). כשרומא שוחררה בידי צבא ארה"ב ב־1944 הותקף מולינארי בידי נגני התזמורת שלו, הוצל על ידי חיילי הצבא האמריקאי, וברח לישראל... מולינארי נודע ככנר, מנצח, כמעבד וכמורו האגדי של המנצח האיטלקי הנודע קרלו מריה ג'וליני (1914-2005).

ברנדינו מולינארי, מתוך ארכיון התזמורת הפילהרמונית

להגיע ארצה, הפעיל מולינארי את קשריו ופרסומו והצליח להגיע לכאן כנוסע אזרחי יחיד במפציץ בריטי... במשך שלוש עונות (1945-1948) ניצח מולינארי על הפילהרמונית, הפיק מרגליות מן התזמורת וזכה לתשואות סוערות מן הקהל. במסגרת פועלו דאג לשפר ולהשביח את תזמורו של סרג'אנט. מולינארי, האיטלקי חם המזג, הביא את "התקווה" לשיאי הבעה חדשים: פיוט וערגה ב"כל עוד בלבב", ותרועה אדירה, מרקיעת שחקים ב"עוד לא אבדה תקוותנו". מולינארי הוסיף עיבוד מקהלתי בארבע קולות לשירת ההמנון. תזמורו נחשב לתזמור היפה ביותר של "התקווה" (ראו ביצוע בתקליטור המצורף [תקליטור 1 רצועות 2, 32], ותווים בהרחבה למורה למוזיקה עמ' 105).

במהלך מלחמת העצמאות חזר מולינארי לאיטליה ונעצר כחשוד בשיתוף פעולה עם הנאצים. הוא נחקר ונמצא אשם. בתום החקירה הסתגר במנזר ושקע בדיכאון. בשנת 1952, לאחר ארבע שנות בידוד נפטר (בגיל 72). משנתגלה עברו המפוקפק של מולינארי, הפסיקו התזמורות בארץ לבצע את תזמורו ל"התקווה" ועברו לביצוע תזמור אחר, של המלחין הישראלי פאול בן-חיים [תקליטור 1 רצועה 21]. לימים חזרו לבצע את תזמורו של מולינארי והוא מלווה אותנו עד עצם היום הזה.

ומי יודע, אולי היה תזמורו הנפלא של מולינארי ל"התקווה" דרך לבקש מאתנו מחילה?

ברנדינו מולינארי מנצח על התזמורת הפילהרמונית בישראל ב-1945, ארכיון התזמורת הפילהרמונית

שאלות

- האם יש במשפחתך מישהו ששמע את "התקווה" מנוגנת בניצוחו של מולינארי, או בביצוע סימפוני אחר?
- אם כן, שאל אותו מה הוא חשב, הרגיש, ראה באותו מעמד?

ברנרדינו מולינארי מנצח על התזמורת הארץ ישראלית, 1945, ארכיון הפילהרמונית

ברנרדינו מולינארי (במרכז) עם הזמרת ברכה צפירה (משמאל) ונגני התזמורת, בקונצרט העשור החגיגי לתזמורת הארץ ישראלית, 23.11.1947, צלם: רודי ויסנשטיין, ארכיון הפילהרמונית

הרגעים הגדולים של "התקווה"

א. "התקווה" האסורה, 1936

שירות השידור בארץ הוקם 12 שנים לפני הקמת המדינה ונקרא: "קול ירושלים". בכל אותן שנים אסר המנדט הבריטי להשמיע את "התקווה" ברדיו. בשנת 1936, בפתיחה של תערוכה בתל אביב, ניגנה התזמורת את ההמנון האנגלי ומיד לאחריו את "התקווה". טכנאי שידור הרדיו קיבל הוראה להפסיק את השידור מיד בתום ההמנון האנגלי, אך נרדם ולא שם לב לכך שהמנון אחד נגמר והשני התחיל... מאז בדקו הבריטים בקפדנות את נושא השמעת ההמנון בטקסים חיים. אך אל דאגה, גם לגזרה זו נמצא פתרון... במקום "התקווה" השמיעו עורכי הרדיו לעתים קרובות את הפואמה הסימפוניית "המולדבה" מאת המלחין הצ'כי בדז'יק סמטנה. כשנשאלו מדוע, ענו בתמימות: "לא ידענו שגם סמטנה ברשימה השחורה..."

ב. שירת "התקווה" של ניצולי ברגן בלזן, 20.4.1945

ב־15 באפריל 1945 שחרר הצבא הבריטי את מחנה ההשמדה ברגן בלזן בגרמניה. במחנה זה נרצחו 70,000 יהודים, ביניהם אנה פרנק⁵⁸ ואחותה מרגוט. כוחות השחרור מצאו במחנה 60,000 ניצולים ו־40,000 גופות מוטלות בערימות בכל עבר. מגיפת הטיפוס היכתה באסירים. בכל פינה גססו אנשים ונעו בתשישות שלדים ערומים, מוכי רעב וחולי. ביום שישי, חמישה ימים אחרי השחרור, יזם הרב הרטמן, סרן בצבא הבריטי, טקס קבלת שבת. הרב כינס את האסירים היהודים במרכז המחנה וערך את הטקס באוויר הפתוח. הכתב הצבאי של שירות השידור הבריטי, ה־BBC, תיעד את הטקס: "בלב מחזה הזוועה של מחנה ברגן בלזן התקבצו מאות אסירים ושרו את 'התקווה', כשעיניהם נשואות אל ערמות המתים. הניצולים, החלשים והתשושים, התחבקו בשמחת השחרור, והתייפחו על קרוביהם שנלקחו לתאי הגזים ולמשרפות. האסירים ידעו שמקליטים אותם. הם רצו שהעולם ישמע את קולם, ועשו מאמץ אדיר לעמוד על הרגליים ולשיר. הקשיבו!"⁵⁹

58 אנה פרנק (1929-1945) נפטרה מטיפוס במחנה. היומן שכתבה המתעד את התקופה הוצא לאור בידי אביה לאחר המלחמה, תורגם לחמישים שפות, הומחז והוסרט לקולנוע ולטלוויזיה.

59 הקלטה היסטורית של כתב ה־BBC פטריק גורדון ווקר, שודרה בתום המלחמה בגלים קצרים מלונדון לארצות הברית ונשתמרה במרכז Smithsonian Center בארה"ב. ההקלטה נתגלתה בשנת 2002, והועלתה לאינטרנט בשנת 2006, 61 שנה לאחר ששודרה לראשונה. העלאת ההקלטה גרמה לשערורייה תקשורתית ולהתקפה מיידית מחוגים מכחישי שואה שדרשו אישור לאותנטיות של ההקלטה וקיבלו אותו בצירוף תמונות קשות. ראו קישור באינטרנט ל־http://www.wejew.com/media/570/Holocaust_Hatikvah/

כך שודרה בעולם שירת "התקווה" על אדמת גרמניה הנאצית המובסת. לאחר התחלה מגומגמת ומהוססת, פורצת שירת הניצולים במלוא עוזה. מוזיקאים מקצועיים שהיו בין האסירים התאמצו ושרו בקולות. המקהלה המרוסקת והמרגשת הזו שרה את הנוסח המקורי של אימבר: "עוד לא אבדה תקותנו / התקנה הנושנה / לשוב לארץ אבותינו / לעיר בה דוד קנה". בתום "התקווה" קרא הרב בעברית: "עם ישראל חי!" הכתב הבריטי תרגם זאת מיד לאנגלית:

"The children of Israel still liveth".

ניצולי ברגן בלזן פונו מן המחנה בראשית מאי.

ב-21.5.1945 הועלה מחנה ברגן בלזן באש ונמחה מעל פני האדמה.

נותרה "התקווה" הזאת [תקליטור 1 רצועה 16].

מצבה לאנה פרנק ולאחותה בברגן בלזן

ג. "התקווה" בפי "עולי הגרדום", 1945-1947

12 עולי הגרדום היו לוחמי האצ"ל והלח"י שנידונו לתלייה על התנקשות באנשי הממשל הבריטי. עשרה מתוך 12 הנשפטים הוצאו להורג בתלייה. שניים מהם פוצצו עצמם סמוך למועד הוצאתם להורג. כולם מתו כששירת "התקווה" בניהם.

ב-22.3.1945 אליהו חכים ואליהו בית צורי, אנשי לח"י, הועלו לגרדום במצרים על רצח שר המושבות הבריטי, הלורד מוין בביקורו בקהיר (6.11.1944). מוין היה השר הבריטי האחראי לסגירת הנמלים בפני המעפילים. המשפט נתן למתנקשים הזדמנות לגנות בפומבי את מדיניות האימפריה הבריטית. במשפטו אמר אליהו חכים: "הננו מאשימים את הלורד מוין והממשלה שהוא מייצג ברצח מאות ואלפים מאחינו, בגזלת מולדתנו ושווד רכושנו... על כן אנוסים היינו לקחת את הצדק לדינו". ואליהו בית צורי הוסיף: "אלפים מבני עמי טבעו בים של דם ודמעות, אך רב החובל הבריטי לא אסף אותם אל אנייתו. הוא עמד על הסיפון והסתכל בשוויון נפש כיצד בני עמי טובעים. ואם אחדים מהם הצליחו להגיע לחופי המולדת, הבריטי דחף אותם בחזרה הימה שיטבעו. לנו לא נשאר אלא להיכנע או ללחום. החלטנו להילחם". גזר הדין היה מוות בתלייה. חכים ובית צורי שרו את "התקווה" בקול רם וצלול בזמן שעלו לגרדום.

כך עשו גם תשעת הנידונים ב-1947: ארבעת אנשי האצ"ל – מרדכי אלקחי, יחיאל-דב דרזנר, אליעזר קשאני ודב גרונר, שנתלו על התנקשות בקצינים בריטיים; משה ברזאני (איש לח"י שהתנקש בחיי המפקד הצבאי של ירושלים) ומאיר פיינשטיין (איש אצ"ל האחראי לפיצוץ תחנת הרכבת בירושלים); שלושה אנשי אצ"ל – יעקב וייס, אבשלום חביב ומאיר נקר, שנאסרו על פריצה לכלא עכו – כולם שרו את "התקווה" ברגעיהם האחרונים.⁶⁰ כעבור פחות משנה, ב-14 במאי 1948, הסתיים שלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל (1920-1948).

בתא הגרדום בעכו – על לוח עולי הגרדום – חקוקות השורות:

במותם ניצחו את המוות,
נשמתם יצאה בשירת החירות...

היום, שמות עולי הגרדום הם שמות רחובות בערי ישראל, כגון בשכונה היוקרתית רמת-אביב ג'.

כך הונצח זכרם של לוחמי המחטרות בשכונת מותרות.

60 ראו מנשה רבינא, **התקווה**, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 43-48.

ד. "התקווה" ביום הכרזת המדינה, 1948

ה' באייר תש"ח, ה-14 במאי 1948, יום שישי אחר הצהריים. כל היישוב העברי בארץ היה דרוך בציפייה, צמוד למקלטי הרדיו. שליח מיוחד קיבץ שלושים נגנים מהתזמורת הישראלית לאספת מנהלת העם במוזאון ע"ש מאיר דיזנגוף בשדרות רוטשילד בתל אביב. כשהגיעו הנגנים נאמר להם כי בתום הקראת "מגילת העצמאות" יזכו לנגן את צלילי ההמנון לראשונה במדינת ישראל. בסיום הכרזתו של ראש הממשלה דוד בן גוריון ניתן האות. כל הנוכחים פרצו במחאות כפיים סוערות לצלילי "התקווה", ששודרה ב"קול ישראל" לרחבי העולם, בפעם הראשונה באופן חוקי. בתום השמעת ההמנון חתם בן גוריון את האירוע במשפט המפורסם:

"קמה מדינת ישראל! תמה הישיבה הזאת!" [תקליטור 1 רצועה 18]

שאגת השמחה שבקעה מן הרדיו, עברה מיד לרחובות. המוני אנשים הציפו את הכיכרות בקריאות "עם ישראל חי", מחאות כפיים, צווחות גיל ו"פה בארץ חמדת אבות".⁶¹ כל הלילה רקדו ההמונים ברחובות, שרו ושמחו. היה זה לילה מטורף של הגשמה ופחד, התעלות וחרדה. "התקווה" כיכבה וחגגה. למחרת הופצה תל אביב מן האוויר. מלחמת העצמאות החלה.

טקס הכרזת העצמאות לשכת העיתונות הממשלתית, צילום זולטן קלוגר

61 תיאור מרגש של האירוע כלול בספרו של עמוס עוז, **סיפור על אהבה וחושך**, כתר, ירושלים, 2002, עמ' 402-403.

ה. "התקווה" מעל פסגת הר הצופים, 1967

ביום הרביעי למלחמת ששת הימים, יוני 1967, בקע קול שופר בהר הבית. העיר העתיקה חזרה לידיים יהודיות. בתום המלחמה נערך קונצרט ניצחון על פסגת הר הצופים עם התזמורת הפילהרמונית הישראלית וגדולי המוסיקאים היהודיים בעולם – המנצח ליאונרד ברנשטיין והכנר אייזיק שטרן [תקליטור 1 רצועה 32]. באותו ערב, תחת שרביטו של ברנשטיין, "התקווה" שרה, צחקה ובכתה. היא התחילה כתפילה חרישית, פילסה את דרכה בכוחות מתגברים ומתחדשים והסתיימה בעצמה אדירה וחגיגית. הכנר אייזיק שטרן מספר: "השמש סנוורה את עיני. החול חדר לגרוני. כסאות הנגנים על הבימה חרקו. בסביבה נשמעו קולות פירוק מוקשים, אך היה זה אחד הקונצרטים הגדולים של חי! בעבר בבואי לירושלים, הייתי מציץ בהר הצופים בערגה. הפעם עמדתי במרומי עיר הקודש, וניגנתי את 'התקווה' על הפסגה!"⁶²

קהל המונים בקונצרט הניצחון על פסגת הר הצופים, 1967, באדיבות ארכיון התזמורת הפילהרמונית

ז. שאלות לעבודה עצמית

1. האם אתם מכירים רגעים גדולים נוספים של שירת "התקווה" שאינם מוזכרים בפרק זה?
2. ציינו "רגעים גדולים" של שירת "התקווה" שבהם לקחתם חלק. ה"רגעים" יכולים להיות לקוחים מכל אירוע שריתק את הציבור בשנים האחרונות בתחומים שונים (פוליטיקה, תרבות, ספורט, טלוויזיה). נמקו את בחירתכם.

62 מיכאל אוהד, הפילהרמונית – התזמורת הפילהרמונית הישראלית, כתר, ירושלים, 1986.

לאונרד ברנשטיין מנצח על התזמורת הפילהרמונית הישראלית בנגינת "התקווה".
באדיבות הצלם יעקב אבירם, ארכיון התזמורת הפילהרמונית

"התקווה" – מבחר ביצועים

המנון הוא שיר חי, פועל ומפעיל, קורא לנו לעמוד דום או לצעוד, משתנה מדי ביצוע, מדי יום ואירוע, בהתאם למקום, לזמן, להקשר ולאווירה. רבים ושונים אופני הביצוע של המנון: יש ביצועים מושרים (קוליים-ווקאליים) ויש ביצועים מנוגנים (כליים-אינסטרומנטליים), וכל אחד מאלה מכיל מגוון אפשרויות:

- **ההמנון המושר ללא ליווי** – בדרך כלל בפי קהל רחב, ללא נגינה; אבל לעתים שר סולן יחיד נבחר (זמר/ת, ילד או מבוגר), ולעתים – מקהלה שלמה.
- **ההמנון המושר המלווה בנגינה** – סולן או מקהלה יחד עם תזמורת או הרכב כלי.
- **ההמנון המנוגן** – מביא את המוזיקה בלבד ללא מילים. כאן נפתחות אפשרויות רבות של כלים ושילובי כלים: מכלי נגינה אחד (סולו), להרכב פלי קטן (מוזיקה קאמרית) ועד לתזמורת סימפונית ענקית.

בכל פעם חוברים הצלילים למילים ולכלים בצורה אחרת.

א. קהל ישראלי שר "התקווה" – ביצועים בראי הזמנים

לפניכם ביצוע של קהל ללא ליווי ל"התקווה".

קהל בטקס הכרזת המדינה, במוזיאון תל אביב, 1948 [תקליטור 1 רצועה 17]

- נסו לצייר את אותו מעמד.
- כיצד תאפיינו את ההבדל בין הביצוע המושר בתחילת הטקס לביצוע המנוגן [תקליטור 1 רצועה 18]?

ב. סולנים – מברברה סטרייסנד לשרית חדד

כבוד גדול הוא לתת לסולן יחיד לשיר המנון של מדינה שלמה. בסוף שנות השישים נקבע המנהג לתת לסולן ייצוגי לשיר את ההמנון הלאומי. בשלושת הביצועים הבאים, מביא כל אחד מן הסולנים ל"התקווה" את עולמו האישי:

1. ריצ'ארד טאקר (1913-1975)

זהו ביצוע משנת 1967, בסולם גבוה – סול מינור [תקליטור 1 רצועה 19]. טאקר היה חזן יהודי מברוקלין, ניו-יורק, שזכה להצלחה רבה כטנור מפורסם באופרה של ניו-יורק. טאקר שר את "התקווה" בעצמה, בדבקות ובאמונה שלמה. הכול כאן בגדול: ביצוע בממדים אופראיים, 2:40 דקות (כפול באורכו מאורך ביצוע "התקווה" בדרך כלל), שני

הבתים מושרים פעמיים. בפעם השנייה (בדקה 1:18) מצטרפת המקהלה לצלילי תוף צבאי קצוב ונוצר מצעד כיסופים אדיר של הסולן והמקהלה, ביטוי נפלא למצעד גלות אלפיים השנים, עד הסיום הגבוה במילה: "ירושל-----ים".

2. ברברה סטרייסנד (נולדה ב־1942)

ביצוע מיוחד משנת 1978, במלאת 30 שנה למדינת ישראל, ולכבוד יום הולדתה ה־80 של ראש ממשלת ישראל לשעבר, גולדה מאיר [תקליטור 1 רצועה 20]. הביצוע הוקלט באחד משידורי הלוויין הראשונים שאפשרו שיחה בזמן אמת בין גולדה מאיר בביתה בישראל לבין הזמרת והשחקנית האמריקאית המפורסמת ברברה סטרייסנד על בימת אולם מפואר בארצות הברית. סטרייסנד שרה כאן את השיר כמחווה אישית של אישה לאישה, זמרת מובילה למנהיגה דגולה, לכבודה של גולדה מאיר המגיעה לגבורות. גולדה מאיר פרשה מן הפוליטיקה, והיא מצולמת בביתה, מובסת, אחרי מחדל מלחמת יום כיפור. אולי לכן פותחת סטרייסנד בשירה חרישית, אטית, אינטימית, כשיחת נפש בין שתי נשים. אולי לכן "עוד לא אבדה תקוותנו" נשמע כל כך אישי ורגיש. רק ברגע האחרון בביצוע קצר זה, הנמשך 1:45 דקות, בשתי ההברות האחרונות של ירושל-----ים, מפתיעה סטרייסנד בעצמה אדירה ופתאומית לקול דרדור התופים המסכם.

3. להקת טיפקס (פועלת החל מ־1990) עם שרית חדד (נולדה ב־1978)

שרית חדד ולהקת טיפקס מזוהים עם סגנון הפופ הים תיכוני. בביצוע שהוקלט ב־2001 הם מובילים את המנגינה המזרח אירופית של "התקווה" אל מחוזות הים התיכון, הסלסול המזרחי, תבנית הליווי הערבית, המודוס הפריגי, האקורדיון העממי, וגוון נמוך וגרוני. השיר מושמע פעמיים – בהתחלה עם קובי אוז כסולן, ואחר כך עם שרית חדד שמסלסלת הרבה יותר (במיוחד ב"אלפיים"). הסיום עדין, ללא פאתוס ודרמה, כשהאקורדיון חותם את השיר בספט־אקורד רך. הביצוע ישראלי, "כיפי", נינוח ונעים, בסגנון ה"חפלה" וה"מנגל" של יום העצמאות וללא הדרמה והעצמה של המצעד הצבאי והטקס הרשמי.⁶³

את מי מהמבצעים תעדיפו? נמקו מדוע.

ג. עיבודים תזמורתיים

ברנרדינו מולינארי (1880-1952) [תקליטור 1 רצועה 18]

פאול בן חיים (1897-1984) [תקליטור 1 רצועה 21]

קורט וייל (1900-1950) [תקליטור 1 רצועה 22]

איזה עיבוד מצא חן בעיניכם? מדוע?

מהם, לדעתכם, המעלות והחסרונות בביצוע ללא מילים?

63 לצערנו, מטעמי זכויות יוצרים, לא הותר לנו לשבח את הביצוע בדיסק המצורף.

ד. עיבודים מקהלתיים

ברנרדינו מולינארי (1880-1952) [תקליטור 1 רצועה 2]

רוי האריס (1898-1979) [תקליטור 1 רצועה 23]

גיל אלדמע (1928-) [תקליטור 1 רצועה 24]

ה. קו המשווה – טבלת השוואות ושאלות

נסו לאפיין את ההבדל והייחוד בכל ביצוע וביצוע מבחינת:

- האווירה.
- הטמפו / המהירות.
- העצמה.
- ההרכב הכלי / הקולי – תזמורת גדולה או קטנה, כלים רבים או מעטים, אלו כלים בלטו במיוחד.
- מעורבות הקהל / הנגן.
- אופן ההיגוי (דיקציה) וצורת ההגשה של המילים.
- איזה טקסט מושר – המילים של אימבר (ואם כן – כמה בתים) או הגרסה הישראלית המודרנית?
- באיזו מידה מבטא הביצוע את ההיסטוריה של ארצנו או עמנו באותה תקופה?
- באיזו מידה מבטא הביצוע את עולמו האישי של הסולן או המנצח?

ערכו טבלה המשווה בין הביצועים:

מבצע	מהירות	עוצמה	עיבוד	בהירות מילים	סולם (לתלמידי מוזיקה)	אווירה	מעורבות	שנה	תקופה
ברברה סטרייסנד	איטי	קיצונית – מתחילה חלש מאוד ומתגברת	זמרת עם תזמורת מיתרים וטימפני	כל מילה חשובה ומדויקת	סול מינור	אינטימית שהופכת לדרמתית	אישית מאוד	1978	יום העצמאות השלושים וגבורות לגולדה מאיר
ריצ'רד טאקר									
תזמורת סימפונית									
מקהלה ותזמורת									

"התקווה" – הדים ופולמוסים

בתקשורת: עיתונות, רדיו וטלוויזיה

משנת 1932, לפני קום המדינה, ועד עצם היום הזה, ליוו תמיד את ההמנון ויכוחים רבים. בתוקף מעמדו כהמנון החייב לייצג את העם, מצא בו כל דור ודור טעם לפגם.

א. בעיית הייצוגיות

הבעיה שהטרידה רבים לאורך השנים הייתה הייצוגיות:

- **המילים** – האם לא עדיף שהעם היהודי, שנתן לעולם את ספר הספרים, יבחר להמנון מילות קודש מן התנ"ך?
- **המחבר** – מדוע דווקא אימבר? משורר אלמוני, שיכור ו"לא רציני"... האם לא עדיף ביאליק? טשרניחובסקי? הרב קוק?
- **הלחן והמלחין** – הלחן "גנוב" מעמים אחרים. דווקא את המילים החשובות ביותר לאומה, נשיר במנגינה של הגויים? לחן גלותי בימי תחייה לאומית? האם לא כדאי להזמין לחן מקורי ממלחין ישראלי רציני?
- **הטון והאווירה** – לחן מינורי ועצוב בימי תחייה לאומית? מדוע? והיכן חדות העשייה, מנגינת התקומה, הניצחון וההתחדשות?
- **המסר** – התקווה ערטילאית. אין התייחסות אמתית לתנועה הציונית, להגשמה, לכך שיהודים אכן שבו לארצם. האם לא ראוי שהמנון התנועה הציונית יישא מסר ברור ותכליתי יותר? יתייחס למה שהוגשם? יתייחס לציבור בארץ כאן ועכשיו?
- **המיעוטים** – ההמנון איננו מייצג את אזרחי ישראל הלא־יהודים: הערבים, הדרוזים הבדווים, הצ'רקסים והאחרים.

בפרק זה נעבור על חמישה משברים גדולים בדרכו של ההמנון, ונעמוד על הבעייתיות מחד גיסא ועל הפתרון שהוצע מאידך גיסא.

הבעיה: ייצוגיות המילים והמשורר. הפתרון: "שיר האמונה" של הרב קוק, ללחן המוכר.
 בשנת 1932 הוציאה קבוצת ציונים מירושלים לשמור על המנגינה, אך להחליף את המילים ב"שיר האמונה" של הרב קוק (1865-1935, אז רב העיר ירושלים), שבו לא מתבטאת תקווה ערטילאית, אלא אמונה חזקה, ביטחון וודאות בחזרה ארצה. "לעד תיה בלבבנו, האמונה הנאמנה / לשוב לארץ קדשנו, עיר בה דוד חנה / שמה נעבוד אלהינו, בחדוה בגילה וברננה / שמה נעלה לרגלינו, שלש פעמים בשנה".

הבעיה: ייצוגיות הלחן והמלחין. הפתרון: מנגינה מקורית למילותיו של אימבר.
 באותה שנה, 1932, הוציע המלחין אריה ל' ציפין מירושלים לשמור על המילים, אך להחליף את המנגינה בלחן חדש ומקורי שכתב למילים של אימבר. ציפין כתב מארש אופטימי בסולם מז'ורי, בטענה שמנגינה זו מתאימה יותר לאנרגיות ההתחדשות של הציונות באותו זמן. "המארש של ציפין היה רחוק מלהיות ישראלי מקורי, מאחר שישראל עדיין לא הייתה קיימת. במקרה הטוב הוא היה מארש וינאי, לפי מיטב המסורת של יוהן שטראוס. שוב נשארה המנגינה בגלות..."⁶⁴

התקוה החדשה
 The New Hatikvah

Moderato
 Music by L. ZIPPIN

Voice
 Gesang

יֵשׁוּב לָנוּ מִן־הַיָּם בְּבִלְעֵזְבֵּנוּ
 Kol od ba-le-vov p-ni-ma ne-fesh ye-

מִה־דִּי קָרַח מִוִּי פִּי וְלֹא יָדָע
 hu-di ho-mi-ya ul-fa-ti miz-rach ka-di-ma

קָרַח מִוִּי פִּי וְלֹא יָדָע
 a-in le-tzi-on tzo-fi-ya ul-fa-ti miz-rach ka-

דָּה אֲבֹתֵינוּ לֹא עָזְבוּנוּ
 di-ma a-in le-tzi-on tzo-fi-ya od lo av-da

לֵהִי תִקְוָה נֹתֵנָה לָנוּ הַתִּקְוָה
 tik-va-te-nu ha-tik-vah mish-not-al-pa-im lehi-

יֵשׁ לָנוּ שִׁשְׁתֵּי יָמֵי יוֹם צִדְקָתָנוּ
 yot am chofshi be-ar-tze-nu e-retz tzi-on ye-ru-sha-la-im

במשך שנה דן היישוב בארץ בשני הפתרונות השונים, ללא הכרעה.⁶⁵
 ב-1933, בקונגרס הציוני ה-18, הוכרה "התקווה" (במילים ובלחן המוכרים) כהמנון ההסתדרות הציונית.

64 אריאל הירשפלד, "על השיר הישראלי (א)": המוזיקה מפרקת מה שהטקסט מנסה לחבר", הארץ, המדור תרבות וספרות, 19.12.1997.
 65 מנשה רבינא, התקווה, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 84.

ג. ההמנון השני – "ירושלים של זהב", 1967

המטרה: מציאת המנון שיש בו הד לניצחון. הפתרון – "ירושלים של זהב".
באפריל 1967 פנה ראש עיריית ירושלים, טדי קולק (אז רק שנתיים בתפקידו) לגיל אלדמע, איש קול ישראל, בבקשה לכתוב שיר מיוחד לירושלים לפסטיבל הזמר (מחוץ למסגרת התחרות). מבין בכירי הכותבים של התקופה – חיים חפר, משה וילנסקי, סשה ארגוב – בחר גיל אלדמע בנעמי שמר בת ה-37, שתכתוב את הלחן וגם את המילים. נעמי שמר כתבה את "ירושלים של זהב" [תקליטור 1 רצועה 25].

השיר מתחיל **כתפילה**, חוזר ומקונן על תו אחד בלבד (שימו לב לצליל לה, החוזר שוב ושוב ב"אוויר הרים צלול כיון" וב"נישא ברוח הערביים", תיבות 1-2, 6-8), באופן הדומה לתפילה בבית כנסת. המנגינה ממזגת קינה ועצב בסולם מינורי, עם רמז קטן ורגעי לאור בצליל פה דיאז (תיבה 4) המקרב אותנו לרה מז'ור. בפזמון (מתיבה 12 ואילך) הופך השיר מתפילה **להמנון**: זאת בזכות שלוש עליות רצופות⁶⁶ – עלייה ראשונה במילים "ירושלים של זהב" (תיבה 12), עלייה שנייה במילים "ושל נחושת ושל אור" (תיבה 14) ועלייה שלישית ואחרונה ב"לכל שיריך אני כינור" (תיבה 16).

הכותרת "ירושלים של זהב" מעוגנת בהווי ירושלים בזמן המשנה, בתקופת מרד בר כוכבא (132-135 לספירה). זהו שם תכשיט הזהב, שעליו חקוקה ירושלים, ואותו קיווה ר' עקיבא העני לרכוש לרחל אשתו: "אילו היה בידי, הייתי נותן לך **ירושלים של זהב**".⁶⁷

הייצוגיות – המילים מעטרות את העיר כמרכז לשלוש הדתות. שלושה חומרים (זהב, נחושת, אור), שלוש דתות (פעמונים לנצרות, כיפת הסלע לאסלאם והר הבית ליהדות).

השפה הפיוטית יוצרת דיאלוג עם אלפיים שנות גלות:⁶⁸ מ"על נְהָרוֹת, בְּבָל – שָׁם יִשְׁבְּנוּ, גַּם-בְּכִינּוֹ בְּזַכְרֵנוּ, אֶת-צִיּוֹן. עַל-עַרְבִים בְּתוֹכָהּ תִּלְיֵנוּ כְּנֹרֹתֵינוּ" (תהילים קל"ז, א-ב), דרך שירת רבי יהודה הלוי:⁶⁹ "צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאַלִי לְשָׁלוֹם אֶסְרִינֶךָ... וְעַתָּה אֶחְלֵם שְׂבִיבֹתֶךָ – **אֲנִי כִינּוֹר לְשִׁירֶיךָ**". נעמי שמר, שנולדה וגדלה על גדות נהר הירדן בציון ענתה לר' יהודה הלוי: "הלא לכל שיריך אני כינור". בבית השלישי והאחרון⁷⁰ מופיעה **השבועה "אם אשכחך ירושלים"**, שבועת האמונים לציון המופיעה בהמשך הפרק (תהילים קל"ז, ה-ו), ומזכרת בשירי חיבת ציון (ראו "אם אשכחך", "ציון תמת").

66 עליות במרווח הקנורטה אופייניות לתרועות, להמנונים ולשירי לכת, ראו המנון צרפת "המארסייז" ומארשים כמו "שאו ציונה נס ודגל" בזמר העברי.

67 אגדת חז"ל על רבי עקיבא מופיעה ב**מדרש אבות דרבי נתן**, נוסח א, ו. הסיפור מצוטט במחקריו של פרופ' אביגדור שנאן על "ירושלים של חז"ל", האוניברסיטה העברית, ירושלים.

68 גלות בבל בתקופת נבוכדנצר השני, החל מ-597 ועד 539 לפנה"ס.

69 רבי יהודה הלוי – 1141-1075.

70 במקור נכתבו שלושה בתים בלבד. את הבית הרביעי הוסיפה נעמי שמר לאחר הניצחון במלחמת ששת הימים.

ירושלים של זהב (1967)

מילים ולחן: נעמי שמר (1930-2004)

אך בבואי היום לשיר לך	אוויר-הרים צלול ביני
ולך לקשר בתרים	נריח ארנבים
קטנתי מצעיר בנך	נשא ברוח הערבים
ומאחרון המשוררים	עם קול פעמונים
כי שמך צורב את השפתים	ובתדרמת אילן ואבן
בנשיקת-שךך	שבוייה בחלומה
אם אשכחך ירושלים	העיר אשר בךד יושבת
אשר בלה זהב...	ובלבה חומה

ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור	ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור
הלא לכל שיריך אני כנור	הלא לכל שיריך אני כנור

חזרנו אל בודות-המים	איכה יבשו בודות המים
לשוק ולכפר	כבר-השוק ריקה
שופך קורא בהר-הבית	ואין פוקד את הר-הבית
בעיר העתיקה	בעיר העתיקה

ובמערות אשר בסלע	ובמערות אשר בסלע
אלפי שמשות זורחות -	מנללות רוחות
נשוב נרד אל ים-המלח	ואין יורד אל ים-המלח
בדרך יריחו!...	בדרך יריחו!...

ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור	ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור
הלא לכל שיריך אני כנור	הלא לכל שיריך אני כנור

ירושלים של זהב

ג - ניס - נ - א - ים - נ - נ - ז - ב - לול - צ - ים - ק - ויר - א

6

ש - רו - י - ו - נים - מו - ע - פ - קול עם ים - ב - ער - ק - י - רו - ב - שא

12

ל - לא - ה - אור - של - נ - שת - ח - נ - של - נ - קב - ז - של - ים - ל

16

נור - ש - רו - י - נור - כ - י - א - י - נ - כ - שי - כל

מתפללים ליד הכותל המערבי, איור מראשית המאה העשרים, ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

17.5.1967, בנייני האומה בירושלים, פסטיבל הזמר, מוצאי יום העצמאות ה-19 למדינת ישראל. באולם ישבו נשיא המדינה זלמן שז"ר, ראש הממשלה לוי אשכול, הרמטכ"ל יצחק רבין וראש עיריית ירושלים, טדי קולק. על הבמה ניצבה זמרת אנונימית צעירה בלבן, שולי נתן, שליוותה עצמה בגיטרה בלבד (למרות שתזמורת שלמה עמדה הכן בירכתי הבמה). קול הפעמונים הצלול והגבוה של שולי נתן נדם בסיום השיר. בקהל עבר רעד. 3,000 איש לא נרגעו עד שהשיר בוצע שוב. בהשמעה השנייה כבר הצטרף הקהל בפזמון החוזר.

מן האירוע ההוא החל מירוץ ההיסטוריה. חמישה ימים אחרי הפסטיבל סגר שליט מצרים, נאצר, את מצרי טירן. במשך שלושה שבועות של כוננות מורטת עצבים שרה נעמי שמר לחיילים במוצבים את "ירושלים של זהב". ב-5 ביוני פרצה מלחמת ששת הימים. במקלטים שרו את "ירושלים של זהב". בשידורי הרדיו נשמע שוב ושוב "ירושלים של זהב". בתום שלושה ימי קרבות נכבש הר הבית. ביום כ"ח באייר תשכ"ז עמדה חטיבה 55 של הצנחנים מול הכותל, הרב גורן תקע בשופר, והכול שרו – "ירושלים של זהב".

"ירושלים של זהב" הפך לנבואה שהתגשמה, לסמל לאומי. את המחברת, נעמי שמר, הפך השיר לנביאה ולמיתוס. היא הפכה לאזרחית כבוד של העיר ירושלים, הצטלמה

כרזת יום העצמאות המ"ה, תשנ"ג, עשרים וחמש שנים לאיחוד ירושלים, עיצוב אסף ברג, הוצאה לאור, מרכז ההסברה - משרד ראש הממשלה

עם שרים ואלופי צה"ל. שיר הגעגועים התמים הפך מתפילה לשיר קרב. אחרי המלחמה הוסיפה נעמי שמר בית רביעי, המספר על החזרה להר הבית ולעיר העתיקה. הקינה הפכה לשיר תהילה לשיבה לירושלים.⁷¹

בתום המלחמה, ביולי 1967, יזם העיתונאי ישראל בן יהודה משאל להחלפת ההמנון בשיר שישקף את שמחת הניצחון.⁷² במאי 1968 הציע אורי אבנרי בכנסת להחליף את "התקווה" ב"ירושלים של זהב": "די, מספיק עם הטון הגלותי הבכיני. הגיעה השעה להמנון עדכני!!!"

קשה לחיות עם מיתוס, להיות מושא לפולחן, ומטבע הדברים הפולחן הופך לקרבן. בעקבות "ירושלים של זהב" הפכה נעמי שמר בעיני רבים ל"פזמונאית לאומית", המשקפת את הלך הרוח של הציבור בישראל ומבטאת אותו בפזמוניה.

71 בעקבות מחקרה הסוציולוגי של ד"ר דליה גבריאלי-נורי "כיצד הפכה 'ירושלים של זהב' (לכמעט) המנון לאומי? " בכנס "מי אני? שיר ישראלי", אוניברסיטת בראילן, 28.5.2006.

72 פנים אל פנים, 21 ביולי, 1967.

צנחנים ליד הכותל, ביום שחרור הר הבית, לשכת העיתונות הממשלתית, צלם דוד רובינגר

ככל שיר ההופך להמנון, קמו גם ל"ירושלים של זהב" אויבים ומתנגדים. הצנחן-זמר מאיר אריאל,⁷³ חיבר בתגובה את "ירושלים של ברזל" מיד לאחר המלחמה – מילים חדשות למנגינתה של נעמי שמר. זהו שיר מחאה על מחירה הנורא של המלחמה ועל התגובות הפטריוטיות המוגזמות לטענתו, שהופיעו לאחר שחרור ירושלים וכיבוש מזרח העיר. השיר היווה ומהווה עד היום, בעיני רבים, אנטי-תזה לשירה של שמר. בפזמון החוזר, לפי מנגינתה של נעמי שמר, שר מאיר אריאל:

ירושלים של ברזל ושל עופרת ושל שחור
הלא לחומותיך קראנו דרור.

מאיר אריאל חותם את השיר בתקווה לשלום:

ירושלים של זהב ושל עופרת וחלום –
לעד בין חומותיך ישכון שלום.

73 מאיר אריאל, 1942-1999, משורר, פזמונאי מלחין זמר ישראלי בעל סגנון אישי ייחודי. השיר "ירושלים של ברזל" הביא לו פרסום ותהילה והיה פריצת הדרך שלו לתודעה הציבורית בישראל.

עם הזמן והקיטוב הפוליטי בארץ הפכה נעמי שמר, המשוררת והמלחינה שטבעה את המושג "שירת הרבים", למוקד דיונים וויכוחים. **ככל ש"הרבים" התרבו – נעשתה נעמי שמר בודדה יותר, מותקפת יותר.** כל משפט נבדק, וכל אמירה פיוטית הפכה למניפסט פוליטי.

במשך השנים גברה הביקורת על "ירושלים של זהב". קודם כל – המילים. מדוע נכתב "כיכר השוק ריקה"? האם אין נעמי שמר מביאה בחשבון שיש ערבים במדינת ישראל? דברים ברוח זו ביטא הסופר עמוס עוז, ואף שאל: האם הייתה המשוררת כותבת לגבי כיכר פיקדילי בלונדון שהיא ריקה? תגובתה הזועמת של שמר לביקורת מסוג זה הייתה: "עולם שהוא ריק מיהודים, הוא בשבילי כוכב מת וארץ ישראל שהיא ריקה מיהודים היא בשבילי שוממת וריקה".

לאחר זמן מה החלו רינונים ושמעות על מקורו של הלחן. נאמר כי הלחן גנוב משיר עם באסקי.⁷⁴ אולי לכן לא יכלה נעמי שמר לנוח על משכבה ללא וידוי **בכתב** בנושא "ירושלים של זהב". היא כתבה לגיל אלדמע במכתב שפורסם אחרי מותה:⁷⁵

גיל יקירי, אתה האיש היחיד בעולם, נוסף למשפחה, שצריך לדעת את האמת
על "ירושלים של זהב" והנה האמת...

שמעתי מחברים שאמרו הכהן מספר בהרצאותיו על שיר העם הבאסקי כמקור
ל"ירושלים של זהב". נרא כעסת, ואפילו מסרתי לאמרו הכהן שיפסיק עם
השטויות האלה...

אבל את נכחתי בפעם שאכן נחמה הנצ'ל שרה לי בשעת משהו כזה... והוא
נכנס לי באוזן אחת ויצא מהשנייה...אני חושבת את כל העניין לאונת עבודה
מצערת, עז כזו כמ מצערת, שאולי באלו זה חלמי. הנחמה היחידה בשבילי היא
שאני מספרת לעצמי שאולי זאת המנינה של האנוסים, ולבסוף הכוא החצרת
עצרה איושנה.

עכשיו אתה, גיל, יודע את האמת ואני מרשה לך לפרסם אותה ברבים.
באהבה, נעמי שמר

כך נגנז סופית גם "ההמנון השני", כשהוא לוקה באותה בעיה של ההמנון הראשון – "גנוב".

74 הבאסקים – קהילה אוטונומית בצפון ספרד. מדובר על שיר העם "פיוחזפה" שהוקלט בידי פאקו אֵיבֵנֵז.
75 נעמי שמר כתבה את המכתב לגיל אלדמע ב-12.6.2004, שבועיים לפני מותה ממחלה קשה (בליל ה-26.6.2004). המכתב פורסם בעיתונים **הארץ ומעריב** כשנה אח"כ ב-5.5.2005. (ההדגשות הנ"ל במכתב נעשו בידי א' בלצן).

מהו הפלגיאט הנורא? השיר הבאסקי המקורי מדבר על גיבור עממי בשם "פִּי־חֹזֶפֶה". אם תקשיבו לשיר זה ותעינו בו היטב, בוודאי תסכימו כי "הגנבה" חלקית בלבד: נכון, ההתחלה דומה, ושבעת התווים הראשונים זהים, ותיבות 1-8 דומות מאוד, אך ההמשך – מקורי ואין כל דמיון בינו לבין השיר הבאסקי (תיבות 10-17). ברור שהאווירה, המסר, הפזמון והסיום – מקוריים.

מבחינת התוכן – ברור שאין שום קשר. "פִּי־חֹזֶפֶה" הוא של שיר עם על דמות עממית, בשפה פשוטה ובעלילה יומיומית:

פִּי־חֹזֶפֶה עזב ת'בית והלך למחוזות זרים,
פִּי־חֹזֶפֶה הרחיק לשייט, התמכר לו לאהבים.
פִּי־חֹזֶפֶה, שוב הביתה, אשתך שם ממתינה,
פִּי־חֹזֶפֶה שוב הביתה, את בנך היא נושאת בבטנה...

ירושליים של זהב

ני - נים - ר - או ייה - ר - ו יין - י - כ - לול - צ - רים - ה - וור - א

שיר עם באסקי

6 ש - רו - י - נים - מו - ע - קול עם יים - ב - ער - ה - ח - רו - ב - שא

10 ל - לא - ה - אור - של - ו - שת - חו - נ - של - ו - הב - ז - של - ים - ל

14 נור - כי - ני - א - יך - ר - שי - כל

מה לכל זה ולשורה פיוטית נפלאה כמו – "הָעִיר אֲשֶׁר בְּדָד יוֹשְׁבֵת וּבְלִבָּהּ חוֹמָה"!

נכון, הבעיה היא הלחן ולא המילים. אבל הרי זה טיבו של לחן עממי – כל אדם "גונב" אותו מאמו, מאביו, מסבו, מאבי-סבו, ממסורת איך-סופית ארוכת שורשים ושנים... ואולי באמת טמון אחד משורשיו בשירת יהדות ספרד? ומה בנוגע לדמיון שבין מנגינת המשפט הראשון של "ירושלים של זהב" למנגינה אחרת באחד משיריה הראשונים של נעמי שמר – "נועה" (1957)? אולי היא "גנבה" את המנגינה מעצמה?

"ירושלים של זהב" הוכתר "המנון היובל" של מדינת ישראל.

כותרת ההמנון הלאומי נשמרה ל"התקווה".

ד. לקראת יובל למדינה, 1998

המטרות: לעגן את ההמנון בחוק, לעדכן אותו ולהגן על כבודו בפני הציבור. הפתרון – לשפץ את ההמנון.

לקראת שנת היובל למדינה, החריפה הביקורת על כך ש"התקווה" איננה מעוגנת בחוק. הצעת חוק בעניין זה מנובמבר 1983 נכשלה בטענה כי "התקווה" לא תהיה מקובלת על התושבים הערבים של המדינה. ב-1995 הוגשו הצעות חוק נוספות, תוך רגישות מחודשת לנושא המיעוטים לאור חוזה השלום (עם מצרים ב-1979 ועם ירדן ב-1994) והסכמי אוסלו (1993). ב-1996 הוצע פתרון – לשפץ את ההמנון!

כונסה ועדת שרים לענייני סמלים וטקסים ודנה בהצעה להוסיף שני בתים חדשים להמנון הלאומי של ישראל. כותב ההצעה, הדיפלומט ז'אק דקל, הציע שני בתים אלה:

מתפוצות תבל שָׁבְנוּ למכורה,
להגשים תפילה קדומה.
בתש"ח מדינה ישראל קמה
להחזיר עטרה ליושנה.

שלום וצדק הם יעדנו
נס עברי כאור לעמים
כחול לבן כטלית דגלנו
בירתנו ירושלים.

על הטקסט החדש נמתחה ביקורת חריפה. משוררים וסופרים כאהוד מנור, חיים חפר, נעמי שמר ויורם טהר-לב חיוו דעתם כי זהו "רעיון מטופש" ו"לא ברמה"⁷⁶. בסופו של

76 ראינו את עם אהוד מנור ונעמי שמר נכללו במאמר "התקווה מתעוררת", **ידיעות אחרונות** 24.11.1996.

דבר נפלה ההצעה לאחר שהתברר במשאל רחוב כי רוב תלמידי ישראל אינם יודעים בעל פה את שני הבתים הראשונים של "התקווה". אם כך, איך בכלל ילמדו עוד שני בתים?

עוד הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק להעניש את הפוגעים בכבוד ההמנון – את אלה שאינם מכבדים את המנגינה והמילים ואפילו מבזים אותן: אזרחים שאינם עומדים עם הישמע ההמנון, תלמידים שמסרבים ללמוד את המילים בעל פה, אוהדי קבוצות כדורגל ששורקים בוז ומתקוטטים בזמן השמעתו, חברות מסחריות המשתילות אותו בתשדירי פרסומת...

ההצעה לא אושרה.

אך מתברר שבעיית לימוד המנון, עדכוננו ושמירה על כבודו איננה רק בעיה ישראלית, אלא **בעיה בין-לאומית**, הנוגעת לכל מנגינה ומילים המשרתות ציבור גדול במשך שנים רבות. ב-1998 קמה באנגליה תנועה לשינוי ההמנון האנגלי, ב-2003 קמה באיטליה ועדת חקירה למילות ההמנון האיטלקי, הרוסים שינו מילים בהמנון שלהם כבר חמש פעמים, צרפתים רבים מתביישים ב"מארסייז" והגרמנים מפגינים זלזול בהמנון שלהם ומסרבים לעמוד לכבודו.

העם בחר – והעם יחליט כיצד לנהוג? אולי עדיף להנהיג חוק? מה דעתכם?

ה. 2008 – שישים שנה למדינה

**שאלות פתוחות: ההמנון וערביי ישראל – האם לעדכן את ההמנון?
מסחור הערכים – כיצד נגן על כבודו של ההמנון? האם יש פתרון?**

בנובמבר 2004 התקבל חוק ההמנון המגדיר את "התקווה" (מילים ולחן) כהמנונה הרשמי של מדינת ישראל. אף על פי כן, ישנם מקרים שבהם אנו תוהים האם ניתן לחייב שירת המנון? ב-2005 וב-2007 עלתה קבוצת הכדורגל הערבית "בני סכנין" לליגת העל של קבוצות הכדורגל של ישראל. מה יקרה אם בני סכנין תהיה הקבוצה שתזכה בגביע? האם שחקניה ישירו את ההמנון?

"אי אפשר לדרוש משחקנים ערבים לשיר: 'נפש יהודי הומייה!'" – אמר חבר הכנסת אחמד טיבי.

1. השר שלא שר

ב-2007 מונה לראשונה שר ערבי בממשלת ישראל: השר ראלב מג'אדלה, שר המדע, התרבות והספורט. בעת השבעתו סירב מג'אדלה לשיר את מילות "התקווה". הרי "התקווה" מגדירה את ישראל כמדינה יהודית, ולא כמדינת כל-אזרחיה. לכן אין מקום לכך ששר ערבי ישיר אותה. האם יש לחייב את השר במקרה זה? בארצות הברית

חייבים לשיר את ההמנון בפתיחת אירועים מסדר גודל מסוים ואין זה משנה אם מדובר באמריקנים ממוצא יהודי, ערבי או איטלקי. ואצלנו?

2. "התקווה" – עתיד?

בעקבות מינוי השר ראלב מג'אדלה פרסם עמוס שוקן⁷⁷ מאמר גדול בעיתון **הארץ** (19.4.07) בשם "לקראת 60 השנים הבאות": "אם יש שר אחד בממשלת ישראל שלא שר את ההמנון של המדינה, אז אולי ראוי לעיין מחדש בהמנון... ל'התקווה' חיסרון מעשי בולט – אף ערבי לא ישיר את ההמנון של ישראל כשהוא פונה רק ליהודים: 'כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומייה...! איך יכול אזרח ערבי להזדהות עם המנון כזה? שירת ההמנון היא רגע של סולידריות עם אזרחים אחרים ועם המדינה. רגע זה נשלל מערביי ישראל, חמישית מאזרחי המדינה, וברור שהמפסידים מאבדן הסולידריות הזאת הם גם המדינה והאזרחים היהודים שלה... אם עד יום העצמאות ה-60 ישראל תאמץ המנון חדש, שווה לכל אזרחיה, יהיה בכך צעד סמלי חשוב לעתיד יחסי יהודים וערבים בישראל".

ועל כך ענה לו בזעם משה פייגלין במאמר בעיתון **מעריב**:⁷⁸ "אין לבטל את האופי היהודי של מדינת ישראל. בלי המנון יהודי, מג'אדלה אולי ירגיש בנוח, אבל ליהודים לא תהיה מדינה בכלל".

אז מה הפתרון? שינוי ההמנון?

המוזיקאי נועם בן זאב, מבקר המוזיקה של עיתון **הארץ**, מתחנן במאמר תגובה – "אל תשנו את ההמנון! ואם תשנו את המילים, אל תגעו במנגינה היפהפייה של 'התקווה'".⁷⁹

3. כבודו של ההמנון?

האם מבחינה מוזיקלית מותר לעשות בהמנון מה שרוצים? האם מנגינת ההמנון היא סמל שיש לשמרו?

דאנס – ב-2005 יצאה לרדיו גרסת דאנס "ניצחונית" של ה"תקווה". בצלאל גלעד, המפיק המוזיקלי, מנסה להביא את ההמנון לדיסקוטקים... לדבריו: "אף אחד לא החליט שצריך רק לעמוד ב'התקווה'. מי קבע שצריך? אני מעדיף שהצעירים ירקדו. זו ציונות מכיוון אחר!"⁸⁰

רינגטון – במאי 2006 הודיעו חברות הסלולרי על אפשרות להורדת רינגטון של "התקווה" לטלפון הסלולרי, בביצועה של אלילת הפופ התורנית רוני סופרסטאר. כך ניתן להוריד

⁷⁷ עמוס שוקן הוא המו"ל של עיתון **הארץ**.

⁷⁸ משה פייגלין, "ליהודים לא תהיה מדינה", **מעריב**, 21.3.2007. משה פייגלין הוא מייסד תנועת "זו ארצנו" וראש חטיבת מנהיגות יהודית בליכוד.

⁷⁹ נועם בן זאב, "לא להחליף את ההמנון", **הארץ**, מוסף "גלריה", 14.5.2007.

⁸⁰ ענבל שתיו, "ירושה שללליייהם!!!", **מעריב**, מדור תרבות, 12.1.2005.

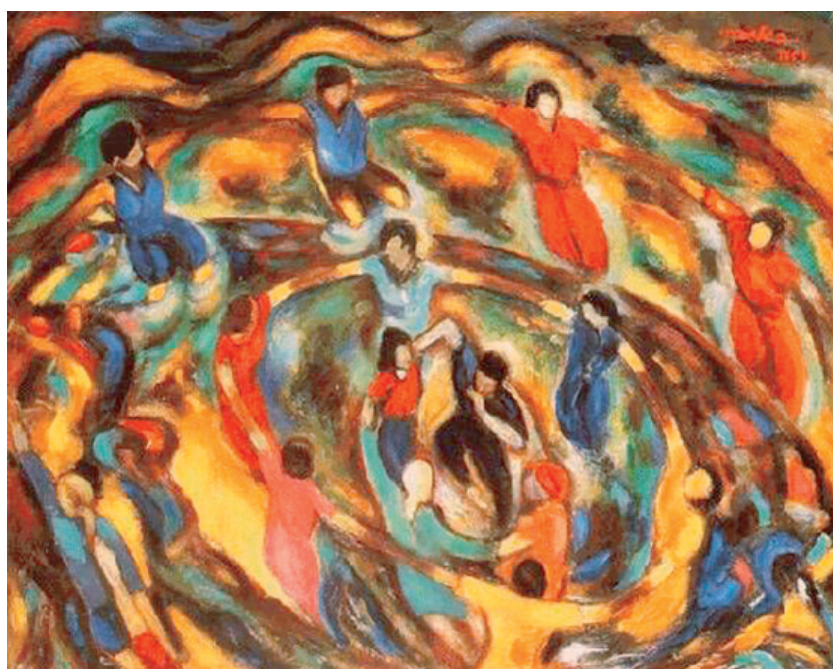
את "התקווה" בגרסאות של שאנטי, מזרחי, קלאסי לאספנים. קליק אחד באינטרנט, או SMS והופ – הציונות אצלכם בנייד.

"רק שלם והציונות אצלך ביד"? הכול מסחרי – גם הערכים?

גינגל – במאי 1999 פסל מנכ"ל רשות השידור תשדיר פרסומת בטענה ש"בשימוש במנגינת ההמנון הלאומי יש משום פגיעה בטעם הטוב וסכנה לדמוקרטיה".⁸¹ לאחר מכן, בשנת 2003, מפלגת "חירות" השתמשה ב"התקווה" בתשדיר הבחירות שלה.⁸² הדבר עורר דיון בשאלה: "האם שימוש פוליטי בהמנון מבהז אותו?" – בסופו של דבר התשדיר לא נפסל. בפברואר 2006 עלה לאוויר תשדיר של מפלגת "קדימה" בליווי מוזיקה שמזכירה את ההמנון הלאומי "התקווה". איש לא פסל את התשדיר. הולך ופוחת הדור?

4. שאלות פתוחות

- מדוע נפסלה "התקווה" כפרסומת?
- מדוע אושרה "התקווה" בתשדירי בחירות?
- האם השימוש בהמנון כרינגטון לגיטימי, לדעתכם?
- האם דיסקוטק הוא מקום ראוי להמנון?

ברוך אגדתי, "הורה", שמן על בד, אוסף מוזיאון תל-אביב לאמנות, מתנת סיר וליידי סידיני ליפורט, 1990

81 אביב לביא, "הצנזור פורת", **הארץ**, מוסף שבועי, 14.5.1999.

82 משה ריינפלד, "ברק התנגד לדעת מיעוט לפסילת התשדיר של חירות", **הארץ**, מוסף חדשות, 17.1.2003.

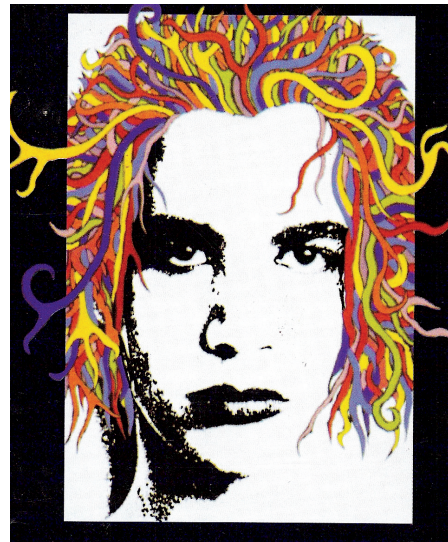
התייחסות ל"התקווה" בשירי רוק ישראליים בשנים האחרונות

א. התקווה לא עובר גלגל"צ (אביב גפן)

אני שונא את התקווה / בתקווה שישנו את התקווה
אני אוהב אותך, אני אוהב אותך, אני אוהב אותך!!!

"אני שונא את התקווה" צורח אביב גפן בשירו "אני שונא" ("עכשיו מעונן", 1993) [תקליטור 1 רצועה 26]. זעקה זו מבטאת את מחאת הנוער נגד המנהיגות הכושלת ותהליך השלום התקוע ("אני שונא את המוטציות שיושבות שם בכנסת / מחפשות למוות תירוץ").

די כבר! שירים נוגים על געגועים? כשישראל קיימת כבר יובל שנים? התקווה הישנה של יוצאי רוסיה-רומניה-פולניה לשוב ל"ארץ ציון וירושלים" כבר איננה רלוונטית ("אני שונא אנשים/ בעיקר פולנים / בעיקר גזענים עלובים"). ומה בדבר ההבטחה לשלום ולחיים יפים?

אביב גפן, באדיבות הצלמת רלי אברהמי

החל ממלחמת יום כיפור חל בחברה הישראלית בכלל ובזמר העברי בפרט תהליך של מעבר מ"שירת רבים" ל"שירת יחיד". החברה הישראלית פסקה להתבטא בלשון "אנחנו", חדלה לדבר על החלום הציוני המשותף והגשמתו, והתמקדה בהצלחות ובהישגים אישיים, בעולמות הפרטיים של כל אחד ואחד. ה"אנחנו" הוחלף ב"אני". נעמי שמר, המלחינה שטבעה את המושג "שירת הרבים", יצאה מן האפנה, ומלחינים כמו שלום חנוך, מתי כספי, ומיקי גבריאלוב ביטאו את עולמו האישי הפרטי של כל יוצר ויוצר. שנות ה-90 הביאו גל גדול של אינדיווידואליזם ברוק הישראלי בצד תקווה מחודשת לשלום (עם חתימת חוזה השלום עם ירדן ב-1994 והסכמי אוסלו ב-1993).

ב-1993 סחף אביב גפן, אחד הילדים שנולדו ב-1973, את הנוער והפך לאמן מוביל. נער המסרב להתגייס לצה"ל, מזוהה עם השמאל, קעקוע ירוק של "Peace" מעטר את כתפו ושיריו נוגעים במוות, בהתאבדות, בסרבנות לגיוס לצבא לצד אהבה ושלוש. "בתקווה שישנו את התקווה", זועק אביב גפן בן ה-20 ועמו קהלו, המוני בני נוער המרגישים מרומים מקריסת הערכים בחברה הישראלית. בשיר אחר הם צועקים: "אנחנו דור מזוין!

עכשיו מעונן" ("עכשיו מעונן", 1993). הכעס הרב המתבטא ביללות הגיטרות החשמליות, בעצמת הסולמות היורדים, בצלילים המעוותים ובמכות התופים, הוא הצהרה כואבת על אבדן תמימות בשפת רחוב, בדיבור יומיומי, בשירה בוסרית, ישירה, סלנגית, בלי מטפורות, בקול מאנפף, לא מעובד ולא מתייפיף, במילים שמטרתן לא לענג ולהנעים אלא לעורר ויכוחים.

בחייו האישיים של אביב גפן, "אני שונא" הוא התחשבות אופיינית וכואבת עם שירו של אביו, יהונתן גפן (צנחן, עיתונאי ומשורר, נ. 1947) "אני אוהב" מתוך אוסף שירי הילדים "הכבש השישה עשר" (בהלחנת יוני רכטר). מול התמימות הילדותית המתוקה של האב שכתב לבנו ב־1978:

אני אוהב שוקולד ועוגות גבינה / וארטיק וסוכריות ותות גינה
אני אוהב ימי הולדת / ושקיות עם דברים טובים
ואת השמש ואת הירח / וגם כמה כוכבים.

באה הזעקה הכועסת של הבן:

אני שונא את השמש / את אור הירח / חברת תאורה מסריחה
אם לא היה מוות / הייתי מזמן / מתאבד בקפיצה ירייה.

למה יצא הכעס דווקא כנגד ההמנון? אביב גפן ראה בהמנון סמל מקודש שפג תוקפו, "פרה קדושה" שיש לשחוט, ערך שצבר אבק וחלודה. ויש לשנות ולעדכן אותו על מנת שיבטא את מה שקרה 115 שנה אחרי שחובר. גפן כתב כתשובה המנון חדש, עכשווי – "שיר תקווה" (מתוך "ירח מלא" – האוסף, 1997) [תקליטור 1 רצועה 27].

הלוקליות, הזהות המקומית־לאומית היהודית במינוח גלתי מפנה מקומה ל**אוניברסליות** של הבלוז והרוק האמריקאי. באמצעות האנרגיה האדירה של עולם הרוק אפשר ומותר לומר מילים קשות על שטחים, ילדים ורובים. השיר העברי שינה פניו, לא עוד **הזדהות** עם המשותף והמלכד, אלא **מחאה** גלויה ובוטה. לא **חלום** – אלא **ביקורת** על ההווה ו**קריאה לפעולה**.

שיר תקווה / אביב גפן (מילים ותווים בעמ' 122)

בואו נצעד לחלום בלי גזע ולאום / בואו ננסה
עד שיהיה טוב / עד שיהיה
נקבור את הרובים / ולא את הילדים...
נכבוש את השלום / ולא את השטחים...
לחופש הנצחי / **לילדים שלי** / בואו ננסה
עד שיהיה טוב / עד שיהיה

ה"אנחנו" שנצעד וננסה (הזהות הלאומית הקולקטיבית המאפיינת כל המנון) מועשר ב"אני" בבית האחרון באמירה אישית אינדיווידואלית – "**לילדים שלי**"; למעני ולא רק למען העם, למעני ולמען הילדים שלי – בואו ננסה לפלס דרך אחרת.

ב־2000 פרצה אינתיפאדת אל אקצה. הציבור הישראלי הגיב באכזבה גדולה מן ההנהגה ובגל של נוסטלגיה וחזרה לשירה בציבור. מול סכנות הפיגועים, חזרה שירת ה"אנחנו" בשיר "דרכנו"⁸³ במילים: "לא קלה היא, לא קלה דרכנו / ועינייך לפעמים כה נוגות / עוד שדות פורחים יש לפנינו / עוד הרים גבוהים, וצונני פסגות". גל זה השפיע גם על אביב גפן. בשנת 2000 התמתן סגנונו ובאלבומו "יומן מסע", בשיתוף פעולה עם אריק איינשטיין, בחר בביטוי "מולדת אהובה" (במקום "מולדת חשוכה", במקור) בשירו "עורי עור".

עורי עור מולדת אהובה

כי אנחנו עייפים מאוד, זקוקים למנוחה.

זעמו של אביב גפן על "התקווה" לא חלף. בריאיון באוגוסט 2006, אחרי מלחמת לבנון השנייה, הכריז ברצינות מלאה: "אני רוצה מאוד להלחין את ההמנון של ישראל. מגיע לנו המנון יותר טוב. הלחן לא טוב, לא קליט, לא עובר גלגל"צ. יכולנו לבחור שיר יותר טוב. אני מוכן לכתוב המנון יותר טוב בחינם. זה פדיחה, אנשים יושבים שעות במטוס, מגיעים לישראל ושואלים את עצמם 'מה זה הדבר הזה?' 'שיר תקווה' שלי הרבה יותר המנון מההמנון שלנו. אם אולמרט גבר – שייקח את ההצעה".⁸⁴

ב. החלום יגוע אם נאבד את התקווה (סאבלימינל והצל)

בעקבות גל של פטריוטיות ששטף את המדינה במהלך האינתיפאדה השנייה, בשנת 2000, החל צמד הראפ "סאבלימינל והצל" (קובי שמעוני ויואב אליאסי) ליצור בסגנון שכונה: "היפ־הופ ציוני". לאלבומם הראשון מ־2001 קראו השניים "האור מציון" ובו הם מטיפים לציונות, ללאומיות, לשירות בצה"ל, לסובלנות (בשיתוף פעולה עם הראפר הערבי ת'אמר נאפר מלוד) ולהתנגדות לסמים ולעישון. האלבום זכה לתואר "ראפ השנה" ב־2001.

בהשפעת "סאבלימינל והצל" החלו "הדג נחש" ליצור היפ־הופ מחאה ישראלי. בין שיריהם נכלל גם "שיר הסטיקר", למילים הגזורות מסמאות הפוליטיקה בארץ, שהדביק יחד הסופר דוד גרוסמן ("חומר מקומי", 2004). להקת רוק עכשווית אחרת לא בחלה בשם "הבילויים" (ככותרת האלבום ראשון, 2003) ובכותרת "שכול וכישלון" (רומן של יוסף חיים ברנר מ־1920) לאלבומם השני (2007).

83 שהפך ללהיט סדרת הטלוויזיה "הבורגנים" ב־2002.

84 מתוך ריאיון עם אביב גפן, **דיעות אחרונות**, מדור "7 לילות", 25.8.2006.

בעקבות ההצלחה המשיכו "סאבלימינל והצל" בהתייחסות ישירה לנושא התקווה בצד השכול והקושי בחיים בארץ. השיר "תקווה" (2003) מחזיר את טון ה"ביחד" וה"אנחנו" לזמר העברי [תקליטור 1 רצועה 28]. השיר נפתח בטון דקלומי, קצבי, שגרת, אופייני לראפ (מילים ותווים בעמ' 123):

התקווה בראשנו, אהבה בנפשנו
החלום ברוחנו, אז לעד נמשיך בדרכנו

השיר ממשיך בטון בוטה, גס וכועס, עד ניבול פה:

ת'תקווה בלב נועל, עם חזק לא נתקפל
כי לא נולד הבן זונה שיעצור את ישראל.

בסופו של דבר, אחרי מבול דקלומי של מילים רותחות וכועסות (בחלקן ציטוט ממהדורות חדשות), מגיעה התקווה בדמותה של המנגינה הכורכת יחד חלום ואהבה:

בואו נמשיך, החיים לפנינו / לא מאוחר כי מחר יום חדש
החלום יגווע אם נאבד את התקווה / אז הושיטו יד לאהבה.

השיר מסתיים בהשלמה, בבקשה ובתפילה בצד אנרגיה מחודשת לתקן את העולם:

אלוהים, תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
תן לי את הכוח לשנות את מה שכן
תן לי את האומץ לנסות לתקן את העולם
בואו נמשיך, החיים לפנינו...

סאבלימינל – קובי שמעוני

התקווה על מסך הקולנוע

א. "מישהו לרוץ אתו" ומלחמת לבנון השנייה, 2006

כרזת הסרט "מישהו לרוץ אתו" באדיבות המפיקה פיליפה קוברסקי

בשנת 2000 כתב הסופר דויד גרוסמן (נולד ב־1954) את ספרו "מישהו לרוץ אתו",⁸⁵ סיפור על התבגרות ואהבה המתובל במתח ובהרפתקה, תוך ריצה מטורפת של צעיר בעקבות כלבה בסמטאות ירושלים. הספר הפך לרב־מכר וזכה בפרס ספיר ב־2001.

ב־2006 יצא לאקרנים סרט קולנוע עלילתי המבוסס על הספר, "מישהו לרוץ אתו", בבימויו של עודד דוידוף. הסרט צולם בירושלים המודרנית, ומציג את "עיר הזהב והאור" לראשונה כעיר אפלה שבה יש ילדים חיים ברחוב ולוקחים סמים, כשהוריהם אינם מעורבים בחייהם.

85 דויד גרוסמן, **מישהו לרוץ אתו**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000.

דמותו של הסופר, דויד גרוסמן, מבליחה לרגע בסרט בסצנה במדרחוב בן יהודה בירושלים, בשליש האחרון של הסרט.⁸⁶ באותה סצנה מושרת "התקווה" (בעיבוד רוק של המוסיקאי רן שם־טוב) על ידי האח, הגיטריסט המסומם, ואחותו, הזמרת המנסה להצילו. סצנת "התקווה" מהווה נקודת מפנה בעלילה: שינוי בגורלם של האח והאחות האובדים ברחובות והתאהבותם של גיבורי הסיפור, אסף ותמר.

מתוך הסרט "מישהו לרוץ אתו" באדיבות המפיקה פיליפה קוברסקי

יפה ושונה היא סצנת "התקווה" הזו – נוגע ללב הוא הדיאלוג בין הגיטרה החשמלית לבין קולה העדין והמהוסס במקצת של נערה־זמרת בראשית דרכה; שיתוף הפעולה של הקהל, העומד דום, ומאפשר על ידי כך לגיבורים להימלט ולהיעלם בסמטאות ירושלים באין מפריע; הניגוד העצום שבין מילות ההמנון הלאומי – "ארץ ציון וירושלים" לבין המציאות הירושלמית של בני נוער זרוקים ומעשנים ב"שאנטי" ליד דוכני "פירסינג" ברחובות; הופעתו של הסופר דויד גרוסמן על המסך, כרמז לתקווה אמיתית ולמפנה בעלילה.

הסרט זכה להצלחה גדולה. בתי הקולנוע התמלאו בקהל צופים שהתרגש ואפילו מחא כפיים בסוף הסרט. הביקורות שיבחו והיללו.

היו אלה ימי מלחמת לבנון השנייה.⁸⁷ במלחמה זו נפל אורי גרוסמן, חייל סדיר בחיל השריון. בהספד על קבר בנו, נפרד דויד גרוסמן מבנו אורי במילים: "היית לי בן וגם חבר. אני אפילו לא מסוגל לומר בקול עד כמה היית לי מישהו לרוץ אתו".⁸⁸

86 בדקה ה־96, מתוך סרט בן 118 דקות.

87 מלחמת לבנון השנייה, 14.8.2006-12.7.2006.

88 גרוסמן מספיד את בנו, **ידיעות אחרונות**, 16.8.06.

ב. "לך לשלום גשם", סרט תיעודי על גלגולי התקווה, 2007

מחסרט "לך לשלום גשם"

הבמאי הישראלי ראובן הקר התמחה בסרטים תיעודיים על מלחינים ומוזיקאים ברחבי העולם.⁸⁹ שנים חלם לעשות סרט תיעודי על מוזיקה יהודית, אך היסס והתלבט. המלחין האיטלקי הדגול לוצ'יאנו בריו יעץ לו: "עקוב אחר מנגינה יהודית-עממית ישנה. בשורשיה תמצא את כל מה שאתה מחפש".

ראובן הקר בחר במנגינת "ברכת הטל", הפותחת במילים: "לך לשלום גשם, ובוא בשלום טל" ונאמרת מדי פסח.⁹⁰ זוהי מלודיה עתיקת יומין, שמנגינתה מזכירה מאוד את מנגינת "התקווה" [תקליטור 1 רצועה 11]. הסרט הוא סיפור מסע אחר גלגולו של ניגון יהודי: מסע ברחבי אירופה, במקומות שבהם חיו קהילות יהודיות ענפות, ובין כותלי בתי כנסת עתיקים, שם נשמרת שירה בת מאות בשנים. אודיסיאה מודרנית בעקבות הגורל היהודי של נדודים וגירוש.

אין זה סרט מתח בלשי העוסק בשאלה מי כתב את התקווה, אלא סרט של חיפוש אמת ההולכת ונעלמת. המסע בעקבות הניגון והמפגש עם האנשים כיום, מאיר את השפע והעומק העצום של התרבות היהודית הגלותית שחרבה, מגירוש ספרד ועד עצם היום הזה [תקליטור 1 רצועות 11, 12].

הסרט תוהה - האם ניתן לצלם ניגון?

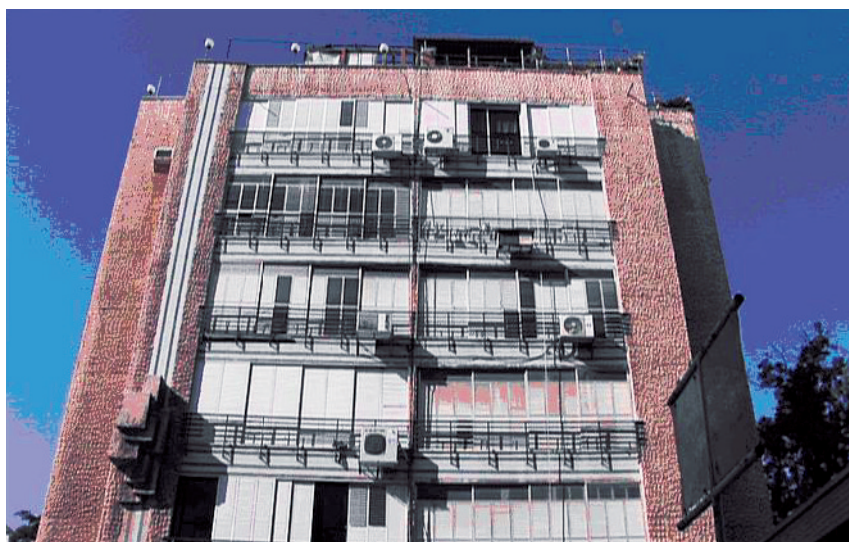
התשובה מצויה בפני האנשים המזמרים אותו, בקירות שבהם הוא מהדהד, בנופים העירוניים והכפריים שהוא מתפשט בהם, במציאות החברתית שנזקקת לו, חוֹנָה אותו ומעניקה לו תפקיד ומעמד. הבמאי-מפיק-צלם ראובן הקר משוטט בפריז, בליבורנו, בטולדו, באמסטרדם ובגיברלטר, בעיר יאסי שברומניה, בבית שבו הושרה התקווה

89 בין השאר עשה הקר סרטים תיעודיים על המלחין הפולני החדשני קז'ישטוף פנדרצקי (נולד ב-1933) ועל המלחין האיטלקי לוצ'יאנו בריו (1925-2003).

90 על המנגינה וגלגוליה ראו בפרק "מנגינת 'התקווה'", עמ' 40.

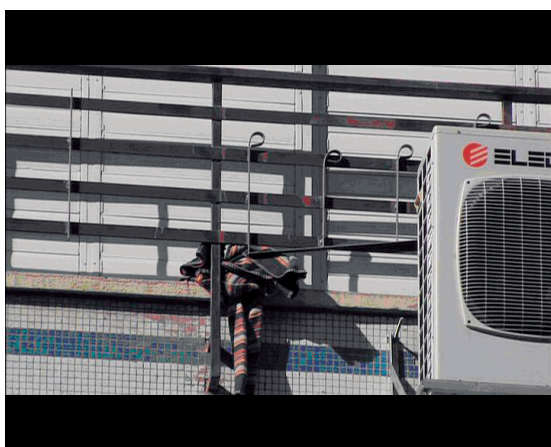
לראשונה בראשון לציון, ובחגיגות יום העצמאות בארץ – כל זאת בתקווה שניתן להפוך
מנגינה לתמונה – "כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומייה"...

סופו של הסרט במעבר מן התפוצות לישראל, מן התפילה היפהפייה אל נוסחה המודרני.
הסוף מלווה בתחושה של החמצה ואכזבה. כיצד שקעה ונעלמה תרבות יהודית גלותית
עשירה, כיצד הומרה בישראליות וולגרית ושטחית.

"בית התווים" בראשון לציון, ביתו של שמואל כהן מעבד התקווה,
באדיבות ראובן הקר, במאי ומפיק הסרט "לך לשלום גשם"

לקראת סיום המסע מתמקדת המצלמה בבית שמואל כהן ברח' אחד העם בראשון
לציון, באתר ההיסטורי שבו הולחנה "התקווה" לראשונה. התווים של ההמנון הלאומי
מוטבעים על מעקה הברזל התומך במסתור הכביסה המלוכלכת של הדיירים.
שם – בין הסמרטוט המלוכלך למזגן המפויח – שם מצאה מנגינת ההמנון את מקומה.

תווים של "התקווה" על מעקה הברזל בבית שמואל הכהן

כך נאה וכך יאה להמנון לאומי במדינת ישראל!?

91 "התקווה" שלי – פרויקט אישי

ההמנון "התקווה" הוא חלק מחיינו. בשאלות הבאות נסה להבין באיזו מידה הוא חלק מחייך ומה דעתך על מילותיו, מנגינתו, שירתו ואופן ביצועו.

תקווה אישית

1. מתי בפעם האחרונה שרת את "התקווה" ובחברת מי?
2. האם זכור לך אירוע שבו שירת "התקווה" ריגשה אותך במיוחד? (אם אינך זוכר, הפנה את השאלה אל בני משפחתך – הורים, או סבים וסבתות).
3. באלו אירועים שרים את "התקווה" ומהי תחושתך באירועים אלה? פרט.
4. מהי התקווה האישית שלך? נסה לכתוב אותה.

ביצועים בקהילתך ובמשפחתך

- בתקליטור המצורף יש הקלטות רבות של "התקווה" מזמנים שונים ומפי מבצעים שונים. בחר שלושה ביצועים מועדפים וענה על השאלות הבאות:
1. כיצד תאפיין את ההבדלים בין הביצועים השונים?
 2. נסה להקליט שני ביצועים של "התקווה" באירועים בסביבתך הקרובה (בית ספר, משפחה וכו'). כיצד תאפיין שני ביצועים אלה?
 3. מה תוכל ללמוד מן הביצועים על מידת ההזדהות עם מילות "התקווה"?

אימבר ו"התקווה" במפת הרחובות

- הדים ל"התקווה", יוצריה וגלגוליה נמצאים ברחובות הערים בארץ. עיין ברחובות שלושת הערים הגדולות בארץ – ירושלים, ת"א, וחיפה וחפש את הרחובות הבאים:
1. מצא את רחוב "התקווה" בירושלים, תל אביב וחיפה.
 2. חפש את רחוב אימבר בערים הללו. באיזה עיר אין רחוב על שמו של נ"ה אימבר?
 3. מצא במפות לפחות עשרה רחובות נוספים הקשורים לגלגולה ולידתה של "התקווה", של הציונות ושל השפה העברית (רמז: במפת מרכז חיפה קיימים כ-10 רחובות ששמותיהם קשורים לנושאים אלה, ובמפת מרכז תל אביב כ-15).

בהצלחה!

91 מטעמי נוחות וכדי להימנע מסרבול, הפנייה היא בלשון זכר בלבד. ברור שהכוונה היא לשני המינים כאחד.

פרוייקט אישי בגיר וצבע

לפניך תרשים גרפי המנסה לתאר את גלגולו של ההמנון הלאומי.

1. באיזה צבע היית אתה צובע כל תקופה (גלגול)?
2. בנה לך תרשים גלגולים משלך.
3. האם אפשר לעשות זאת בתלת מימד?

גלגולי התקווה

מקורות התקווה

הרחבה למורה למוזיקה ולחובבי המוזיקה

א. המנון וזהות לאומית במוזיקה אמנותית: המלחין כתבנית נוף מולדתו

בתקופה הקלאסית (1770-1820) התרכזה היצירה המוזיקלית בשתי בירות התרבות של המעצמות הגדולות: בווינה, בירת האימפריה האוסטרו-הונגרית, פעלו שלושת ענקי הקלאסיקה – היידן, מוצרט ובטהובן. בפרוץ פרוץ האופרה עם ראמו, גלוק ורוסיני.

עם ההתעוררות הלאומית במהפכת "אביב העמים" קמו מלחינים חשובים בארצות קטנות שטרם זכו לעצמאות. מלחינים אלה הצליחו לבטא את המוזיקה העממית של ארצם ולזכות להכרה בין-לאומית, גם ללא המרכז הווינאי: פרדריק שופן מפולין, פרנץ ליסט מהונגריה, ג'וזפה ורדי מאיטליה, פיטר איליץ' צ'ייקובסקי מרוסיה, אדוארד גריג מנורווגיה, סמטאנה ודבוז'ק מצ'כיה, אנסקו מרומניה, סיבליוס מפיןלנד ועוד. יצירותיהם הפכו לסמל לאומי לעמם ולאות ולמופת בעולם.

לפנינו חמש דוגמאות של יצירות מופת במוזיקה שהפכו לסמל לאומי וכלל-אנושי.

1. היידן וההמנון האוסטרי ב"רביעיית הקיסר"

בשנת 1797 חזר המלחין פרנץ יוזף היידן (1732-1809) מביקור קונצרטים מוצלח באנגליה. בהשפעת ההמנון האנגלי (המוקדש למלך⁹²) הלחין היידן את ההמנון האוסטרי, שיר תפילה לשלומו של פרנץ יוזף, קיסר אוסטריה.⁹³ למרות שלהמנון היו מילים, העדיף היידן לפתח את המנגינה ללא מילים, במסגרת קאמרית. הוא עשה זאת בצורת נושא וואריאציות בפרק ב', פוקו אדג'ו, מתוך רביעיית מיתרים אופ. 76 מס' 3 בדו מז'ור, המכונה "רביעיית הקיסר" [תקליטור 1 רצועה 4, ובשלמותו בתקליטור 2 רצועה 8].

פרנץ יוזף היידן

92 ראו על ההמנון האנגלי בפרק "איך המנון נולד", עמ' 15.
93 ראו על ההמנון האוסטרי בפרק "איך המנון נולד", עמ' 16.

כיאה להמנון, בנויה המנגינה משני משפטים קצרים, החוזרים בנאמנות על עצמם. כיאה לקיסר, המנגינה זורמת בנחת, בהוד ובהדר. כראוי לשיר המבטא אומה, מנגנים כל הכלים את הנושא יחד, בתיאום מושלם.

כיאה לשלטון תקין שבו חשוב חופש וביטוי לכל אזרח, יצר היידן ארבע ואריאציות על המנגינה, ובכל ואריאציה בולט כלי אחר ברביעיית המיתרים: בואריאציה הראשונה מנגנים רק הכינורות, את מנגינת ההמנון מנגן הכינור השני, ואילו הכינור הראשון מקשט אותה באילתורים וירטואוזיים; בואריאציה השנייה בולט תפקיד הצ'לו, בואריאציה השלישית בולט תפקיד הווילון, ובואריאציה הרביעית והאחרונה מנגנים ארבעת חברי הרביעייה תפקידים שווי ערך.

צחוק הגורל: דווקא המנון קלאסי, שקט ומאוזן זה, עבר מהפכים סוערים ביותר במהלך ההיסטוריה. בשנת 1841 הפכה מנגינתו של היידן להמנון גרמניה, עם מילים לאומניות בשירו של פון פאלרסלבן, הפותח בהכרזה: "גרמניה, גרמניה, מעל הכול, מעל כל דבר בעולם".⁹⁴ במילים אלה הושר ההמנון גם בגרמניה הנאצית, וברוח התקופה נוספו להן משמעות פאשיסטית וערכי תורת הגזע. על כן נאסרה שירת ההמנון הגרמני מיד בתום מלחמת העולם השנייה. אולם מנגינתו של היידן שרדה. המנון גרמניה היום כולל את מנגינתו של היידן ואת מילות הבית השלישי בלבד משירו של פאלרסלבן. בית ברוח ליברלית האומר: "אחדות, צדק וחירות למולדת הגרמנית! אליהם נחתור כולנו באחוה, בלב ובמעש".⁹⁵

כאילו חזה את העתיד, הנציח היידן את המנגינה ברביעיית מיתרים ללא מילים. מנגינתו עמדה במבחן הזמנים ושרדה את כל המהפכים.

2. בטהובן, הסימפוניה התשיעית והמנון אירופה

מנגינתו המפורסמת ביותר של לודוויג ואן בטהובן (1770-1828) היא פרי עמל של כ-30 שנים! בעקבות ההמנון האוסטרי שהלחין מורו, יוזף היידן, שאף גם בטהובן הצעיר לכתוב המנון. טיטות ראשונות למנגינה המנונית מופיעות בפנקסי הרישומים של בטהובן כבר ב-1795.⁹⁶ העניין שלו בהמנונים גבר ב-1803, שנה בה כתב שבע ואריאציות לפסנתר בדו מז'ור על המנון אנגליה. כעבור שנה, ב-1804, שוב חזרה המנגינה ההמנונית מ-1795 לפנקסיו. חמש

לודוויג ואן בטהובן

⁹⁴ "Deutschland, Deutschland über alles, Über alles in der Welt..."

⁹⁵ "Einigkeit und Recht und Freiheit für das deutsche Vaterland! Danach lasst uns alle streben brüderlich mit Herz und Hand!"

⁹⁶ Paul Mines, *Beethovens' sketches*, Dover Edition, 1974.

שנים אחר כך, שילב מנגינה זו ביצירתו "פנטסיה כורלית" (לפסנתר, מקהלה ותזמורת מ-1808). ביצירתו הסימפונית "נצחוננו של וולינגטון" מ-1813 חזר וצטט את ההמנון האנגלי. רק 11 שנים יותר מאוחר חזר למנגינה ההמנונית המקורית שלו, והיא מתגלה בשיא תפארתה כ"שיר התהילה לשמחה" (לפי מילים של פרידריך שילר מ-1785), הקורא לאחוה, שוויון ושמחה בחברה האנושית. בטהובן הפך את "שיר התהילה לשמחה" לפרק ואריאציות ענק בסיום הסימפוניה התשיעית והאחרונה שלו (1824). מול פרץ השמחה וההתלהבות בפרק, קשה להאמין כי בטהובן כבר היה חירש לחלוטין בכותבו צלילים אלה [תקליטור 1 רצועה 29].

"שיר תהילה לשמחה", מתוך הסימפוניה התשיעית מאת בטהובן

The image shows a musical score for the 'Scherzo' from Beethoven's Ninth Symphony. It consists of four staves of music in G major (one sharp) and 4/4 time. The first staff starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody is simple and rhythmic, consisting of quarter and eighth notes. The second staff starts at measure 5, the third at measure 9, and the fourth at measure 13. The score ends with a double bar line at the end of the fourth staff.

המנגינה בנויה כהמנון בשל הפשטות שבה. היא צועדת בחגיגות בערכים הריתמיים הבסיסיים ביותר – רק רבעים וחצאים. היא בנויה על צעדי סקונדה בסולם רה מז'ור פשוט ונוח לשירה, ויוצרת תחושה של יציבות בשומרה על הצליל רה כטון מרכזי, החוזר שוב ושוב בסיום כל אחד מארבעת המשפטים. היא נזהרת שלא לחרוג ממנעד של אוקטאבה אחת (מלה עד לה), על מנת לאפשר שירה טבעית ונוחה לכל המצטרפים, גם אלה שאינם זמרים מקצועיים. זוהי מנגינה מושלמת בת 16 תיבות הבנויה באורח סימטרי משתי שאלות ושתי תשובות בנות ארבע תיבות כל אחת: תיבות 1-4 מקבילות ונענות בתיבות 5-8. תיבות 9-12, שהן התיבות המורכבות (המכילות שמיניות וסינקופה אחת), מפוצות בחזרה לפשטות המנגינה המקורית בתיבות 13-16.⁹⁷

ב-1986 הוקם האיחוד האירופי, המלכד את מדינות אירופה לישות פוליטית אחת. בגלל ריבוי השפות ברחבי אירופה הוחלט כי המנון האיחוד יהיה מוסיקלי בלבד, ללא מילים. ב-1972 נבחרה מנגינתו של בטהובן להיות המנון האיחוד האירופי, 150 שנה לאחר חיבורה.

97 ראו השוואתו של נועם בן זאב בין מנגינתו של בטהובן, למנגינת "התקווה" במאמרו "בהארץ" כמצויין בהערה 33 בעמ' 36.

3. ורדי ו"שירת העבדים העברים" מתוך האופרה "נבוקו"

ג'וזפה ורדי

לא כל המנון הוא שיר תהילה. לפעמים הוא שיר תפילה המבטא רחשי לב וגעגועים. בשנת 1842 כתב המלחין האיטלקי ג'וזפה ורדי (1813-1901) את האופרה "נבוקו"⁹⁸. המערכה השנייה באופרה נפתחת ב"שירת העבדים העברים". זוהי פרפראזה על מזמור קל"ז בתהילים: "על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון". המילים האיטלקיות מבקשות: "עופי, מחשבה, על כנפי הזהב... ושאי שלום למגדלי ציון וירושלים", והמילה העברית "ציון" נשמעת ברמה [תקליטור 2 רצועה 7].

במנגינה מופלאה, בשירת מקהלה חרישית ובסולם מרוחק ומנותק (פה דיאז מז'ור) מבטא ורדי את הצער, הכאב, הכעס והתסכול של הגולים מארצם. בניגוד לבטהובן, המנגינה איננה משדרת פשטות אלא פנטסיה, מבט מלא געגועים אל אופק מרוחק (ראו בחירת הסולם הנדיר בפ' דיאז מינור, קפיצת האוקטבה בתיבה 2, הקו המלודי המפותל והגיוון הריתמי שבין המקצב המנוקד לטריולה בתיבה 3).

"שירת העבדים" מתוך "נבוקו" מאת ורדי

Va, pen - sie - ro sull'a - li do - ra - te Va ti po - sa sui cli - vi sui col - li O - ve o -

6
lez - za - no te - pi - de e mol - li L'au - re dol - ci del suo - lo - na - tal!

ביצוע הבכורה של האופרה קרה הַנְס: שירת הגעגועים לציון של העבדים העברים על נהרות בבל הפכה לקולם של אוהבי המולדת באיטליה תחת השלטון האוסטרי. **בן לילה הפך ורדי ממלחין אלמוני לגיבור לאומי**.⁹⁹ הקהל לא נח ולא שקט עד שהקטע בוצע שוב. המוזיקה הפכה לסמל לאומי. אותיות שמו של ורדי הפכו לססמה פוליטית לאיחוד איטליה ולשחרורה בהנהגת ויטוריו עמנואל (מלכה הראשון של איטליה המאוחדת):

VERDI = Viva Emanuel Re D'Italia!

98 קיצור לשם נבוכדנאצר מלך בבל, האחראי לחורבן בית ראשון בירושלים ולגלות בבל בשנת 586 לפני הספירה.

99 ראו תהליך מקביל בפרק על נעמי שמר ו"ירושלים של זהב", עמ' 71.

ורדי, שנחל עד אז כישלון צורב בשתי אופרות קומיות ראשונות, הפך לענק האופראי של העם האיטלקי המתקומם, וכתב אחר כך 23 אופרות מצליחות. שיר זה הושר עם איחוד איטליה וקבלת עצמאותה ב־1870. ב־1874 נבחר ורדי לחבר כבוד בסנט האיטלקי.

4. מלחמת ההמנונים ב"פתיחה 1812" מאת צ'ייקובסקי

בשנת 1880 כתב גדול מלחיני רוסיה, פיוטר איליץ' צ'ייקובסקי, את יצירתו "הפתיחה 1812", ובה תיאר את המלחמה העקובה מדם בין צבא רוסיה הצארית לבין הצבא הצרפתי של נפוליאון [תקליטור 1 רצועה 31 ובשלמותו בתקליטור 2 רצועה 9]. זוהי מוזיקה תכניתית המספרת: קיץ 1812. החיטה צומחת והחקלאות פורחת. האיכרים הרוסים החרוצים יוצאים לעבודת הקטיפ וסיר תפילה חרישי בניהם: "אלוהים, בּוֹזֵ'ה, שמור לנו על רוסיה ועל הצאר הטוב שלנו".

פיוטר איליץ' צ'ייקובסקי

היצירה נפתחת בתפילה חרישית, בקול חם וזך בכלי המיתר הנמוכים – הווילות והצ'לי בתזמורת. כאשר עונים להם בשירה גם כלי הנשיפה: החליל, הקלרינט, הקרן האנגלית והבאסון, נשמעת התזמורת כעוגב כנסייה גדול ונפלא. אולם כאן נקטעת האידיליה. האבוב נכנס ומבשר על סכסוך שהולך ומחמיר בין רוסיה לצרפת. אי־השקט גובר. כשמצטרפים כלי הנשיפה ממתכת, הטרומבונים והחצוצרות, אנו כבר מרגישים את האיום המוחשי – הצבא הצרפתי מגייס כוח צבאי עצום של 442,000 חיילים ומתקדם לעבר מוסקבה. התזמורת הופכת להיות "כתבתנו לענייני צבא", והיא נערכת כולה כדי לתאר את אחד הקרבות הגדולים בהיסטוריה – קרב בורודינו, שניטש בספטמבר 1812 (בתיבות 34-95 בפרטיטורה של היצירה).

כיצד מתארים מלחמה במוזיקה? איך נחליט: מי הטובים? מי הרעים?

צ'ייקובסקי מוצא פתרון מדהים – **מלחמת העמים תיהפך למלחמת ההמנונים**. הרי ההמנון מסמל בצלילים את העם שאותו הוא מייצג! כשהצבא הצרפתי מנצח, משתלטת על התזמורת כולה מנגינת ההמנון הצרפתי "המארסייז" – מנגינת מארש, שיר לכת נלהב המתאים לתרועת חצוצרות, קרנות וטרומבונים. החל מתיבה 120, מריעות הקרנות בזו אחר זו את תרועת ההמנון הצרפתי הקרב (בקדמה לתיבה 124 ועד 127 בפרטיטורה של היצירה).

ההמנון הרוסי אינו נשמע כלל. מדוע? כיוון שהצבא הרוסי נסוג בפני המתקפה הצרפתית, ואנו שומעים את הפחד והחרדה של אזרחי רוסיה. הסולמות מסביב משתוללים, רוסיה במצוקה. נפוליאון הולך ומתקרב אל מוסקבה.

צ'ייקובסקי בונה שלוש מתקפות ענק של ההמנון הצרפתי ביצירה: מתקפה ראשונה מתיבה 120, מתקפה שנייה מתיבה 229 – חזקה וצרחנית יותר, עם צווחת הפיקולו ונהמת הטרומבונים, ומתקפה שלישית מתיבה 307 [משם מתחילה הדוגמא בתקליטור 1 רצועה 31]. המתקפה השלישית היא המתקפה הכבדה ביותר. בה מופיע ה"מארסייז" בהרחבה (באוגְמֶנטָצְיָה, תיבה 328 בפרטיטורה של היצירה), הפעמה מוכפלת כדי ליצור תחושה של עוצמה מאיימת ההולכת וגדלה.

לעומת העצמה הצרפתית מביא צ'ייקובסקי שתי מנגינות רוסיות תמימות – מנגינת התפילה הפותחת במיתרים, ומנגינת ריקוד עם עדין, בליווי תוף מרים (תיבה 299 בפרטיטורה של היצירה). כך, בתום וללא עצמה, מבטא צ'ייקובסקי את חפותם ואזלת ידם של אזרחי רוסיה – איכרים ופועלים שחיהם הועמדו בבת אחת בסכנה בגלל הפלישה והכיבוש הצרפתי.

הצרפתים פלשו למוסקבה ושלטו בה שישה חודשים. והרוסים? הרוסים התפללו. מי יכול לבוא לעזרתה של "אימא רוסיה" אם לא "סבא חורף"? החורף הרוסי הנורא שיקפיא מקור את אויביהם הצרפתים... ואכן, רק בבוא החורף, לאחר עשרות חזרות של "המארסייז", נשמע פעם אחת ויחידה קולו של ההמנון הרוסי – ההמנון "אלוהים, שמור על הצאר" המנון אטי, כבד ומלא הדר ("בוז'ה צאריה כרני", המנון רוסיה הצארית

המנון רוסיה בשנת 1812 "בוז'ה, צאריה כרני" (אלוהים, שמור על הצאר)

Боже, Царя храни!
Сильный, державный,
Царствуй на славу нам;
Царствуй на страх врагам
Царь православный!
Боже, Царя храни!

אלוהים, שמור על הצאר
יאריך ימים, ותארך מלכותו,
באושר ובשלום ישלוט!
יפיל אימה על אויביו
ויהיה מגן נאמן לאמונתו
אלוהים, שמור על הצאר!

הצאר אלכסנדר הראשון (1813-1825), מנהיג רוסיה בזמן המלחמה עם נפוליאון 1812

מ-1833, [תקליטור 1 רצועה 30] מושמע כבשורה גדולה בסוף היצירה (תיבות 388-401 בפרטיטורה של היצירה, בדיוק בדקה ה-2:45) [תקליטור 1 רצועה 31].

עכשיו, אחרי שקולו של ההמנון הרוסי הודיע על הבשורה – הוכרעה המערכה. הצרפתים נמלטו הביתה, מבוססים דרכם בשלג. פעמוני הכנסיות במוסקבה צלצלו לציון השחרור.

היצירה מסתיימת בדרדור תופים, מטח תותחים וצלצל פעמונים לציון הניצחון הגדול.

5. הפואמה הסימפונית "המולדבה" מאת סמטנה ו"התקווה"

ארצות אירופה הקטנות, כמו צ'כיה, הונגריה, רומניה, פולין, נשלטו במאה ה-19 בידי האימפריות הגדולות – צרפת, רוסיה, אוסטריה ופרוסיה. במהפכת "אביב העמים" נלחמו עמים אלה על עצמאותם, בתהליך ממושך שארך עד אמצע המאה ה-20.

צ'כיה נכבשה על ידי הקיסר האוסטרי, פרדיננד הראשון לבית האבסבורג, ב-1526. היא זכתה לעצמאות רק אחרי קריסת קיסרות בית האבסבורג באוסטריה, בתום מלחמת העולם הראשונה, ב-1918.

המלחין בדז'יק סְמֶטְנָה (1824-1884) נולד בצ'כיה המפולגת בין שכבה שלטת דוברת גרמנית לבין מיעוט דוברי צ'כית. שפת הבית הייתה גרמנית. כיוון שהקיסר יוזף השני אסר על הוראת הצ'כית בבתי הספר וקבע את הגרמנית כשפה הרשמית, השפה הצ'כית הפכה לשפה מתה. כך למשל נכתב במודעות הקונצרטים שמו של ילד הפלא סמטנה בן ה-11: פרידריך סמטנה (שם גרמני), ולא בדז'יק סמטנה (שם צ'כי).

בגיל 24 הגיע סמטנה לפראג, עיר הבירה, והצטרף להתקוממות הלאומית ב-1848 נגד האוסטרים. המרד דוכא על ידי קיסרות אוסטריה-הונגריה בנקל. סמטנה, שלא הצליח למצוא עבודה בצ'כיה ולא הצליח ליצור קשרים עם הממשל האוסטרי השליט, נסע לשוודיה בשנת 1856 וניסה את מזלו שם. השתייה בנכר עוררה בו את התחושה הלאומית ואת הגעגועים למולדת. לראשונה בחייו, בגיל 36, החל לדבר ולכתוב בצ'כית. בשנת 1863 חזר לפראג ופתח בית ספר למוזיקה. בגיל 44 (1866) כתב את האופרה הצ'כית "הכלה המכורה", שהקנתה לו מעמד של מלחין לאומי. הוא מונה למנצח האופרה של פראג.

רק עשר שנים נהנה סמטנה מן ההצלחה וההכרה. החל מ-1874 הלך והתחרש ונאלץ להתפטר ממשרתו כמנצח. אולם צלילי המולדת לא הרפו מאוזניו. הוא הוסיף ליצור במחשבה שעליו להמשיך ולכתוב "למען ארצו ולמען עמו". סמטנה חלם על יצירה תזמורתית גדולה שתבטא את המולדת. כך נולדה יצירתו הסימפונית "מולדתי" (שש

פואמות סימפוניות על נופים ומיתוסים צ'כיים) בה הוא מתאר את נופי מולדתו ואת ההיסטוריה שלה.

הפואמה הסימפונית השנייה במחזור "מולדתי" מוקדשת לפיתוליו ולמסלולו של נהר המולדבה. סמטנה היה חירש לחלוטין כאשר דמיין בצלילים את שאון פכפוך המים של הנהר הגדול ביותר בצ'כיה – נהר הוולטבה (Vltava) הארוך והמפותל (428 ק"מ) החוצה את ארצו (בגרמנית מכנים את הנהר בשם "נהר המולדבה" ומכאן שם היצירה) [תקליטור 1 רצועה 14. היצירה בשלמותה – בתקליטור 2, רצועה 10].

פרק ה"מולדבה" נפתח בתיאור התהוות הנהר:

בתחילה פלג קטן, המפלט דרכו בדד בהרים, בחליל סולו המתפתל בשקט בסולם עולה (במי מינור). הנבל והמיתרים מלווים את החליל בעדינות בנגיעות סטקאטו ופיציקאטו קצרות, מעין טיפות מים זוהרות:

II. VLTAVA

DIE MOLDAU

PRVNÍ PRAMEN VLTAVY

Allegro (a 2 batt) comodo, non agitato

lusingando
Fl.

1 2 3 4 5 6

בדרכו במדרון ההר פוגש הפלג הראשון יובל נוסף, בחליל שני (תיבה 9). שני החלילים משוחחים זה עם זה, כשברקע ניתזות עוד ועוד טיפות מים בפריטת הנבל ובמיתרים (תיבות 9-15):

שני הפלגים החלילים מתאחדים, ופוגשים בנתיבם עוד יובלים בדמותם של שני קלרינטים. הארבעה שוצפים בדרך יחד, במורד ההר, בהמולה גדולה (תיבות 14-21):

הפלגים מתאחדים בסופו של דבר לנהר גדול אחד, העושה דרכו בבטחה במנגינה רחבה המאחדת את כל מנגינות הפלגים גם יחד. כיצד? מנגינת המולדבה היא בעצם הרחבה וסיכום של מוטיב הסולם העולה המוצג בראשית היצירה. חלקי ה-16 גדלים לשמיניות ולרבעים, הצלילים הקצרים והקופצניים מתאחדים לקו אחד ארוך, והנה מנגינת המולדבה במלוא הדרה לפנינו.

התזמורת הסימפונית מציירת את התמונה: מנגינת הנהר בנגינתם השירית של הכינורות, קרקעית הנהר ועומקו בצלילים ארוכים ותומכים בקונטרבס, בצ'לו ובתרועת הקרנות. היובלים הממשיכים להצטרף ולהרחיב את הנתיב הרחב המתגבש בחלקי ה-16 בוויולות, בבאסונים ובצ'לי (כאן בתפקיד יד שמאל של הפסנתר); נתזי המים בפיציקאטו בנגיעות המשולש.

סמטנה חוזר פעמיים על מנגינת הנושא, בתזמור העשיר והיפה הזה: פעם אחת בתיבות 47-40, ופעם נוספת בתיבות 54-48. והנה כאן, במנגינת הנהר הצ'כי, אנו שומעים את הדי "התקווה" שלנו...

The musical score consists of four systems of piano and orchestra parts. The piano part is written in G major and 4/4 time. The first system (measures 40-43) includes dynamics like *col P*, *P*, *f*, *fz*, and *sempre P*. The second system (measures 44-47) includes *dimin.* and *p*. The third system (measures 48-50) includes *sempre ondeggiante* and *f*. The fourth system (measures 51-54) includes *p* and *dimin.*. The piano part features various articulations and fingerings, including *dimin.*, *sempre ondeggiante*, and *f*. The orchestra part includes a cor Anglais (Cor.) with dynamics like *f* and *fz*, and articulations like *dimin.* and *sempre ondeggiante*.

בהמשך הפרק מתרחב נהר המולדבה, ומשקף במימיו ארבע תמונות (בסולמות שונים) מן ההווי וההיסטוריה של צ'כיה [תקליטור 2 רצועה 10]:

1. **ציד ביערות** – תרועות הציידים ביערות צ'כיה העבותים מושמעות ברמה: ארבע קרנות, שתי חצוצרות, שני טרומבונים ושתי טובות תוקעים במקצבים מנוקדים קצרים בדו מז'ור ובסול מז'ור. האווירה מלאת עזוז וגבורה.

2. **חתונת איכרים** – במעבר חד ובניגוד עז לעצמתן של תרועות הציידים, מופיעים צליליה הנינוחים והחייכניים של החתונה בכפר. הקלרינט והמיתרים מככבים במקצבי ריקוד סוחפים, במנגינה עממית פשוטה וקליטה בסול מז'ור.

3. **נימפות מים לאור הירח** – במעבר אָנְהַרְמוֹנִי חריף מסול מז'ור לטונאליות הרחוקה של לה במול מז'ור, משתנה האווירה לחלוטין: כאן מצטיירת תמונה מסתורית, אפלולית וחושנית של נימפות המים השוחות במימי הנהר לאור הירח. הירח זורח במנגינת מיתרים מעומעמים (בסוֹרְדִּינוֹ); הנימפות משתכשכות במים בהמיית החלילים (במוטיב הסולם המתפתל, המוכר לנו מן הפתיחה). לאלה הוסיף סמטנה גם נגיעות עדינות בנבל, בארפג'ים עולים – אכן, תמונת קסמים.

בתום תמונת הירח חוזר סמטנה למנגינת הנהר במי מינור כמוטיב מגבש ומאחד, וממנה זורם לתמונת הנוף הרביעית והאחרונה – פראג הבירה וטירת המלוכה.

מצודת הקרב ויִשְׁהָאָרְד בפראג משתקפת במימי המולדבה, מתוך הסרט "לך לשלום גשם", באדיבות ראובן הקר, במאי ומפיק הסרט

4. **מצודת הקרב ויִשְׁהָאָרְד בפראג** משתקפת במימי המולדבה – הנהר חוצה בנתבו את פראג, עיר הבירה של צ'כיה, ואת הטירה העתיקה וישהארד המכונה "מצודת פראג", שהיא סמל לאומי לשלטון הצ'כי ומרכז אימונים לצבא המלך. כאן מפגינה המוזיקה כוח והרואיקה בכלי הנשיפה ממתכת, בעצמה מתגברת על רקע המולת המים, בסולמות עולים ויורדים במיתרים.

בזמן שסמטנה כתב את "המולדבה", דרו בטירה השליטים האוסטרים של פראג ודיכאו כל ניסיון של העם הצ'כי לעצמאות. מנגינת המצודה נשמעת נסערת ולעתים אף מבוהלת ומבועתת בצרחות הפיקולו הגבוה ובמכות המצלתיים. ביטוי ישיר למרד הצ'כי שנכשל מגיע כאשר לפתע הנהר משתק ונעלם, כאילו נפל חלל בקרב [בתקליטור רצועה 14, 2:30]. אולם, כעבור דקות ספורות הנהר מתעשת, וחוזר לזרום במסלולו ביתר שאת (רצועה 14, 2:40). כאן שבה ונשמעת מנגינת הנהר, אבל הפעם היא שונה לחלוטין הסולם משתנה ממינור למז'ור, המנגינה מקרינה ממלכתיות וחגיגיות ומכפילה את מהירותה בהתלהבות גדולה (פיו מוטו, יותר מהר – *piu moto*):

ŠIROKÝ TOK VLTAVY
Più moto

בסופו של דבר חוצה נהר המולדבה את גבולות צ'כיה ונעלם באופק הרחוק (שם הוא מתאחד עם נהר האלבה בגרמניה וזורם לים הצפוני). שני אקורדים רבי עוצמה מסיימים את היצירה.

אכן, נאה הביטוי פואמה ליצירה זו, מאחר שהרעיון המרכזי הוא השימוש בדימוי הנהר כביטוי לעם: ¹⁰⁰ הגיבוש מפלגים שונים, העליות והמורדות, אימת המלחמות בצד פסטורליות הכפר וריקודי חתונות, השתקפות העבר בתוך החלומות והתקוות, והחשוב מכול – הזרימה כמפתח לעתיד. כמו נהר – תמיד לזרום, תמיד לשרוד, תמיד "בדרך אל".

100 שימוש מקביל בנהר כדימוי בזמר העברי עושה נעמי שמר בשירה "לשיר זה כמו להיות ירדן".

בכל המהמורות ובכל המצבים – **החיים כמים מפכים**. הקשיבו לתיאורי המים הרבים הנמצאים ביצירה הזו: מים הנובעים מהקרקע, מים מטפטפים, פכפוך מים, מים זורמים במהירות, מים משכשכים בנחת, מים עומדים, מערבולות מים, מים מתנפצים על הסלעים, אשדות, מים ניתזים, מים הזורמים בנהר באון ובגאון.

הדימוי המוזיקלי התואם למסלול הנהר הוא **דימוי הסולם**. המונח המוסיקלי הטכני של סולם כסדרת צלילים עולה, הופך כאן לסמל: סלילת הדרך מלמטה למעלה, "סולם יעקב", סולם שתחתיתו במעמקי האדמה וראשו בשמים. הסולם סולל את נתיבו – מנתיב מינורי הנלחם על קיומו בראשית הדרך, ועד **מארש הניצחון המז'ורי הגדול**, המופיע בסוף הדרך הארוכה, כאשר הנהר חוצה את פראג הבירה.

מנגינת המולדבה דומה בחלקה הראשון למנגינת הבית הראשון של "התקווה". מאחר שהיצירה חוברת ב-1874, ארבע שנים לפני שאימבר כתב את "תקוותנו", טענו רבים כי מנגינת ההמנון לקוחה מסמטנה. אך סמטנה עצמו הודה כי השתמש במנגינה עממית שבדית ידועה: "בחרתי במנגינה זו משום שהיא גם נחלת אומות אחרות, והיא מוכרת לכול", אמר. ואכן, יש כאן תבנית מלודית בסיסית המופיעה גם בארצות כמו צרפת, שוודיה, ספרד ופולין, ומאפייניה הם הסולם המינורי, העלייה ההדרגתית והירידה בעקבותיה, והמעבר לסולם מז'ורי בחלק השני.¹⁰¹

המלחין בדז'יק סְמֶטְנָה

כל מי שהיה בפראג יכול לראות שם את פסלו הענק של סמטנה על גדות נהר המולדבה. ועדיין הוא צופה במולדבה ומאזין לה מאז ועד עצם היום הזה.

6. עבודה עצמית לתלמידי בגרות במוזיקה

השוואת תזמורים:

בתקליטור תמצא חמישה עיבודים תזמורתיים ל"התקווה" של מלחינים או מעבדים מפורסמים: מולינארי [תקליטור 1 רצועות 2, 18 ו-32], בן חיים [תקליטור 1 רצועה 21], קורט וייל [תקליטור רצועה 22], רוי האריס [תקליטור 1 רצועה 23], גיל אלדמע [תקליטור 1 רצועה 24]. השווה בין התזמורים השונים לפי הסעיפים הבאים: אופי הפתיחה וההקדמה, בחירת הסולם, בחירת ההרכב, העיבוד ההרמוני של השיר, קווים קונטרפונקטיים בתוך העיבוד, הערך האמנותי-מקורי של העיבוד. מעניין לבדוק מהלכים הרמוניים בחלק המורכב של המנגינה, ב"להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים" בשתי דוגמאות התווים המצורפות (לעיבודי מולינארי ובן-חיים).

101 ראו טבלת השוואת מקורות "התקווה", בפרק 3, עמ' 42.

9 poco a poco cresc.....

S. ים - פ-אל שנות בת נה - תק - ה נו - ת - נ-תק דה - אב לא עוד

A. ים - פ-אל שנות בת נה - תק - ה נו - ת - נ-תק דה - אב לא עוד

T. ים - פ-אל שנות בת נה - תק - ה נו - ת - נ-תק דה - אב לא עוד

B. ים - פ-אל שנות בת נה - תק - ה נו - ת - נ-תק דה - אב לא עוד

Pno. B^b F^A C⁷G F A⁷ Dm B^b F^A C⁷G F

13

S. -ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

A. -ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

T. -ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

B. -ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

Pno. Am Dm Gm/B^b C⁷ F+⁵ Dm\F Em⁷ A⁷ Dm B^b

S. ים - ל-ש-רו - ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

A. ים - ל-ש-רו - ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

T. ים - ל-ש-רו - ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

B. ים - ל-ש-רו - ני יון - צ - רך - א - נו - צ - אר - ב שי - חפ עם יות - לה

Pno. Gm A⁷ Dm Gm Dm Gm C⁷ F Em A⁷ Dm B^b Gm A⁷ Dm

Hatikva התקווה

THE NATIONAL ANTHEM OF ISRAEL

(WORDS: N. H. IMBER)
(המילים: נ. ה. אימבר)

ARR: P. BEN-HAIM
עבוד: פ. בן-חיים

(Introduction ad lib.)
Moderato

Solo voice
or chorus unisono
or Soprano
in chorus
קול יחיד
או עליון
in chorus

ALTO
אלט
TENORE
טנור
BASSO
באס
בוקולה בת 4 ילדות
in 4-part chorus

PIANO (OR ORGAN)
(ספנתור או אורגן)

מה - נִי - פִּי - נִבֵּן - לֵב - עוֹד
MA - PE - MI - VAV - BA - LEI - OD KOL

מה - נִי - פִּי - נִבֵּן - לֵב - עוֹד
MA - PE - MI - VAV - BA - LEI - OD KOL

מה - נִי - פִּי - נִבֵּן - לֵב - עוֹד
MA - PE - MI - VAV - BA - LEI - OD KOL

מה - נִי - פִּי - נִבֵּן - לֵב - עוֹד
MA - PE - MI - VAV - BA - LEI - OD KOL

יְהוֹ - מִי - הוּ - דִּי - הָיָה - פֶּשֶׁן
RACH - MIZ - TEI - A - FA - UL - YA - MI - HU - FESH - NE

יְהוֹ - מִי - הוּ - דִּי - הָיָה - פֶּשֶׁן
RACH - MIZ - TEI - A - FA - UL - YA - MI - HU - FESH - NE

יְהוֹ - מִי - הוּ - דִּי - הָיָה - פֶּשֶׁן
RACH - MIZ - TEI - A - FA - UL - YA - MI - HU - FESH - NE

יְהוֹ - מִי - הוּ - דִּי - הָיָה - פֶּשֶׁן
RACH - MIZ - TEI - A - FA - UL - YA - MI - HU - FESH - NE

התקווה, עבוד: פ. בן-חיים - עמ' 2

קַה־דִּי־מָה יִו־צ־ל־יִו־עַ צו־פ־יְה־פ־יָה אֶב־לֹא עוֹד
KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO AV - DA

רַח־קַה־דִּי־מָה יִו־צ־ל־יִו־עַ צו־פ־יְה־פ־יָה אֶב־לֹא עוֹד
-RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO AV - DA

רַח־קַה־דִּי־מָה יִו־צ־ל־יִו־עַ צו־פ־יְה־פ־יָה אֶב־לֹא עוֹד
-RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO AV - DA

רַח־קַה־דִּי־מָה יִו־צ־ל־יִו־עַ צו־פ־יְה־פ־יָה אֶב־לֹא עוֹד
-RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO AV - DA

יִם־פ־אֶל־שְׁנוֹת בֵּית־וְה־תִק־וְהַ נִי־ת־וְי־תִק־יָה
YIM - PA - YIM SHNOT, AL - PA - YIM BAT SHNOT, AL - PA - YIM HA - TIK - VA BAT SHNOT, AL - PA - YIM

יִם־פ־אֶל־שְׁנוֹת בֵּית־וְה־תִק־וְהַ נִי־ת־וְי־תִק־יָה
YIM - PA - YIM SHNOT, AL - PA - YIM BAT SHNOT, AL - PA - YIM HA - TIK - VA BAT SHNOT, AL - PA - YIM

יִם־פ־אֶל־שְׁנוֹת בֵּית־וְה־תִק־וְהַ נִי־ת־וְי־תִק־יָה
YIM - PA - YIM SHNOT, AL - PA - YIM BAT SHNOT, AL - PA - YIM HA - TIK - VA BAT SHNOT, AL - PA - YIM

יִם־פ־אֶל־שְׁנוֹת בֵּית־וְה־תִק־וְהַ נִי־ת־וְי־תִק־יָה
YIM - PA - YIM SHNOT, AL - PA - YIM BAT SHNOT, AL - PA - YIM HA - TIK - VA BAT SHNOT, AL - PA - YIM

התקווה, עבוד: פ. בן-חיים - עמ' 3

שִׁי - חֹפּ עִם יוֹת - לָהּ בְּ - אֶרֶץ - נֹחַ וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל
 LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

Largamente
2 sopranos (ad lib.)

שִׁי - חֹפּ עִם יוֹת - לָהּ בְּ - אֶרֶץ - נֹחַ וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל
 LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

שִׁי - חֹפּ עִם יוֹת - לָהּ בְּ - אֶרֶץ - נֹחַ וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל
 LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU VI - RU - SHA - LA - YIM

שִׁי - חֹפּ עִם יוֹת - לָהּ בְּ - אֶרֶץ - נֹחַ וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל וְיִי וְיִן וְצִי וְרֵק - אֵל
 LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU VI - RU - SHA - LA - YIM

ב. התקווה כנושא מרכזי בזמר העברי, מקום המדינה

ועד היום¹⁰²

קמה מדינת ישראל. הפכנו "עם חופשי בארצנו", אך הארץ לא שקטה. תקוותנו התגשמה? כן ולא. שבנו אל הנחלה – אך לא אל המנוחה. כל דור ודור שותף לתקווה שכאן, בארץ אבותינו, נצליח להגיע לימי שלום, שגשוג ושלווה. בזמר העברי ממשיכים **שני מוטיבים עיקריים** מימי חיבת ציון: **מוטיב השבועה** (שבועת האמונים לציון המוכרת לנו מ"לא אשכחך, ציון תמת"י") ו**מוטיב התקווה** (המוכר לנו מ"תקוותנו" של אימבר): שני המוטיבים – מוטיב שבועת האמונים לארץ, בצד התקווה לעתיד טוב יותר – מלווים את השיר הישראלי, את מדינת ישראל ואת מלחמות ישראל. בפרק זה מוצגים שמונה שירים שנכתבו בעקבות שמונה מלחמות: מלחמת העצמאות, מבצע סיני, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, מלחמת יום כיפור, מלחמת לבנון, האינתיפאדה הראשונה והאינתיפאדה השנייה. כל אחד מן השירים מקווה לטוב בסגנון מוזיקלי שונה, בראי הזמנים.

מילות "התקווה" באנגלית והדגל הציוני, נירג'רזי, ארה"ב, ראשית המאה ה-20, הדפסה על בד ניו-יורק, אוסף פיטר שוויצר, תמונה באדיבות ארכיון התצלומים בית התפוצות

102 בעקבות הרצאתה של ד"ר אביבה סטניסלבסקי "שירי תקווה בראי זמנים משתנים" בכנס "מי אני? שיר ישראלי", אוניברסיטת בר אילן, 26.5.2006.

1. הן אפשר (חיים חפר/דוד זהבי, 1948, מלחמת העצמאות)

[תקליטור 2, רצועה 1]

התקווה לובשת צורה מוזיקלית של ואלס געגועים: המוזיקה מתגעגעת בריקוד אירופי רומנטי ב-3/4 לחלום הרחוק על פגישת אוהבים בתום המלחמה. "הן אפשר, בין עשן ובין אש – גם לחלם שהכל כבר נגמר..." הקו המלודי עולה ומיתמר במינוח, בין העשן והאש (תיבות 1-17 בשיר המצורף) – אל התקווה המז'ורית, ומתיקות הטרצה המבטיחה כי החלום אפשרי (תיבות 17-18 בשיר המצורף). העלייה הגדולה להגשמת החלום בולטת בסיום האופטימי: "הן אפשר ובג'יפ ש'עבר – ש'אגו בחורים כי נגמר. הן אפשר ש'יהיה זה פשוט כבר מחר".

הן אפשר¹⁰³

מילים: חיים חפר

לחן: דוד זהבי

א - א - ה - סתו - ה - כבר שב-נו כת-ל - ש - ב
 נש - יד - ל - א רק יום - ה - ו - קע - ש - אט - כים - דן - ב - קס -
 אפ - הו - קה - חו - ו - ש - ה - פגי על לם - חו - ו - ו - ו -
 - דו לו רק - יח - ער - ש - ה - ו - בוא - ג - רב - ע עוד כי שר -
 - עו - ג - מה - ה - מל אין - מו - ק - בות - טו כה - יר - יד - ג - ע - י - מם -
 - מ - כבר שוט - פ - זה זה - יח - ש - שר - אפ - הו - שר - אפ - הו - לם -
 - א - ש - בר - ע - ש - גיפ - ב - ו - שר - אפ - הו - חר -
 - אפ - הו - שר - אפ - הו - מר - נג - כי רים - חו - ב - גו -
 - חר - מ - כבר שוט - פ - זה זה - יח - ש - שר - אפ - הו - חר -

בשלבת נושב כבר הסתיו,
האבק בדרךים אט שקע,
והיום רק אליך נשרף
וחולם על פגישה רחוקה.

הן אפשר כי עוד ערב יבוא,
והשער יחרק לו דומם
ועיניך יהיו בה טובות,
כמו אין מלחמה בעולם...

הן אפשר, הן אפשר,
ש'יהיה זה פשוט, כבר מחר.
הן אפשר ובג'יפ ש'עבר –
ש'אגו בחורים כי נגמר.
הן אפשר, הן אפשר,
ש'יהיה זה פשוט כבר מחר.

הן אפשר כי תדרך העצוב
מתכה בחודון קירותיו,
וקורא הוא לשנינו לשוב
מקרבנות, מדרכים ומסתיו.

הן אפשר, כי פתאם נפגש
במשלט, או בדרך-עפר,
הן אפשר, בין עשן ובין אש –
גם לחלם שהכל כבר נגמר...

הן אפשר...

103 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בעריכת גיל אלדמע ונתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ 1995, עמ' 220.

2. מחר (נעמי שמר, 1963, אחרי מבצע סיני)

[תקליטור 2, רצועה 2]

התקווה לובשת צורה מוזיקלית של מארש נחוש ובטוח, המשקף ישראל מבוססת וחזקה. כאן אין צורך להסתמך על חלום הוואלס, על המשקל האירופי המשולש – אפשר להתקדם במשקל הזוגי של שיר המצעד. האופטימיות מתבטאת בעליית הקוורטה הפותחת (האופיינית להמנונים מארשיים כמו המארסייז ו"שאו ציונה נס ודגל"), במקצב המנוקד והקופצני (האופייני לשירתה של נעמי שמר) ובטמפו המהיר והנלהב.

השיר מסתיים "בגדול" ובחזרה משולשת שיש בה מן השבועה וההבטחה: "ואם עוד לא מָחַר" ראשון, מיד אחריו מקפץ גבוה יותר "ואם עוד לא מחר" שני, ואחריו עוד "ואם עוד לא מָחַר" שלישי – כל זה בעליות בקפיצות של טרצה, קוורטה ואפילו סקסטה (בחלק מן הביצועים) המובילות לפתרון האופטימי: "כָּל זֶה אֵינוֹ מְשָׁל וְלֹא חֵלוֹם / זֶה נִכּוֹן כְּאוֹר בְּצִהָרִים / כָּל זֶה יְבוֹא מָחָר אִם לֹא הַיּוֹם / וְאִם לֹא מָחָר אֶז מְחַרְתִּים" – רק עוד יום אחד נוסף והחלום יוגשם.

מחר¹⁰⁴

מילים ולחן: נעמי שמר

מָחַר אוֹלֵי נְפִלְיָה בְּסִפְיֹת	מָחַר יְקוֹמוּ אֶלֶף שְׂבוּנִים
מַחוּף אֵילַת עֵד חוּף שְׁנֵהָב	וְשִׁיר יְעוֹף בְּמַרְפְּסוֹת
וְעַל הַמְשַׁחַתוֹת הַיְשָׁנוֹת	וְשִׁלַּל בְּלִגְיוֹת וְצִבְעוֹנִים
יִטְעִינוּ תְּפוּחֵי-זֶהָב.	יַעֲלוּ מִתּוֹךְ הַהֲדִיסוֹת.
כָּל זֶה אֵינוֹ מְשָׁל וְלֹא חֵלוֹם	כָּל זֶה אֵינוֹ מְשָׁל וְלֹא חֵלוֹם...
זֶה נִכּוֹן כְּאוֹר בְּצִהָרִים	מָחַר כְּשֶׁהֲצַבֵּא יִפְשֵׁט מִדִּי
כָּל זֶה יְבוֹא מָחָר אִם לֹא הַיּוֹם	לִבְנוֹ יַעֲבֵד לְדָם –
וְאִם לֹא מָחָר אֶז מְחַרְתִּים.	אֲחֵר כָּל אִישׁ יִבְנֶה בְּשֵׁתֵי יָדָיו
מָחַר אוֹלֵי בְּכָל הַמְשַׁעוּלִים	אֵת מֶה שֶׁהוּא חֵלֶם הַיּוֹם.
אֲרֵי בְּעֵדֵר צֶאֱן יִנְהַג	כָּל זֶה אֵינוֹ מְשָׁל וְלֹא חֵלוֹם
מָחַר יְכוּ בְּאֶלֶף עֲנָבִלִים	זֶה נִכּוֹן כְּאוֹר בְּצִהָרִים
הַמוֹן פְּעֻמוֹנִים שֶׁל חַג.	כָּל זֶה יְבוֹא מָחָר אִם לֹא הַיּוֹם
כָּל זֶה אֵינוֹ מְשָׁל וְלֹא חֵלוֹם...	וְאִם לֹא מָחָר
	וְאִם עוֹד לֹא מָחָר (x2)
	אֶז מְחַרְתִּים.

104 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק א', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ 1995, עמ' 274.

מחר מילים ולחן: נעמי שמר

♩ = 132 Em Am D C D C

שֶׁן חוֹף עַד לַת־אֵי חוֹף - מִנּוֹת־סִפְּיֵי גַּה־לִי - נֶפֶס לִי אִוִּי חָרָם -

B B7 Em Am D C D7

זֶה חַי־פּוֹת נוֹעִי - יֵט נוֹת־שִׁי הַתּוֹת - הַמֶּשֶׁה עַל - וְהַב -

G G Dm6/F E7 Am D7

הַב - הַצֵּב אֹרֶךְ כּוֹן - נִזְהָ לּוֹם הַלֵּא - וְשֶׁל־מִנוֹאֵי זֶה כָּל -

G B7/F# B7 Em D

אִם־וְיֹם - הַלֵּא אִם חָרָם בּוֹאֵי זֶה כָּל - יֹם - וְ -

1.2.3. C7 B7 4. Em D D7

עוֹד אִם־וְחָרָם לֵא עוֹד אִם־וְחָרָם לֵא - מִי־תֵן - וְחָרָם אִם־וְחָרָם לֵא

G Em Am6 B7 Em

לֵא - תֵן - וְחָרָם אִם־וְחָרָם לֵא - יֹם -

3. שיר לשלום (יעקב רוטבליט/יאיר רוזנבלום, 1969, אחרי מלחמת

ששת הימים) [תקליטור 2, רצועה 3]

כאן פוגש החלום הישראלי את החלום האמריקאי: ההקדמה הארוכה, בגיטרה חשמלית בסגנון ה"בלוז", עונה למחאת נערי הפרחים של שנות השישים בארצות הברית במחזמר "שער" (לפי מילים של רדו וראגני ומוזיקה של מקדרמוט, 1968).

שורת הטקסט הראשונה: "תָּנוּ לְשֶׁמֶשׁ לְעֵלוֹת לְבָקֵר לְהָאִיר" מושפעת מן הפזמון "Let the Sunshine in" מתוך המחזמר "שער".

בניגוד לשירים קודמים שהושרו בחבורה, כאן השיר נפתח בביצוע סולנית (הביצוע המקורי של מירי אלוני), ועובר משירת יחיד לשירת רבים. הפזמון "שירו שיר לשלום" מאופיין בקפיצת האוקטבה לרגיסטר הגבוה, ובהדגשות סינקופטיות במחיאיות כפיים של כל הקבוצה המצעידה את השיר קדימה.

השפעתו הגדולה של שיר המחאה האמריקאי חודרת כאן עמוק למציאות הישראלית, וכופה עליה לנטוש את הטון ה"אופטימי-חולמני" הקודם שלה, לעזוב את הוואלס והמארש האירופיים, להגיב בכעס ומחאה ולדרוש עשייה ממשית בתהליך השלום בהפגנות בכיכרות. "שָׂאוּ עֵינַיִם בְּתִקְוָה, לֹא דָרְךְ פְּנִינֹת... אֶל תִּגְדְּוּ יוֹם יְבוֹא – הִבְיֵאוּ אֶת הַיּוֹם! כִּי לֹא חֵלוֹם הוּא וּבְכָל הַפְּכָרוֹת הָרִיעוּ רַק שְׁלוֹם!" המילים, הנאמרות חרישית בסולם מינורי מפי הנופלים במלחמה, נבנות (לאחר נגיעות במז'ור) לצעקה גדולה: "לָכֵן, רַק שִׁירוּ שִׁיר לְשֵׁלוֹם / אֶל תִּלְחֲשׁוּ תְּפִלָּה! / מוֹטֵב תְּשִׁירוּ שִׁיר לְשֵׁלוֹם / בְּצַעֲקָה גְדוֹלָה!"

ביצוע שיר מחאה בפי להקה צבאית במהלך מלחמת ההתשה עורר התנגדות ציבורית, ובעקבותיה אסר אלוף פיקוד המרכז על ביצוע השיר. גם החוגים הדתיים במדינה התנגדו מאוד לשורה "אִישׁ אוֹתָנוּ לֹא יֵשֵׁיב מְבוֹר תַּחְתִּית אֶפְל". אף על פי כן, זכה השיר לפופולריות גדולה בציבור הישראלי, והפך עם הזמן לשיר שאיננו רק **משקף מציאות** של שכול, אבל, קינה ותקווה לשלום בימי מלחמה, אלא אף **מעצב מציאות**¹⁰⁵ בתנועת "שלום עכשיו" (החל מ-1978) ובטקסי תמיכה בתהליך השלום (כולל העצרת הציבורית שבסיומה נרצח ראש הממשלה יצחק רבין, 4.11.1995).

מתוך שיר לשלום

נֹת - וּ - כ - רַך - ד - לֹא - וְהֵ - חֵק - ב - יִם - נ - עֵי - שֹׂאוּ

5

מֹת - ח - מ - ל - ל - לֹא - ו - בֵּה - א - ל - שִׁיר - רו - שִׁי

105 ד"ר אביבה סטניסלבסקי, שם.

106 שיר לשלום

מילים: יענקל'ה רוטבליט
לחן: יאיר רוזנבלום

♩ = 126 Cm7 Fm B♭ E♭ G7
 תנו לשמש לעלות
 מבעד לפרחים.
 אל תביטו לאחור,
 הניחו להולכים.
 זיר-תח לא נות-או לות-תפ-ש קה-ז-ה
 לא ר-ע-י לא מר-כי-ב
 1 D7 G7 Cm
 שאו עינים בתקנה,
 לא דרך בנות
 שירו שיר לאהבה
 ולא למלחמות!
 2 D7 G7 Cm B♭7 E♭
 מ-שיב-י לא נ-ת-או איש
 קאן ל-רו-ז-י-ה
 ה-חת-שמ-לא לי-ע-י-י לא קאן פל-א-תית-תח-בור-
 B♭7 E♭ G7 Cm7
 3 Fm D7 G7 Cm A♭
 ר-שי-בק-ב-ל-ל-ה-רי-שי-לא-ו-חון-צ-נ-
 A♭/E♭ E♭ Fm Fm6 Cm
 ת-ק-מ-ל-ה-תפ-ש-ח-תל-אל לוס-ש-ל-שיר
 A♭ A♭/E♭ E♭ Fm G4 G7 D.C.
 קה-גדו-קה-ע-צ-ב לוס-ש-ל-שיר-רו-שי-
 A♭ E♭ Fm Cm
 לוסים:
 או
 A♭ Fm7 D° Cm
 או

תנו לשמש לעלות
 מבקד להאיר,
 הזקה שבתפלות
 אותנו לא תחזיר.
 מי אשר ככה גרו
 ובעפר נטמן,
 בכי מד לא יעירו,
 לא יחזירו לקאן.
 שאו עינים בתקנה,
 לא דרך בנות
 שירו שיר לאהבה
 ולא למלחמות!
 אל תגידו: יום יבוא –
 הביאו את היום!
 כי לא חלום הוא!
 ובכל הכפרות
 הדיעו רק שלום!
 איש אותנו לא ישיב
 מבור תחתית אפל,
 קאן לא יועילו
 לא שמחת הנצחון
 ולא שירי הלל!
 לכן, רק שירו שיר לשלום...
 אל תלחשו תפלה!
 מוטב תשירו שיר לשלום
 בעצקה גדולה!

106 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ 1995, עמ' 342.

4. מרדף (ירון לונדון/נחום היימן, 1970, מלחמת ההתשה)

[תקליטור 2, רצועה 4]

השיר "מרדף", המושר בפי הזמרת חוה אלברשטיין, מצייר את ארץ ישראל במלחמת ההתשה כארץ רודפת ונרדפת בקיום שהוא מרדף מתמיד. תמונת חיילי צה"ל הרודפים אחרי מחבלים בנקיקים היא נקודת המוצא האקטואלית של השיר. "אָרְץ אֶשֶׁר יִרְדְּפוּהָ אוֹיְבֶיהָ / וְהִיא אֶת אוֹיְבֶיהָ תִּרְדֹּף בְּמִרְדָּף".

השיר מתייחס בעקיפין לשורה "התקווה בת שנות אלפיים" בהמנון הלאומי. אלפיים שנות הגלות מוזכרים כאן בבית א' כ"אלפיים דפים ועוד דף" בקורות המרדף. התקווה לסיום המרדף היא הגורם המלכד אותנו. כך עובר השיר מתיאור הארץ בגוף שלישי לשירת התקוות של יושביה בלשון ה"אנחנו". מתמונת מצב ונוף – לשירת רבים. התקווה לתום המרדף היא גם החלק המלוּדי שבו עוברת המנגינה ממינור למז'ור בבית השלישי והאחרון של השיר: "תָּם הַמִּרְדָּף מִסְתַּתֵּר בְּנִקִּיק / וּמִצְפֵּי אֶת פְּנֵיוּ בְּמַחְבֹּא, בְּמַחְבֹּא, / אֵךְ לְסוּפוֹ הוּא יָבֵא כְּמוֹ שֶׁמֶשׁ / אֶשֶׁר מִמְזַרְחַהּ הִיא תְּבֵא. / אֵז לֹא יוֹתֵר אֲמָהוּת תִּקְוֶנָה / וְלֹא עַל בְּנֵיהֶם הָאֲבוֹת / כֵּן הוּא יָבֵא / וְרַגְלֵינוּ עַד אֵז לֹא תִלְאֶינָה / לְרִדֵּף בְּעַקְבֵי הַתְּקוּוֹת".

מרדף- בית שלישי

בוא-מח-ב בוא-מח-ב ניו-פ את פין-מצ-ו קיק-נ-ב תר-ת-מס-דף-מר-ה תום

5
בוא-ת היא-רוח-מז-מ-שר-א-מש-ש-מו-כ בוא-י הוא-פו-סו-ל א'

9
י-הוא-כן בות-א-ה-הם-בני-על-לא-ו נה-נ-קו-ת-הות-מ-א-תר-יו-לא-אז

13
ות-תק-ה-בי-עק-ב-דוף-לר-נה-אי-תל-לא-אז עד-נו-לי-רג-ו בוא

מילים: ירון לונדון

לחן: נחום היימן

תם המרדף מסתתר בנקיק
 ומצפין את פניו
 במחבוא, במחבוא
 אך לסופו הוא יבא כמו שמש
 אשר ממזרח היא תבא.

אז לא יותר אמהות תקוננה
 ולא על בניהם האבות
 בן הוא יבא
 ורגלינו עד אז לא תלאינה
 לרדף בעקבי התקוות.

ארץ טובה שהדבש בעורקיה
 אך דם בנחליה כמים נוזל
 ארץ אשר הרריה נחשת
 אבל עצביה ברזל
 ארץ אשר מרדפים קורותיה
 אלפים דפים ועוד דף
 עד שגשרך
 עוד מעט כל חמצן ראותיה
 בגלל מרוצת המרדף.

ארץ אשר ירדפוה אויביה
 והיא את אויביה תרדוף במרדף
 היא את אויביה תשיג, אך אויביה
 הם לא ילקדוה בכף
 זה הרואה את חנייה מנגד
 תלויים בעלה הנדף
 היא יראיה
 אבל כמו לא היתה כלל מדאגת
 תמתין עד לתם המרדף.

107 מתוך שיר במתנה, חוה אלברשטיין, הוצאת מסדה-פרס, רמת גן 1979, עמ' 112.

5. לו יהי (נעמי שמר, 1973, מלחמת יום כיפור)

[תקליטור 2, רצועה 5]

כשהחלה נעמי שמר לתרגם את שירם של הביטלס "Let it Be" בחרה בכותרת הפיוטית – "לו יהי" (לדבריה, מתוך זעם על התרגום הפשטני שנתן שדרן גלי צה"ל לשיר – "שיהיה").

שירם של החיפושיות כתוב בגוף ראשון:

"...When I find myself in times of trouble..."

שירה של נעמי שמר כתוב ומבוצע בלשון "אנחנו", בגוף ראשון רבים.¹⁰⁸ התרגום נכתב במלחמת יום הכיפורים. המילים מבטאות את תחושות החרדה והקונפליקט של הציבור בארץ באותם ימים: מפרש לבן מול ענן שחור, אופל מול אור, קול שופר מול קול תופים: "עוד יש מִפְּרֶשׁ לָבֵן בְּאֶפֶק מוֹל עֵנָן שָׁחַר כָּבֵד / כָּל שְׁנֵבֶקֶשׁ – לוֹ יְהִי / וְאִם בְּחִלּוֹנוֹת הָעָרֶב / אֹר נְרוֹת־הַחַג רוֹעֵד / כָּל שְׁנֵבֶקֶשׁ – לוֹ יְהִי". **מתוך התחושה הקשה בוקעת התקווה**, חוזרת שוב ושוב כתפילה חרישית: "לוֹ יְהִי – לוֹ יְהִי – אֲנָא לוֹ יְהִי / כָּל שְׁנֵבֶקֶשׁ לוֹ יְהִי".

כשהסופר מרדכי הורוביץ, בעלה של נעמי שמר, קרא את השיר, הוא תמה: "כאלה מילים למנגינה של הערלים?" כתשובה, חיברה נעמי שמר מנגינה חדשה, וכך נולדה מנגינה עברית לשיר שראשיתו תרגום מאנגלית, וסופו – שיקוף המציאות הישראלית. זאת בימי משבר ובמלחמה שהביאה ל"רעידת אדמה" ול"מהפך" בחיי המדינה.

ואכן – גם מבחינה מלודית, שיר זה הוא מהפך: הביטלס כתבו שיר מז'ורי, שבו הבית בקו עולה, והפזמון בקו יורד. נעמי שמר עונה להם בשיר מינורי, שבו הבית בירידה תלולה למטה (דְּצִימָה שלמה בירידה, מדו ועד לה נמוך, תיבה 1). ואילו הפזמון, ואתו התקווה (תיבות 9-16) עולים בעקשנות בבקשה משולשת "לוֹ יְהִי", "לוֹ יְהִי" ובשיא – קפיצת סקסטה בעליה "אֲנָא לוֹ יְהִי" (תיבות 13-14, בשיר המצורף בעמ' 119).

Let it be לו יהי במנגינת

לו יהי - הי - לו יהי - הי - נא - לו יהי

6 כל ש - נ - ב - ב - קש לו יהי

108 ראו נעמי שמר ושירת הרבים בפרק 7ג, "ההמנון השני – ירושלים של זהב", עמ' 71.

מילים ולחן: נעמי שמר

♩=80 Dm6 Em7 Am Dm6

בד-ך חר-ש נן-ע מול פק-א ב-ן ל רש-מפ יש עוד
 רב-ע ה נות-לו ח-ב אם-ן הי-ן לו קש-ב-ן-ש כל
 לו קש-ב-ן-ש כל עד-רו חג-ה רות-נ אור
 הי-ן לו נא-א הי-ן לו הי-ן לו
 נא-א הי-ן לו הי-ן לו קש-ב-ן-ש כל
 לו קש-ב-ן-ש כל הי-ן לו

עוד יש מפרש לְבֵן בְּאֶפֶק
 מול עֲנַן שָׁחַד כְּבֹד
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי
 וְאִם בְּחִלּוֹנוֹת הָעָרֵב
 אִוֵּר גְּרוֹת־הַחַג רוֹעֵד
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי.

לוֹ יְהִי - לוֹ יְהִי - אֲנֵא לוֹ יְהִי
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ לוֹ יְהִי

מה קול ענות אני שומע
 קול שופר וקול תפנים
 (כל שנבקש - לו יהי)
 לו תשמע בתוך כל אלה
 גם תפלה אחת מפי
 כל שנבקש - לו יהי
 לו יהי - לו יהי...

וְאִם פִּתְאֵם יִזְרַח מֵאֶפֶל
 עַל רֵאשֵׁנו אִוֵּר כּוֹכֵב
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי
 אִז תִּזְנֶה וְתִזְנֶה גַם בַּח
 לְכָל אֱלֹהֵי שְׁמַיָּה
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי

לוֹ יְהִי - לוֹ יְהִי - אֲנֵא לוֹ יְהִי
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ לוֹ יְהִי.

בְּתוֹךְ שְׂכוּנָה קִטְנָה מוֹצֵלֶת
 בֵּית קֵט עִם גַּג אֲדָם
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי
 זֶה סוֹף הַקִּיץ, סוֹף הַדֶּרֶךְ
 תִּזְנֶה לְשׁוֹב הַלּוֹם
 כָּל שִׁנְבֻקֶשׁ - לוֹ יְהִי
 לוֹ יְהִי - לוֹ יְהִי...

109 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ 1995, עמ' 156.

6. אין לי ארץ אחרת (אהוד מנור/קורין אלאל, 1982, מלחמת לבנון)

[תקליטור 2, רצועה 6]

שיר אישי שמושר בשפת היחיד.¹¹⁰ שיר אמונים ואהבה של אזרח ישראל כואב לארצו ("כָּאֵן הוּא בְּיַתִּי") ולשפתו ("רַק מְלָה בְּעִבְרִית חוֹדְרַת אֶל עוֹרְקִי, אֶל נְשַׁמְתִּי"). השיר מתאר ארץ בוערת, סוערת, מתעייפת, נשחקת, מתבגרת ועיניה סוגרת.

הסולם מינורי. הקו המלודי יורד בתחושת מועקה כבדה, אך מתוכו זועקות קפיצות עולות של חרדה, במילים: "אדמתי בוערת" (תיבות 3-4), ו"אל עורקי, אל נשמתי" (תיבות 7-8). ולאחריהן – וירידה תלולה של השלמה מטה (טְרִיטוֹן בירידה) במילים: "בגוף כואב, בלב רעב" (תיבות 9-12, בשיר המצורף בעמ' 121).

והתקווה? בשיר הזה היא איננה נאמרת אלא רק מושרת. **התקווה בשיר מבצבצת ללא מילים**, פורצת אל האור במז'ור בפזמון העולה: או... או... או...

1. *Dm* | 2. *Dm* *D* *D* *D* *D*

G *G* *Bm* | 1. *Bm*

2. *Bm* *Dm* *Dm* *Gm*

A *Dm* *G* *Dm* *Dm*

אֵן לִי אֶרֶץ אַחֵרֶת הַיָּמִים עַד תִּפְּשֶׁנּוּ אֶת אֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ

אֵן לִי אֶרֶץ אַחֵרֶת הַיָּמִים עַד תִּפְּשֶׁנּוּ אֶת אֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ

110 ההבחנה בין שפת היחיד לשפת הרבים בשיר הישראלי, בעקבות מחקרה של הגב' מיכל זמורה-כהן, החברה והשיר, והרצאתה בנושא בכנס המוזיקה הישראלית באוניברסיטת בראיילן, 28.5.2006.

אין לי ארץ אחרת¹¹¹

מילים: אהוד מנור

לחן: קורין אלאל

ד = 69

Dm Dm Gm A

רת-ע-בו תי-מ-אד אס גם רת-ה-ארץ-א לי אין

Dm Dm Gm

עו-אל רת-ד-חו רית-ע-ב-ג לה-מ-מ נק

A Dm G G Dm Dm

בי הוא קאו עב-ג-לב-ג אב-כ-גוף-ג תי-מ-נש אל-קני-

A4 A Dm Dm Gm

פ-את נטה-ש-צי-אר-כי-תק-אש-לא תי

A Dm Dm Gm

קאו שיר-א-ג לה-כיר-אז-לה-תר-ג-א-לא-ה-גי-

A Dm G Dm

ה-גי-עי-את-קח-תפ-ש-עד-ה-גי-אז-ג

1. Dm 2. Dm D D D D

או או או או או או או או

G G Bm 1. Bm

או או או או או או או או

2. Bm Dm Dm Gm

ח-ת-ש-עד רת-ה-ארץ-א לי אין

A Dm G Dm Dm

ה-גי-עי-את-קח-תפ-ש-עד-ה-מי-ג-דש-

אין לי ארץ אחרת
גם אם אדמתי בוערת
רק מלה בעברית חודרת
אל עורקי, אל נשמתי
בגוף כואב,
בלב רעב,
כאן הוא ביתי.

לא אשתק
כי ארצי שנתה את פניה,
לא אנתר לה,
אזכיר לה,
ואשיר כאן באזניה,
עד שתפקח את עיניה.

אין לי ארץ אחרת
עד שתחדש ימיה
עד שתפקח את עיניה.

111 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ 1995, עמ' 10.

7. שיר תקווה (אביב גפן)¹¹²

[תקליטור 1 רצועה 27]

שיר תקווה

מילים ולחן: אביב גפן

G C G B7 Em

בוֹא נַצַּעַד לַחֲלוּם
 בְּלִי גִזְעַ וְלֹאֻם
 בּוֹאוּ נְנִסָּה
 עַד שִׁיהִי טוֹב
 עַד שִׁיהִי

5 A7 D7 G G

טוֹב יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 יְהִי - יְהִי - שְׁעַד נֶקֶד
 בִּים - רֹחַ אֶת בּוֹר - נֶקֶד
 וְ -

10 C G B7 Em

יְהִי - יְהִי - שְׁעַד הוּא
 דִּים - לְהִי אֶת לֹא
 סַח - נֶ - נֶ אֶ - בּוֹ

14 A7 D7 G G

טוֹב יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 לֹם - חֶ - לְ עַד - נַצַּעַד אֶ - בּוֹ

18 C G B Em A7

טוֹב יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 אֻם - לְ - זַע - גֶּ
 סַח - נֶ - נֶ אֶ - בּוֹ

23 D G G C G

טוֹב יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 לְ - חֵי - נַצַּעַד - הַ פֶּשַׁח - חוּ - לְ

27 B Em A7

טוֹב יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 סַח - נֶ - נֶ אֶ - בּוֹ

31 D G D G Fb G

יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 יְהִי - יְהִי - שְׁעַד
 יְהִי - יְהִי - שְׁעַד

בוא נצעד לחלום
 בלי גזע ולאום
 בואו ננסה
 עד שיהיה טוב
 עד שיהיה

נקבור את הרובים
 ולא את הילדים
 בואו ננסה
 עד שיהיה טוב
 עד שיהיה

נכבוש את השלום
 ולא את השטחים
 בואו ננסה
 עד שיהיה טוב
 עד שיהיה

לחופש הנצחי
 לילדים שלי

בואו ננסה
 עד שיהיה טוב
 עד שיהיה

112 השיר אינו מנוקד במקור. בדומה ל"תקוותנו" של אימבר, גם בו אין סימני פיסוק - אף פסיק, אף נקודה. ניתוח השיר נמצא בפרק 8, "התייחסות ל'התקווה' בשירי רוק ישראליים בשנים האחרונות". מתוך כל השירים שסקרנו עד כה בפרק זה, זהו השיר היחיד שכולו בסולם מז'ורי.

8. תקווה (סאבלימינל והצל)¹¹³

[תקליטור 1 רצועה 28]

תקווה

מילים ולחן: סאבלימינל והצל

הבטחתם יונה, ברקיע יש עיט
אחי, סרפד רעיל עוקץ זה לא עלה של זית
חיים בחלום, כולם מדברים על שלום
אבל יודים, לוחצים, מושכים, סוחטים ת'הדק
בעולם של פיגועים אנשים תמימים עוד מדברים
חיים באשליית הצדק, הם מרחיבים בעם את הסדק

עובר טירוף יומיומי כדי לשרוד
לא רוצה לחיות כדי להילחם
סאב נלחם כדי לחיות
נוטע תקווה, משריש שורשים
מגן בגופי על החלום שלא יתנפץ לרסיסים
די, מספיק עם הכאב מספיק עם הדרמה
שנה שהאדמה מדממת לא נמה, ולמה

תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
את האומץ לנסות לתקן

בואו נמשיך, החיים לפנינו...

אלוהים, תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
תן לי את הכוח לשנות את מה שכן
תן לי את האומץ לנסות לתקן את העולם
בואו נמשיך, החיים לפנינו...

אני ראיתי כמה הם הלכו
יותר מדי מהם לא חזרו
חברים נפרדו, בתים נשברו
דמעות של משפחות נשפכו
ניצנים של אנשים, פרחים שלא יפרחו
התקווה בראשנו, אהבה בנפשנו
החלום ברוחנו אז לעד נמשיך בדרכנו

נעלמה לה הדממה, שוב קולות המלחמה
עוד חייל חוזר עטוף. במה? בדגל המדינה
דם ודמעה נספגים באדמה
עוד אמא המומה, נשארה לה רק תמונה
ת'תקווה בלב נועל, עם חזק לא נתקפל
כי לא נולד הבן זונה שיעצור את ישראל

תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
את הכוח לשנות מה שכן

בואו נמשיך, החיים לפנינו

לא מאוחר כי מחר יום חדש
החלום יגוע אם נאבד את התקווה
אז הושיטו יד לאהבה

דש - ח יום הוא חר - מ כי חר - או - מ לא נו - ני - פ - ל יים - ח - ה שך - נמ - או - בו

_____ בה - א - ל יד טו - שי - הו אז ו - תק - ה את בד - א - נ אם ווע - יג לום - ח - ה

¹¹³ השיר אינו מנוקד במקור. ראו ניתוח בפרק 8, "התייחסות ל"התקווה" בשירי רוק ישראליים בשנים האחרונות". זהו השיר היחיד בסגנון ראפ, ורובו במינור. אך הסיום באקורד האחרון מז'ורי במפתיע - יש תקווה!

הרחבה למורה לספרות

א. "חיבת ציון" בספרות העברית – בין "השכלה" ל"תחייה"

השפה העברית נתנה לעולם את ספר הספרים – את התנ"ך. לאחר חורבן בית שני (70 לספירה) נכתבו ונערכו המשנה והתלמוד (עד 600 לספירה) וחברו פיוטים ותפילות בעברית (בידי חז"ל – התנאים, האמוראים והסבוראים). בימי הביניים, בין המאה ה-9 למאה ה-13, קם מרכז תרבותי עברי גדול תחת השלטון המוסלמי ב**ספרד**, שם פעלו **משוררי תור הזהב** של יהדות ספרד: **שלמה אבן גבירול** (1021-1058), רבי **יהודה הלוי** (1075-1140) ורבי **משה אבן עזרא** (1055-1140). בשנת 1236 נכבשה ספרד הערבית בידי הנוצרים וב-1492 הוצא צו גירוש לכל יהודי ספרד. עם **חורבן המרכז בספרד נגזרה על השפה העברית החילונית שתיקה ארוכה**. העברית שהייתה בספרד שפת שירה ויצירה בכל תחומי החיים, הפכה ל**שפת קודש** המשמשת ציבור מתפללים וחכמי תלמוד.

כרזה לאומה הישראלית, ארתור שיק, ארה"ב, 1949, ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

תחיית הספרות העברית מתחילה בתנועת ההשכלה באירופה במאה ה־18.

תנועת ההשכלה היהודית קמה בגרמניה בראשות משה מנדלסון (1729-1786), והושפעה מתנועת ההשכלה האירופית בהנהגתם של **אפרים לסינג**¹¹⁴ ו**עמנואל קאנט**¹¹⁵. אנשי התנועה הטיפו לנאורות ולסובלנות והאמינו כי באמצעות התבונה יוכלו בני האדם להגיע לידע ולאפשר, ללא תיווך הדת והכנסייה. המשכילים היהודים ראו בעידן ההשכלה הזדמנות היסטורית לשילובם האמתי של היהודים במדינות ולקבלת "שוויון זכויות" (אמנסיפציה) חוקי מן השלטונות. הם האמינו כי שוויון הזכויות תלוי רק בנכונותם של היהודים לבטל את המחיצות שבינם לבין הנוצרים: על היהודים להתנהג, לדבר, להתלבש, להתחנך ולרכוש מקצוע כמו שאר אזרחי המדינה, ובד בבד לטפח ולפתח את זהותם התרבותית כיהודים נאורים, להחיות את שפתם ולהשתמש בה לצד הלימוד של שפת המדינה.

משה מנדלסון, פילוסוף יהודי גרמני בברלין,¹¹⁶ פרסם את ספרו הראשון "שיחות פילוסופיות" בעילום שם ב־1755 וזכה להצלחה רבה ולכינוי "אפלטון הגרמני". ב־1763 זכה בפרס ראשון מטעם האקדמיה למדעים. ידידותו עם הסופר הגרמני אפרים לסינג הביאה לקבלתו לחוגי האקדמיה של ברלין. למרות פרסומו והצלחתו, מנדלסון לא נבלע בתוך העולם הזר, לא המיר את דתו, והרבה לפעול בתחום היהדות: הוא היה **העיתונאי היהודי הראשון**, הוציא שבועון עברי ראשון בשם "קוהֶלֶת מוֹסֵר" וחקר את השירה התנ"כית, "למען ידע עם ישראל את תפארת השיר העברי".

בעקבות מנדלסון פרחו תנועת ההשכלה היהודית והביאה לתחיית הספרות העברית החדשה. תנועות ספרותיות לכתובה בעברית קמו בברלין (קבוצת "המאסף", 1784-1811 עם לויזון, שלום הכהן ולפין), באוסטריה (רנ"ק ושד"ל), בליטא ובדרום רוסיה (ריב"ל, גינצבורג ואד"ם הכהן). בדור הבא החלה השירה הלירית (עם מיכ"ל, בנו של אד"ם), ונכתב הרומן העברי הראשון, "אהבת ציון", בידי **אברהם מאפו** (מליטא, 1808-1868). התחייה הספרותית העברית הגיעה לשיאה בליטא ובדרום רוסיה בכתבי **יהודה לייב גורדון** (1830-1892), **פרץ סמולנסקין** (1842-1885) ו**מנדלי מוכר ספרים** (1835-1907).

יהודה לייב גורדון, גדול משוררי ישראל בתקופת ההשכלה, כתב בצד שירה אקטואלית גם אידיליות של יופי וטבע בסגנון מקראי על גיבורי ישראל התנ"כית: "אהבת דוד ומיכל", "דוד וברזילי", "אסנת בת פוטיפר". גורדון מוביל את הקורא שלו בעברית מליצית ובנחת אל ארץ ישראל התנ"כית הפורחת. תיאורי הארץ תמימים ומקסימים

114 אפרים לסינג, סופר גרמני, 1729-1781.

115 עמנואל קאנט, פילוסוף גרמני, 1724-1804.

116 סבו של המלחין הנודע פליקס מנדלסון (1809-1847).

וממזגים בהרמוניה נפלאה את הנוף והגיבורים. כך, למשל, מתוארת שקיעה בהרי גלעד באידיליה "דוד וברזלי" (משנת תרט"ו, 1854):

דוד וברזלי¹¹⁷

השמש נטתה, רוח קר יפוח,
התבל תחשך, עין הארץ קמה;
אך על ערי גלעד עוד אור זרוח
וזהב החמה עוד לא הועם שמה.

על אשדת הידהן אורה פְרָשָׁה
ותפז בירקרק רצי המים;
גם כל הכקר שם גאות לבָשָׁה,
כי בלה משקה אור שמש ערבים.

...

הארץ תשקט, שמים ידמו...

במחצית השנייה של המאה ה-19 חשו משוררי ההשכלה באנטישמיות הגואה. בתגובה מופיע **מוטיב התקווה** בשירת ההשכלה בשנות השישים. פרץ סמולנסקין מדבר על **תקוות הגאולה** מן הגלות כאחד העיקרים לתחיית העם. בפרק "תקוות ישראל" במאמרו "עם עולם" (1872) הוא כותב כי התחדשות העם תלויה בהפצת הלשון העברית ושמירת **התקווה ההיסטורית – תקוות הגאולה**. עוד על התקווה במאמרו "משפט עמי" (1884). מאמר זה השפיע רבות על כתיבתו של נ"ה אימבר.

בשנת 1879 קרא העיתונאי **אליעזר בן יהודה** (1858-1922), יליד וילנה, לתחיית השפה העברית. בן יהודה טען כי תקומת עם ישראל תיתכן רק עם החייאת שפתו (במאמרו "שאלה נכבדה", בכתב העת "השחר", מיסודו של פרץ סמולנסקין, בווינה, 1879).

פרעות 1881-1882, ה"סופות בנגב", גרמו אכזבה קשה לאנשי ההשכלה. פתאום הובהר להם כי הנאורות איננה משנה את המצב הקיים, ההשתלבות הייתה אשליה ובפועל חיי היהודים בגולה בסכנה.

י"ל גורדון, איש ההשכלה, שהאמין בתחילה ששוויון זכויות במדינות אירופה יביא גאולה לעם, קורא בשירו "אחותי רוחמה" להגירה אל מעבר לים (בעקבות פרעות 1882):

117 כתבי יהודה ליב גורדון, שירה, הוצאת דביר, תל-אביב, תשי"ט, 1959, עמוד צה.

מֵה־תִּתְּיָפְחִי, אַחוּתֵי רַחֲמָה,
 מֵה־נִפְּל לְבָדְךָ, מֵה רֵוַחְךָ נִפְעָמָה,
 וּלְחַיִּיךָ שׁוֹשְׁנִים מֵה־נִבְּלוּ?
 כִּי בָאוּ שׁוֹדְדִים וּכְבוֹדְךָ חָלְלוּ?
 אִם גָּבַר הָאֲגָרוֹף, יַד זְדִים רָמָה,
 הֲבֵךְ הָעוֹן, אַחוּתֵי רַחֲמָה!?

ובבית החמישי הוא מנסה להציע פתרון:

קוּמִי גַלְכָה – הִה בֵּית אִם אוֹהֶבֶת
 לֹא אוֹכַל אֲבִיאָךְ בְּטַח לְשִׁבְתָּ:
 אִם אֵין לָנוּ וּבְבִיתָה לֹא נִגְוָדָה –
 לְמַלּוֹן אוֹרְחִים אַחַר לְלוֹן נִסְוָדָה,
 עַד יִחַמַל עָלֵינוּ אֲבִינוּ – שָׁמָּה
 נִשָּׁב וּנְחַכְּהָ, אַחוּתֵי רַחֲמָה.

לאן? הכיוון איננו מוגדר. י"ל גורדון מדבר על "מלון אורחים אחר"...

ג. "חיבת ציון" ושירתו של אימבר

בתגובה לפרעות התארגנה תנועת "חיבת ציון", ומשורריה דיברו בשפה אחרת. תשובתם קיצונית, בוערת, ממהרת. שיריהם שירי המנון ופניהם לציין. "שאו ציונה נס ודגל / דגל מחנה יהודה / מי ברכב מי ברגל / נעש נא לאגודה. / יחד נלכה נא נשובה / ארצה אבותינו / אל ארצנו האהובה / ערש ילדותנו" (מילים: נח רוזנבלום, לחן: נח זלודקובסקי).

בשנת 1881 עלה בן יהודה לירושלים והנהיג את תחיית השפה העברית בארץ ישראל. ב-1882 הגיע ארצה נ"ה אימבר, והטיף לשיבה ארצה בקול חוצב להבות:

משמר הירדן¹¹⁹

נפתלי הרץ אימבר

קִּוּל רַעַם בְּשָׁמַיִם
קוֹל חוֹצֵב לְהַבּוֹת
קוֹל קוֹרֵא מִירוּשָׁלַיִם:
חוֹשׁוּ לְאַרְץ הָאֲבוֹת.

לִירְדֵן לִירְדֵן אֲתִי,
עֲשׂוּ מְקוֹרוֹת מְעַבְרוֹת,
מְקוֹם נֶהָר פְּלִגְיוֹ יְהִמְיוּ
הַעֲמִידוּ שָׁם מִשְׁמְרוֹת,
חֲרַב לַד' וּלְאַרְצָנוּ,
בִּירְדֵן שָׁם מִשְׁמְרֵתָנוּ.

הַרְגְעִי, אֲרֵץ אֱהוּבָה,
נַחֲנוּ לֹא נִרְגַע,
בֹּל נִתְנַדְּ הַיּוֹת עֲזוּבָה,
עַת קוֹל שׁוֹפֵר יִשְׁמַע,
בְּחַיֵּי-הָעוֹלָם נִשְׁבַע,
גַּם נִתְקַע בָּךְ
עַת קוֹל שׁוֹפֵר יִשְׁמַע,
אֲז נִרְיָמָה דָּגְלָנוּ
חֲרַב לַד' וּלְאַרְצָנוּ,
בִּירְדֵן שָׁם מִשְׁמְרֵתָנוּ.

שירת "חיבת ציון" פשוטה ונלהבת: החרזיה מהירה, הטורים קצרים, הסגנון המנוני, הדימויים ישירים. לא עוד אידיליה ערטילאית של הארץ התנ"כית, אלא חוויה ממשית של שיבה לחקלאות, לאדמה, לפרי הגפן. אופיינית לאימבר – שירת היין.¹²⁰ מאז שלמה אבן גבירול לא היה עוד משורר עברי ששר שירי תהילה כה רבים ליין. אימבר הכריז: "לוֹלֵא כּוֹסִי – אבחר מותי". זאת ועוד: "זה כשנות אלפיים הייתה השירה העברית לא יותר מקינות, ספרות שהביעה רק את הרוח של הנביא ירמיהו. חסרה הייתה זמרה עליזה. לספרות העברית לא היו משוררים, כי אם מקוננים. אני חדלתי לבכות ולייבב. הלאה הקינות! בכינו כבר יותר מדי. במקומה הכנסתי רוח של אהבה ויין!"¹²¹

119 מתוך שירה עברית – אנתולוגיה של השירה העברית החדשה מרמח"ל עד פּינס, בעריכת יצחק עגן, הוצאת מ. ניומן, תל-אביב, תש"ח, 1948.

120 אהבת היין ושירת היין קירבו את אימבר לשירתו של המשורר והמתמטיקאי הפרסי עומר כיאם (1048-1131). אימבר היה הראשון שתרגם את עומר כיאם לעברית. ב-1905 הוציא אימבר לאור בנייר-יורק קובץ תרגומים ל"מרובעים" של עומר כיאם בשם "הכּוֹס".

121 נקדימון רוגל, בעקבות נפתלי הרץ אימבר בארץ ישראל, בהוצאת קק"ל, 1999.

ראשון לציון¹²²

נפתלי הרץ אימבר

בעת בצרו האיכרים שם ראשונה ענביהם לדרך בגת.

בשמן יבוא בעצמותיכם
יין דם הגפנים,
וצאו בעקבות אבותיכם
כאשר היו לפנים.
עדרו במעדר כרמיכם,
והתענגו על משתה שמנים
ומשל בפי שכניכם:
"כאבות בן הבנים",
הידר, הידר, הידר!
הידר אחי האהובים,
ליום בו נדרכה פורה!
זרוע בזרוע שלובים
בארץ ישראל נגודה,
מפלת פוט ולובים
עוד בעינינו נשודה,
אז נשיר ליושב הכרובים
על הגאלה והתמודה...
הידר, הידר, הידר!

הרכו, הרכו בגתות,
הידר אחי הנאהבים!
עברו יובלות ושמיטות
מעת היינו תושבים –
איך נשתנו העתות
כגלגלים רצים ושבים...
הרכו, הרכו בגתות,
תירוש מלאו היקבים.
הידר, הידר, הידר!
הרכו וממיץ ענביכם
תירוש ישקו היקבים
מדם בשר גבוריכם
תמצו דם ענבים
משקוי לח אבותיכם,
עמוק חבקו רגבים,
הדשנו עצי גפניכם
ופניכם פני להבים.
הידר, הידר, הידר!

היקב בראשון לציון, 1897, באדיבות מוזיאון ראשון לציון

122 מתוך השירה העברית בתקופת חיבת ציון, בעריכת רות קרטון-בלום, ספריית דורות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 128-129.

בשירים אלה מתאחדת שמחת היין עם חוויית ה"ביחד" של גילוי נפלאות הארץ.
 אלה הם **שירי מקהלת העם**, שירי זמר עברי ראשונים.

בית הייסמן בראשון לציון, הבית שבמרפתו התגורר אימבר 3 חודשים בשנת 1883,
 באדיבות מוזיאון ראשון לציון

תמונות מראשון לציון משנת 1900, ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

משמר הירדן¹²³

(השני)

נפתלי הרץ אימבר

הלאה ירדן, הלאה זול,
יהמו גליך,
עלי גדוטיך שטוף וגול
חלאת ארצך.

בקול רעם הרעם קול
בהמון מימך.
מסלת ציון אתה סול,
נחנו אתרדך.

מקהלה:

הלאה ירדן, הלאה זרום
תכתב זאת לדורות,
כי לילה ביום
נחנו על משמרות...

עובדי אשדים וחמנים
גרש מגבולך,
גמלי קדר ודדנים
בל ירפשו מימך,
אחלי אדום ומדינים,
שטפם בגליך!
באבות בן הבנים
נחנו פה שומריך...

הלאה ירדן, הלאה זרום
ליום המלח שמה...
גל לגל, תהום לתהום
יספרו בדממה.
כי ממזרח, מערב, צפון ודרום
נתאספו למלחמה,
עוד בארצך נהיה לאם
ואלמתנו קמה...

הלאה ירדן, גלה הלוט,
המסכה הנסוכה,
ושטוף נחלת בני לוט
ירשו למו מלוכה,
לנגה כוכבי מאורות
בארצך הברוכה
על משמרתו יעקב עוד
וקשתו דרוכה...

הלאה ירדן, הלאה זול,
יהמו משפריך,
נתק מוסרות, שבר עול
שמו עליך,
קברם שם בגדות החול
והרעם בגליך!
בני יעקב ישמעו הקול
יבואו לעזרך...

מקהלה:

גל לגל, תהום לתהום
יספרו אז הקורות,
כי לילה ביום
עמדנו על משמרות...

123 מתוך שירה עברית מרמח"ל עד פינס, בעריכת יצחק עגן, הוצאת מ. ניומן, תל אביב, תש"ח, עמ' 270.

ההתלהבות כה מיידית, עד שהשירה הפכה לחד-ממדית. אימבר וחבריו עיצבו נושא אחד שאינו מתפתח. לכן הקשר בין בתי השיר רופף. אפשר לנתק מן השיר בתים שלמים בלי שהקורא ירגיש בכך. כך בנוי השיר "ראשון לציון" וכך קרה גם ב"תקוותנו"...

שירת "ההשכלה" הייתה בטוחה בדרכה ובייעודה. שירת "חיבת ציון" כתובה בסערת רגשות ובחוסר ודאות. ההתלהבות של "שאו ציונה נס ודגל" פגה עם קשיי הקדחת והארגון של העלייה הראשונה. המהגרים היהודים פנו בהמוניהם לאמריקה. תנועת "חיבת ציון" לא הצליחה להגשים את החזון לו הטיפה.

ולכן הסגנון המתלהם של "חיבת ציון" הוא רק שלב מעבר קצר בן 16 שנים (מ"תקוותנו" של **אימבר** שנכתב ב-1878 ועד "ברכת עם" של ביאליק, 1894)¹²⁴ בין סגנון "ההשכלה" לבין שירת "התחייה" של **ביאליק וטשרניחובסקי**, בין "חיבת ציון" העממית לבין הרצל וה"ציונות המדינית", בין העלייה הראשונה לעלייה השנייה.

ד. שירת התחייה – ביאליק וטשרניחובסקי

בשירת התחייה השתנה הטון הבטוח והקבוצתי של משורר ההשכלה שליח הציבור, לטון אינדיבידואלי, אישי. ההמון והקבוצה מתפוגגים. המשורר רואה עצמו כמדבר בעד נפשו הוא.

במכתביו מ-1898 התלונן ביאליק על הפאתוס של שירת "חיבת ציון": "לא העם וגעגועיו נשמעים בשיריהם, כי אם המון דברים נשמע: טובע בים דמעות, דמעות רותחות, דם ואש ותמרות עשן: ציון משאת נפשי; בחלומי ראיתיך; אהובתי משושי – וכל המילות היפות האלה זיופן ניכר מתוכן, ולכן – **כבר קצה הנפש בהן!**" **ביאליק רואה בשירת קודמיו מליצות נבובות.** מטרת שירת התחייה – לשחרר את העברית מן המליצה המקראית המזויפת, ולהפכה לשפה כנה ואמתית.

בשירת התחייה הפך ה"ביחד" – לשירת יחיד אינדיבידואליסטית. ההתלהבות פנתה לעצבות; הקיצוניות – להתמתנות; תיאורי הנוף והאדמה – לשירה מופנמת, רומנטית, אישית, ולשירי אהבה; שיר הלכת וההמנון – לשיר התרסה, נקם ויגון ("נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן", מתוך **על השחיטה**); המבנה הפשוט של שיר הזמר עם מקהלה ופזמון – למבנה מורכב ומרוכז שבו כל בית משמעותי בתהליך האמנותי; המליצה התנ"כית – לשפה אישית.

124 הלל ברזל, **תולדות השירה העברית מחיבת ציון עד ימינו**, פרק שני – תקופה בייחודה: "חיבת ציון" בין "השכלה" ל"תחייה", ספריית פועלים, תשמ"ח, 1987.

לבדי

חיים נחמן ביאליק

בלם נשא הרוח, בלם סחף האור,
שירה חדשה את-בקר חיים הרגינה;
ואני, גוזל רך, נשתכחתי מלב
תחת כנפי השכינה.

בך, בך נשארת, והשכינה אף-היא
בך ומינה השבורה על-ראשי הרעידה.
ידע לבי את-לבה: חך חרדה עלי,
על-בנה, על-יחידה.

בך נתגרשה מכל-הזויות, רק-עוד
פנת סתר שוממה וקטנה נשארה –
בית-המדרש – ותתבס בצל, ואהי
עמה יחד בצרה.

וכשכלה לבבי לחלון, לאור,
וכשצר-לי המקום מתחת לכנפה –
כבשה ראשה בכתפי, ודמעתה על-רף
גמירתי נטפה.

חרש בכתה עלי ותתרפק עלי,
וכמו שכה בכנפה השבורה בעדי:
"בלם נשא הרוח, בלם פרחו להם,
ואותר לבדי, לבדי..."

וכעין סיום של-קינה עתיקה מאד,
וכעין תפלה, בקשה וחרדה כאחת,
שמעה אני בבכי החרישית היא
ובדמעה היא הרוחת –

תמוז, תרס"ב, 1892¹²⁵

125 מתוך כל כתיבי ח"נ ביאליק, הוצאת דביר, תל-אביב, מהדורה עשירים, תש"ד, 1959.

ה. שלושה מחזורי תסיסה כנגד המליצה – מאימבר לאלתרמן

ב-1900 קמים ביאליק וטשרניחובסקי ויוצאים נגד שפת המליצה של קודמיהם, י"ל גורדון ואימבר, אנשי תנועת ההשכלה וחיבת ציון. אך לשפה, שרק לפני שני דורות קמה לתחייה, אין עדיין זרימה טבעית, חיה ונושמת. דרכה של השפה עוד ארוכה. וכך, בכל דור ודור תקום התסיסה כנגד המליצה.

ב-1930 קמים שלונסקי ואלתרמן, ויוצאים נגד שפת המליצה של קודמיהם, ביאליק וטשרניחובסקי. אלתרמן ושלונסקי מחפשים דרך שונה ועכשווית לשימוש בשפה, בהשראת שירה מודרנית רוסית וצרפתית במאה ה-20.

ב-1950 קמים יהודה עמיחי, נתן זך ודוד אבידן (חבורת "לקראת") ויוצאים כנגד המליצה של קודמיהם, אלתרמן ושלונסקי. שוב נושא המרד יהיה השפה העברית: ההשתחררות מן הגוזמה והשפה התנ"כית וקשירת השפה העברית לעולם האקטואלי, המודרני, המשתנה תדיר. דור מורד בדור: נתן זך ודוד אבידן מורדים בשלונסקי ואלתרמן, שמרדו בביאליק ובטשרניחובסקי, שמרדו בגורדון ובאימבר. ובינתיים השפה נפתחת, מתפתחת, מתעשרת ומשגשגת.

באמצעות שחרור העברית מן המליצה המקראית, קמה, חיה, נושמת ותוססת היצירה הישראלית.

"התקווה" של אימבר מסמלת בדרכה גם את תקוות שפת השירה העברית החדשה – להעז, למרוד ולהתחדש.

נתן אלתרמן מסכם את התהליך בשירו "המנון ומחברו" – שיר שיש בו מבט על דרכה של הספרות העברית מגורדון ועד ביאליק, בצד נבואה על תהפוכות העתיד ועל היום שבו משוררים צעירים ימרדו גם בכותב השורות עצמו, באלתרמן: "זֶה הַשִּׁיר, אֲבָל הַיּוֹם מְמַרְחָקִים / עוֹד דְּבַר־מָה מְצִיץ בּוֹ מִן הַחֲרָפִים, / מְשֵׁהוּ פְּרָטִי... כְּאֵלוֹ הַמְּלִיצָה / מֵתוֹכוֹ פְּתָאם כְּפָרַח מְצִיצָה.... מִי יִתֵּן וּבְבוֹא הַעֵת הַמִּתְאַיְמָה / נִרְאֶה גַם אֲנֹנוּ מְשֻׁנִּים קִמְעָה... / מְשֻׁנִּים קִמְעָה וְנִמְלָצִים קִצְת־קֵט / בְּעֵינֵי דוֹרְשֵׁי מְזִמּוֹר חֲדָשׁ וְחָדָשׁ..."

עם הבאת ארונו של נפתלי הרץ אימבר, 1953.

בן, במסתבר זה דרך המנונים:
מתחילים בשיר של חבר תמהונים,
מתחילים במושבה של הברון
על פסת ניר כתובה בעפרון,
מתחילים מבלי להתבונן באלו
אלא לסטודנטים אחרים של ביל"ו,
ולבסוף הגה... פתאם או לא פתאם...
תזמורות עוברות ועם מצדיע דם.
לא שלם בגוף הגיע זה השיר:
את מרבית בתיו הוא בדרךכים השיר
ונאשר נותר בו לפלטה גדולה
מתקן כפי הצורך ומטלא,
אך לבן אולי דומה הוא בשוא-רוח,
לפעמים, לדגל-מלחמות קרוע,
ועל אף כל מום – יגד נא ביודעים –
אין אולי יקר ממנו ליהודים.
מי כשיר הזה על פי העם שגור?
שמה רק תפלות מספר שבסדור.
הוא תרומות קבץ והוא כמו בדיחה
ברבים הלעג, ולאו כל שיר זכה...
הוא שבון חנה... והוא עת תור הגיע,
אל חפת-קרבנות צבא ועם השביע,
הוא ספינות הוליד ובקום הממלכה
הוא טפס עם דגל. שיר-לכל-מלאכה.
בן, במסתבר זה דרך המנונים:
מתחילים בתחום של תמהונים שונים
ולבסוף הגה... פתאם או לא פתאם...
המצעד עובר נכון כנכון היום.
ולבסוף מובא פיטן עברי לנוח
ושירו עצמו בנהמת בלי רוח,
מלנה אותו, עם הלמותו של תף,
כלות איש זר... וכך יפה נטוב.

כך יפה נטוב. שכן גם המלים
גם המנגינה החליפו כמעילים
את הדן ואת משמעותן והן
שזכות לזמן, לנוף, לא לנוג...
ואומרות הן כבר אפלו (אי שמים!)
לא את שכתוב בן. הן אומרות פי שנים...
פי שלשה... עשרת ועשרים מונים...
בן, במסתבר זה דרך המנונים.
זה השיר, אבל היום ממרחקים
עוד דבר-מה מציץ בו מן התרכים,
משהו פרטי... כאלו המליצה
מתוכו פתאם כפרח מציצה
עם דמות איש (מקצות שבעים קיצים וחרף):
צנארון נקשה ותלתלים על ערף
וגלויף קפדן של עניבת-פרפר...
משנה מאד. בן, פרק זמן עבר.

מי יתן ובבוא העת המתאימה
נראה גם אנו משנים קמעה...
משנים קמעה ונמלצים קצת-קט
בעיני דורשי מזמור חדש וחד...
והנה זה אות מבהק שבין היתר
העברית פורחת בלי מנוחות נרתע
והנה זה אות ברור שבין השאר
לא לשוא אולי הושר מה שהושר.

126 מתוך "הטור השביעי", דבר, ט' באייר תשי"ג, 24.4.1953.

ז. שאלות סיכום

1. למה מתכוון אלתרמן בכותבו על "התקווה" – "לא שלם בגוף הגיע זה השיר"?
2. לאלו אירועים מרמזת השורה "בְּרַבִּים הֶלְעָג, וְלֹא כָּל שִׁיר זָכָה..."
3. מדוע מציין אלתרמן 70 קיצים לדמותו של אימבר, ב־1953?
4. מדוע מופרד הבית השביעי משאר בתי השיר בכוכבית?
5. איזו משאלה אישית מביע אלתרמן בסיום השיר?
6. מהי "מליצה"? הביאו שתי דוגמאות למליצות מתוך מבחר השירים בפרק.
7. האם נדמה לכם שהשפה של דור ההורים שלכם מליצית? מתיפיפת? לא אמיתית? הביאו דוגמאות.

בת ציון, ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

הרחבה למורה לאזרחות ולסוציולוגיה

שנים רבות היססה מדינת ישראל ונמנעה מלקבוע את "התקווה" בחוק כהמנון המדינה. רק ב־2004 נוסח סופית חוק ההמנון. לפניך תמליל של אחת מישיבות ועדה של הכנסת בנושא, בנוכחות 11 משתתפים: חמישה חברי כנסת, שלושה נציגים של משרד החינוך, נציג משרד הפנים ושני יועצים משפטיים. בישיבה עולים כל הקשיים והבעיות שבגללן התעכבה כל כך הפסיקה החוקית.

קראו את הדיון ואת ניסוח החוק וענו על השאלות הבאות בתום הפרק.

א. ישיבת ועדת הכנסת בנושא חוק ההמנון (2002)

פרוטוקולים/ועדת הפנים/4949

ירושלים, כ' באייר, תשס"ב

2 במאי, 2002

הכנסת החמש־עשרה נוסח לא מתוקן
מושב רביעי

פרוטוקול מס' 1

מישיבת הוועדה המשותפת פנים־חינוך להצעת חוק הדגל והסמל
יום שני, י' באייר התשס"ב (22 באפריל 2002), שעה 12:10

סדר היום:

1. הצעת חוק הדגל והסמל (תיקון – המנון המדינה), התשנ"ט 1999, ח"כ מיכאל קליינר (ליכוד)
2. הצעת חוק הדגל והסמל (תיקון – ההמנון הלאומי), התשס"ב 2002, ח"כ זבולון אורלב (מפד"ל)

חברי הוועדה:

משה גפני – היו"ר (יהדות התורה)

זבולון אורלב (המפד"ל)

איוב קרא (ח"כ דרוזי בליכוד)

מוסי רז (מרץ)

מיכאל קליינר (ליכוד)

מוזמנים: יחזקאל לביא, מנהל האגף לתכנון ואחראי על המידע, משרד הפנים
ד"ר אילנה זיילר, מנהלת אגף א' מוסדות חינוך, משרד החינוך
עו"ד מיכל סגל, הלשכה המשפטית, משרד החינוך
יעל פרבר, מתאמת שרת החינוך לכנסת
עו"ד יהושע שופמן, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, משרד המשפטים
ליאת בלום, מתמחה, מ"מ היועצת המשפטית
קצרנית: דקלה אברבנאל

היו"ר משה גפני:

שלום לכולם. אני מתנצל על האיחור בשם כולנו. חשבנו שאם הדיון יתקיים בפגרה, יהיה שקט. אבל לחברי הכנסת יש עודף מרץ. אני מתכבד לפתוח את ישיבת הוועדה – ועדה משותפת של ועדת הפנים וועדת החינוך, להצעת חוק הדגל והסמל של ח"כ קליינר ולהצעתו של ח"כ אורלב. ח"כ קליינר יפתח בדברים.

מיכאל קליינר:

ראשית אני מודה לח"כ אורלב שהצטרף והציע הצעת חוק דומה. יש לי ניסיון טוב עם ח"כ אורלב: אחת מהצעות החוק שהעברתי בכנסת עברה רק משום שהיא הונחה על שולחנה של ועדת החינוך ויו"ר הוועדה קידם אותה. אני מקווה שגם הצעת החוק הזאת תעבור. זהו חוק דרקוני. מעבר לסעיפים הספציפיים, אינני רואה שום סיבה מדוע כאשר דגל המדינה מעוגן בחוק וסמל המדינה מעוגן בחוק – ההמנון יהיה יתום. זה מעמיד את ההמנון במצב נחות, לכאורה. לאורך כל השנים היו התבטאויות בנושא ההמנון: הצעות להחלפתו, להוספת בית וכו'. לאור זאת חשבתי שיש להקפיד ולעגן את זכויותיו. לדעתי יש לקבוע זאת בחוק יסוד. מעמדו צריך להיות גבוה עוד יותר, אולם אני ראלי, ולכן חשבנו לשלב ראשית את החוק בחוק המתאים לו – בחוק הדגל והסמל. כמוכן שבחוק המקורי יש סעיפים שנוגעים לפגיעה בדגל או בסמל, והם אינם רלוונטיים להמנון היות שהוא דבר מופשט – אלא אם כן מדברים על מגילת הקלף שעליה מודפסות המילים. בכל מקרה, אני מבין שיש ויכוח עם הממשלה בנוגע לסעיפים שונים, מעבר לסעיף 2. אני חייב לציין שכשהתקבלה הסכמת הממשלה להעביר את החוק, הסכמנו לוותר על הסעיפים הטכניים הנוספים, כדי להעביר את ההצעה. אם כן, מדובר בחוק פשוט מאוד. מטרתו לצרף את המילה "המנון" לכמה סעיפים, וכן לקבוע שהמנון המדינה הוא "התקווה".

היו"ר משה גפני:

איפה עומד ההמנון היום? הוא מופיע בחוק כלשהו?

זבולון אורלב:

אבהיר זאת בדבריי.

ראשית, הדגל, הסמל וההמנון הם הסימנים המובהקים ביותר של כל מדינה. בדרך כלל מעמדם נקבע בחוקים מיוחדים. כבר בשנה הראשונה להקמת המדינה נחקקו חוקים מיוחדים הקובעים את הדגל כדגל המדינה ואת סמל מנורת שבעת הקנים כסמל המדינה. נקבעה גם חובה להציגם בכנסת.

אולם עד עתה טרם חוקק חוק לעניין ההמנון, מלבד חוק שמסדיר את הישיבה הראשונה של הכנסת. כשכנסת חדשה מתכנסת, בין היתר שרים בה את המנון "התקווה". כלומר, בדרך אגב, הדבר נקבע.

היו"ר משה גפני:

נכון, אני קורא את החוק הזה, מתוך חוק הכנסת.

זבולון אורלב:

משרד המשפטים התנגד התנגדות מסורתית לחקיקה בנושא ההמנון, בטענה שהדבר כבר מוזכר. אולם היו לכך טעמים נוספים. אינני יודע אם לחוק הכנסת יש תוספת שמפרטת את מילות ההמנון, אולם אני מניח שכן. בכל מקרה, מעמד ההמנון שם נקבע כבדרך אגב.

חשוב לומר שימיה של "התקווה" ארוכים פי שניים מימיה של מדינת ישראל. היא נולדה עם התחלת ההתיישבות בארץ ישראל בסוף המאה הקודמת – בשנת תרס"ב (1882). השנה מלאו מאה ועשרים שנה לראשית ההתיישבות. נפתלי הרץ אימבר, מחבר המילים למעט שורה אחת, נולד בעיירה קטנה בגליציה, בזלוצ'וב.

איוב קרא:

הוא נולד שם, אבל חי על האדמות של סבא שלי בדליית אל כרמל ושם חיבר את "התקווה".

יחזקאל לביא:

הוא התגורר שם, אבל חיבר את המילים ביסוד המעלה.

זבולון אורלב:

אספר מיד מדוע יש מחלוקת גם בשאלה זאת. ייתכן ששתי הטענות צודקות. ל"תקווה" היו כמה גרסאות. יש לשיר תשעה בתים. המסורת אומרת שנפתלי הרץ אימבר סבב במושבות, ובכל מושבה חובר בית. כל מושבה אומרת "על ראשי הניח צדיק את ראשו". ייתכן שחלק מ"התקווה" נכתב בדליית אל כרמל, חלק ממנה ביסוד המעלה, חלק אחר בזיכרון יעקב וכו'. כולם טוענים לזכות מקור, ולכולם יש בוודאי זכויות. אולם הנוסח הראשון פורסם בתרס"ו, בשנת 1886 – ארבע שנים לאחר התחלת ההתיישבות. הוא פורסם בספר שירים שנקרא "ברקאי". מאז, בלי חוקים ובלי משפטים, העם היהודי אימץ לעצמו את "התקווה" כהמנון. גם המוסדות הציוניים – ההסתדרות הציונית והקונגרס הציוני – שקלו אפשרויות שונות להמנון שלהן, אולם בסופו של דבר בקונגרס הציוני הראשון בבאזל הציע דוד וולפסון להפוך את "התקווה" להמנון ציוני רשמי והצעתו נתקבלה על ידי הקונגרס. זהו בעצם מעשה החקיקה הראשון בנוגע ל"התקווה".

כאמור, רק שורה אחת מיוחסת לאדם אחר, לד"ר י"ל כהן שנולד באמצע המאה הקודמת, והיה המייסד של גימנסיה הרצליה. במקום "התקווה הנושנה לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דוד חנה", הוא הציע לכתוב "התקווה בת שנות אלפיים להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". זהו השוני היחיד.

מיכאל קליינר:

בגולה היו גרסאות אחרות: "לשוב לארץ אבותינו" במקום "להיות עם חופשי".

זבולון אורלב:

כאמור, אין מחלוקת בעניין המילים. אולם מקורה של המנגינה איננו ידוע. כנהוג באותה תקופה, המנגינה לא הוקדשה למילים מסוימות, וכרגע, על פי המחקר הידוע לנו, מקורותיו של הלחן בשיר עם רומני.

יעל פרבר:

אבל זו המולדבה של סמטנה.

זבולון אורלב:

זאת גרסה אחת.

יחזקאל לביא:

גיל אלדמע חקר את הנושא לעומק, וכך גם דן אלמגור. לטענתם זוהי הנעימה של סמטנה.

מיכאל קליינר:

תמיד כעסתי על סמטנה שגזל את המנגינה.

זבולון אורלב:

אני מוכן לקבל את הגרסה הזאת, אולם בכל מקרה אני מבקש לכלול בהצעת החוק את המילים ואת המנגינה, באמצעות נספח שיכלול מילים ותווים.

אני מבקש להוסיף עוד כמה מילים: כמו שסמל המדינה מופיע בחזית דוכן יושב ראש הכנסת, כמו שהדגל מופיע מאחור, וכמו שתמונתו של הרצל מופיעה על הקיר, אני מציע שמילות ההמנון יוצבו במליאת הכנסת, כדי לתת מעמד שווה לדגל, לסמל ולהמנון.

הצעת החוק שלי גם מוסיפה סעיף של חובת לימוד המנון המדינה. שר החינוך יקבע לכך כללים. למעשה החובה הזאת קיימת, לא היה צורך להמתין להצעות החוק שלנו – שרי חינוך ומנכ"לים קודמים קבעו זאת בהוראות. משרד החינוך איננו אוהב, ובצדק, שהמחוקק קובע תכנית לימודים, אולם כמו שהמחוקק קבע חובת הנפת דגל בחזית כל בית ספר – אני מבקש לקבוע גם את ההוראה הזאת. שרת החינוך הנוכחית היא שיזמה את החוק שהדגל יונף בחזית כל בית ספר.

החוק שלנו איננו קובע חובה לשיר את ההמנון וגם לא חובת הזדהות עמו. נשאלתי על כך. ח"כ קליינר ואני אף קיבלנו על עצמנו להוריד את סעיף השריון. ייתכן שחבר כנסת אחר יגיש הסתייגות בנושא זה, אולם אנחנו הבטחנו שלא לשריין את החוק – ומעמדו יהיה בדיוק כמו מעמדם של הדגל והסמל.

אנחנו מבקשים לאשר את החוק היום לקריאה ראשונה, לאור הסכמת הממשלה.

איוב קרא:

חשוב לי שירשם ששמעתי את הדברים מסבא שלי, סלמאן קרא: הוא היה ממונה על קרקעות היהודים בתחילת המאה. בין היתר הוא היה עוזרו של אוליפנט, והתמנה מטעם חיים וייצמן לשמור את כל אדמות היהודים מתחילת המאה. נפתלי הרץ אימבר קיבל ממנו קרקע באזור דליית אל כרמל. עם קום המדינה הפכנו את המקום לבית "יד לבנים". יש שם הרבה דברים שמשויכים למר אימבר, מחבר "התקווה". הוא אמנם הסתובב בכל מיני מקומות, אבל לן בדליית אל כרמל. בין העצים היפים של הר הכרמל הוא חיבר את "התקווה". חשוב לי לומר את הדברים לצורך דיוק.

יהושע שופמן:

ראשית, ההתנגדות בעבר לא הייתה של משרד המשפטים דווקא. הממשלות הקודמות אכן התנגדו להצעות שכאלה. בשנת 1984, למשל, הודיע שר הפנים בכנסת, ד"ר בורג ז"ל, שכיוון שההמנון הלאומי מעוגן במסורת ובנוהג, אין צורך בחקיקה – וביקש להסיר את החקיקה מסדר היום.

בכנסות הקודמות הצעות כאלה הפכו להצעה לסדר היום או שהייתה התאחדות סביב הצהרה ש"התקווה" היא ההמנון הלאומי, והחליטו שלא לחוקק משהו שמעוגן בנוהל ממילא. בשנת 1996, כשעלתה הצעת החוק בעניין ישיבת הפתיחה של הכנסת, הוחלט בוועדת החוקה לקבוע שהטקס יינעל בשירת "התקווה", וביזמת ח"כ צוקר, יו"ר הוועדה אז, ומשרד המשפטים, הוחלט להכניס את מילות "התקווה" לגוף החוק, והן מופיעות בתוספת לחוק הכנסת.

ההצעות עלו לדיון גם בכנסת הזאת. עמדת הממשלה היא שיש מקום לעגן את ההמנון הלאומי בחוק הדגל והסמל. אולם זה יהיה עיגון בלבד: קביעה שההמנון הלאומי הוא "התקווה". אין מקום לאיסורים פליליים כלשהם, או לקביעת חובה לשיר את "התקווה". על בסיס זאת הכנתי נוסח של תיקון – שאומר את הדברים הללו בדיוק. העברתי את הנוסח ליועצת המשפטית של הוועדה הבוקר.

לדעתי, יש לדון בשאלה האם לתקן כעת את חוק הכנסת. הנושא הוכנס לחוק הכנסת בעבר, משום שלא היה חוק אחר. כעת אפשר לתקן את חוק הכנסת – אך אפשר גם להשאירו כמות שהוא.

היו"ר משה גפני:

האם תהיה תוספת כפולה?

יהושע שופמן:

המילים אכן צריכות להופיע בחוק הדגל, הסמל וההמנון. לא יהיה אסון אם המילים יופיעו פעמיים בספר החוקים, אולם אפשר לתקן את חוק הכנסת.

מיכאל קליינר:

למען ההיסטוריה, אם אינני טועה ח"כ אבנרי הציע בזמנו לקבוע את "ירושלים של זהב" כהמנון המדינה. הוא טען שקיבל את רשותה של גברת נעמי שמר להציע זאת.

יהושע שופמן:

וח"כ ברכה הציע לקבוע את "שחקי על החלומות" של טשרניחובסקי.

זבולון אורלב:

ראשית, אני שמח על השינוי בעמדה המסורתית של הממשלה. למען ההיסטוריה אני מבקש לומר שכפי הנראה, מנקודת מבטו של ד"ר בורג, לא היה צורך בעיגון ההמנון בחקיקה. מבחינתו הדברים היו מובנים מאליהם, והאנשים בתקופתו לא חשו סכנות ואיומים למצב. לצערנו, הדברים השתנו, ועלו הצעות שונות בנוגע להמנון. בתקופה שבה הכול מותר, לכאורה, יש מקום לחוקק חוק שכזה. אני מעריך את הממשלה שהסכימה לכך.

היו"ר משה גפני:

כלומר, ח"כ אורלב איננו משנה מעמדתו של ד"ר בורג ז"ל?

מיכאל קליינר:

ח"כ אורלב מוסמך ממני לענייני ד"ר בורג, אולם, לדעתי, אם ד"ר בורג היה שומע גברת שמילאה תפקיד ממלכתי חשוב מאוד והתראיינה יום אחד וטענה שיש צורך בשני המנונים – גם הוא היה מגיב אחרת.

זבולון אורלב:

אני מבקש להעיר: הצענו לתקן את סעיף 6, אולם הממשלה מתנגדת לכך. אני מבקש להבין את ההתנגדות. סעיף 6 לחוק העיקרי מסמיך את שר הפנים לקבוע הסדרים תפעוליים לעניין ההמנון. למה לא לאפשר זאת? ניתנת לשר הפנים הסמכה שכזאת לעניין הדגל והסמל. זוהי חקיקה ראשית. אפשר גם לקבוע אישור של ועדת הפנים.

יהושע שופמן:

ח"כ אורלב הציע להוסיף כך: "...הקובעות את דרכי חלוקת הכבוד לדגל המדינה ולהמנון המדינה". הסמל איננו מוזכר בפסקה (1). דגל הוא מרכיב מקובל בטקסים ויש חוקים והוראות לעניין הנפתו, גודלו, הנפתו עם דגל זר ועוד. אלה דברים שאינם רלוונטיים במיוחד להמנון.

בפסקה (2) כתוב: "...הקובעות תנאים, הגבלות ואיסורים על השימוש הפומבי בדגל המדינה", וכאן מוצע לכתוב "ובהמנון המדינה". אינני בטוח שזה רלוונטי כאן. וכן מוצע להוסיף, אחרי פסקה (5), גם חובה לשיר את המנון המדינה. אולם ח"כ אורלב טען קודם שהוא מוותר על כך.

זבולון אורלב:

אולם באירוע ממלכתי כמו טקס יום העצמאות, אני מציע שלשר הפנים תהיה סמכות לקבוע שיש לשיר את המנון "התקווה". כוונתי בעצם לחובה להשמיע את ההמנון, ולא שיש לחייב את הנוכחים לשיר אותו.

אני מסכים עם דבריו של עו"ד שופמן, לאחר שפירט את הדברים בכל סעיף. אבל כמו שלעניין הדגל והסמל ניתנה לשר הסמכה כוללת, אני מציע לעשות זאת גם כאן. הרי לא נתקן חקיקה ראשית בכל עת. לדעתי יש מקום להסמיך אותו להתקין תקנות לעניין זה, באישור ועדת הפנים של הכנסת.

ליאת בלום:

לרוב נותנים לשר סמכות להתקין תקנות, או שקובעים שהוא רשאי להתקין, לאחר שנקבעה בחקיקה הוראה אופרטיבית. אם נותנים לשר להתקין תקנות, בין שלעניין החובה להשמיע ובין שלעניין אחר, בחוק חייבת להופיע הוראה אופרטיבית העוסקת באותו עניין. נקבע בחוק ששר הפנים יכול להתקין תקנות לעניין הדגל והסמל, אולם זאת מאחר שבחוק עצמו יש התייחסות לדגל ולסמל: "הפוגע בדגל המדינה...". זוהי קביעה אופרטיבית.

מיכאל קליינר:

אני מבהיר: הסכמנו שלא תיקבע סנקציה בנוגע להמנון, אולם לדעתי יהיה נכון יותר לקבוע הוראה כללית ביותר – ובזכותה לאפשר מתן סמכות להתקנת תקנות. למשל, אם אנשים לא יקומו בשעת ההמנון.

זבולון אורלב:

אני דואג יותר לשמירת מעמד ההמנון במעמדים ממלכתיים. כמו שקבעו ששיבת הכנסת

תסתיים בהשמעת ההמנון, כך, לדעתי, בכל מעמד ממלכתי יש לקבוע זאת בתקנות. אינני מעוניין לקבוע זאת כעת, ואינני מעוניין להגדיר כעת מעמד ממלכתי.

מיכאל קליינר:

ייתכן שייטען שבמקרים מסוימים אין מקום להשמיע את ההמנון, כי תהיה בו גם פגיעה. אולי השר יחליט שלא להשמיע את ההמנון במשחקי כדורגל צעקניים?

היו"ר משה גפני:

אני מבקש לשמוע את עמדת משרד הפנים.

יחזקאל לביא:

עמדתנו הובעה בוועדת השרים. תמכנו בהצעת החוק, כפי שסוכמה.

זבולון אורלב:

אני מבקש לחזור להערותיי: לעניין סעיף 6, אני מציע שתהיה הסמכה כלשהי של השר, כדי למנוע תיקוני חקיקה בעתיד. שנית, אני מבקש ש"ד שופמן ינמק מדוע יש התנגדות לסעיף 6 המוצע בהצעת החוק שלי: חובת לימוד המנון המדינה במוסדות חינוך.

יהושע שופמן:

לעניין הראשון, ועדת השרים החליטה כך. כשלעצמי אין לי התנגדות לקביעה ששר הפנים, באישור הוועדה, יקבע הוראות המסדירות הוראות לאירועים ממלכתיים שבהם יושמע ההמנון. השאלה היא האם שר הפנים הוא השר המוסמך. מה לעניין השמעת ההמנון בכנסת, למשל?

היו"ר משה גפני:

שר הפנים הוא שמופקד על החוק.

יהושע שופמן:

לעניין סעיף 6א: ככל הידוע לי נהוג שלא לקבוע תכנים של חומר לימודי בחקיקה ראשית. הבנתי שיש חוזרי מנכ"ל בנושא. אינני יודע אם אכן בכל מוסדות הלימוד, הרשמיים והלא-רשמיים, מלמדים את ההמנון.

זבולון אורלב:

איננו מחייבים זאת. אלה כללים. לא נקבע שהמנון "התקווה" יילמד בכל מוסד. בתוך עמי אני יושב.

יהושע שופמן:

אז מדוע יש צורך בכך?

היו"ר משה גפני:

אני מבין את החשיבות של הנושא מבחינת הנוכחים. מבחינתי אין לו חשיבות רבה כל כך, הוא בסדר – אבל לא בדרגת עדיפות כמו של הנוכחים האחרים. אני מבין גם את הכוונה שמאחורי הדברים: לפני עשרים שנה לא היה עולה על הדעת לחוקק חוק שכזה. הצעות החוק הוצעו לאור מקרים שקרו.

כאדם מהצד אני מציע שלא ניכנס כרגע לסעיף הנוגע למערכת החינוך. יש התנגדות לכך. הייתה לכך גם התנגדות במליאה בהתחלה, מהמפלגות הערביות.

זבולון אורלב:

לא שמעתי זאת. אין שום בעיה עם הסעיף. אני מציע לשמוע את משרד החינוך בעניין זה.

היו"ר משה גפני:

ההצעה שמציע עו"ד שופמן מקדמת את העניין. אם אין למשרד המשפטים התנגדות לקבוע ששר הפנים רשאי להתקין תקנות – נעשה זאת כעת. אם לא, אפשר לשקול זאת בעת הבאת החוק לקריאה שנייה ושלישית.

מיכאל קליינר:

אני מציע שנתקדם, אך ברור שלא תעלה טענת נושא חדש.

היו"ר משה גפני:

מקובל עליי.

ליאת בלום:

אבל אני חוזרת על טענתי.

מיכאל קליינר:

אנחנו מבקשים מעו"ד שופמן למצוא הוראה כללית מאוד לצורך כך.

יהושע שופמן:

אני מבקש להעיר הערה לשונית: חוק הדגל והסמל מדבר על דגל המדינה ועל סמל המדינה. ההמנון מכונה "ההמנון הלאומי" – כך הוא מכונה בכנסת וכך הצעתי לכתוב זאת.

זבולון אורלב:

זה בסדר.

מיכאל קליינר:

אינני בטוח בכך. ייתכן שיש לכנות אותו "המנון המדינה". הוא גם המנון המדינה. מדינת ישראל, עוד בחוק הכנסת, אימצה את ההמנון הלאומי – וכפי שח"כ אורלב הציג כאן בהרחבה, הוא אכן היה ההמנון הלאומי שאומץ על ידי המוסדות הלאומיים. עם הקמת המדינה הוא הפך להיות המנון המדינה בפועל. היום יש להשתמש בהגדרה "המנון המדינה".

זבולון אורלב:

אני מציע לדון בכך בשלב מאוחר יותר, ולהתייעץ בנושא עם האקדמיה ללשון. יש גם בעיה של עברית נכונה.

היו"ר משה גפני:

צריך לדעת את האמת הלשונית, ואחר כך להחליט.

מיכאל קליינר:

ההמנון הלאומי הוא גם המנון המדינה. כדי לסגור פרצה, ואפילו פרצה קטנה, יש לכנות אותו כך.

זבולון אורלב:

כולנו יודעים מהי ההבחנה בין "לאומי" ל"מדינה". אני מציע לדון בסוגיה בהמשך. בתחילה נטיתי לקבל את דעתו של עו"ד שופמן, אולם כעת אני בוחן שוב את הדברים. אני מציע לדון בכך בעתיד.

היו"ר משה גפני:

אני מקבל את הצעתו של ח"כ אורלב. אני מבקש לשמוע את נציגי משרדי הממשלה.

מיכל סגל:

כבר היום יש המלצות ללימוד ההמנון בבתי הספר. בגלל הערך של המנון המדינה, שדומה לדגל ולסמל, אין למשרד החינוך התנגדות להתקין תקנות לעניין דרך הלימוד של ההמנון.

אילנה זיילר:

אני מצטרפת לדברים. כבר בראשית שנת לימודים זאת, כשהמנכ"לית והשרה הוציאו מנשר לעניין שנת הלימודים בנושא הדגלים, עלה גם נושא ההמנון. נאמר במפורש שבתו הספר ילמדו את מילות ההמנון וישירו אותו. כלומר, הקרקע כבר פורייה. מעבר לכך יש ערך חינוכי עצום לדברים. אנחנו מדינה קולטת עלייה, ועלינו לעצב זהות לאומית של ילדים משבעים מדינות. כמו הדגל והסמל, גם ההמנון יסייע בכך. ולדעתי בשירה יש מרכיב רגשי ואישי עמוק יותר, שאף מעורר התרגשות. ההמנון מעורר הזדהות ושייכות, לשיר יש ערך רגשי עמוק מאוד בעיניי.

יש כבר חומרים חינוכיים בעניין זה במערכת – גם מטעם מינהל חברה ונוער ומטעם אגפי הגיל בחינוך היסודי ובחינוך הקדם יסודי. יש חומרים שעוסקים בדגל, בסמל ובהמנון: חוברות הדרכה לבתי ספר וכו'. אינני רואה שום מניעה לקבל את התיקונים.

יחזקאל לביא:

אין לנו הערות, למעט עניין אחד, ונעלה אותו גם בדיונים בהמשך: אם יעלה נושא האכיפה בצורה כלשהי – תהיה לנו בעיה.

זבולון אורלב:

אין כוונה שכזאת. איננו חושבים שקביעת ההמנון בחוק נוגעת לנושא האכיפה. אולם אם נסכים ששר הפנים יתקין תקנות לכללים להשמעת ההמנון, הרשויות הממלכתיות הן שיצטרכו לאכוף זאת ולהשמיע את ההמנון בטקסים שונים.

מיכאל קליינר:

למען הדיוק, חשבנו שיש מקום לאכוף. אולם כדי להעביר את החוק הסכמנו למחוק זאת.

היו"ר משה גפני:

אם כן, הסעיף הנוגע למערכת החינוך יידון לקראת קריאה שנייה ושלישית, ולא תישמע טענה של נושא חדש. אולם גם חברי הכנסת מחויבים לעמדת הממשלה, נכון?

מיכאל קליינר:

נכון.

זבולון אורלב:

את הסעיף הנוגע למערכת החינוך לא ביקשו ממני למחוק. מה אם שרת החינוך תסכים לדברים?

יהושע שופמן:

אגב, מה שמתמע מהסעיף הוא ששר החינוך איננו רשאי לקבוע הוראות לעניין לימוד תכנים ממלכתיים אחרים. מדוע יש צורך בכך?

זבולון אורלב:

הנחיצות היא רק לעניין המעמד. היועצת המשפטית של משרד החינוך הבהירה שהמשרד

תומך בהצעה. מעמד לימודי המתמטיקה ומעמד לימודי ההמנון איננו זהה. זה חלק מהרציונל של עיצוב זהות.

מיכאל קליינר:

היות שמשרד החינוך מסכים, ואם אין התנגדות עקרונית מאוד – אנחנו מבקשים לכלול את הסעיף הזה בהצעת החוק.

אילנה זיילר:

אני מבקשת לחדד את הדברים: זוהי שאלה חשובה של זהות. להמנון יש ערך משמעותי.

זבולון אורלב:

לרוב משרד החינוך מתנגד לקביעת תכנים בחקיקה ראשית. ואני מסכים לעמדה זאת. אבל לא כל דבר מתאים לעיקרון זה. ייתכן שיש לבצע תיקון עקיף לחוק מטרות החינוך.

היו"ר משה גפני:

כעת נקרא את הנוסח הסופי, כפי שהוצע על ידי משרד המשפטים. אם בדיונים לקראת הקריאה השנייה והשלישית יעלו נושאים שעלו בדיון שלאחר הקריאה הטרונית, ותהיה הסכמה של הממשלה לתיקונים, הדבר לא ייחשב נושא חדש. שני חברי הכנסת המציעים מסכימים שגם בהמשך החקיקה התיקונים ייעשו בהסכמת הממשלה.

זבולון אורלב:

מבחינתי זה בסדר. אני שואף להבנה.

ליאת בלום:

אני קוראת את הצעת החוק.

זבולון אורלב:

מה לעניין צירוף התווים כתוספת?

היו"ר משה גפני:

נדון בכך לקראת קריאה שנייה ושלישית. אני מעלה את הצעות החוק להצבעה: אחד הצביע בעד; אין מתנגדים. אני מודה לכולם. הישיבה ננעלה בשעה 13:55.

מתוך כרזת הל"ד לעצמאות ישראל, תשמ"ב, עיצוב גדעון שגיא
הוצאה לאור מרכז ההסברה – משרד ראש הממשלה

ב. חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה (2004)

חוק הדגל והסמל (תיקון מס' 4), התשס"ה-2004

התקבל בכנסת ביום כ"ו בחשון התשס"ה (10 בנובמבר 2004); הצעת החוק ודברי הסבר פורסמו בהצעות חוק הכנסת - 51, מיום ג' באב התשס"ד (21 ביולי 2004), עמ' 166.1 (1) ס"ח התש"ט, עמ' 37; התשנ"ז, עמ' 194.
(2) ס"ח התשנ"ד, עמ' 140.

שינוי שם החוק:

1. בחוק הדגל והסמל, התש"ט-1949 (1) (להלן - החוק העיקרי), בשם החוק, במקום "הדגל והסמל" יבוא "הדגל, הסמל והמנון המדינה".

2. בסעיף 1 לחוק העיקרי, בסופו יבוא:

"(ג) "המנון המדינה" - השיר "התקוה" בנוסח המובא בתוספת.

3. בחוק העיקרי בסופו יבוא: "תוספת (סעיף 1(ג)) (המנון המדינה)

התקוה

כֹּל עוֹד פִּלְכָב פְּנִימָה

נֶפֶשׁ יְהוּדֵי הוֹמְיָה

וּלְפָאתַי מְזַרְחַח קְדִימָה

עֵינַי לְצִיּוֹן צוֹפְיָה.

עוֹד לֹא אֶבְדָּה תְּקוּנָתִי

הַתְּקוּהָ בֵּת שְׁנוֹת אֱלֹפִים

לְהִיּוֹת עִם חֶפְשִׁי בְּאֶרְצִנוּ

אֶרֶץ צִיּוֹן וְיְרוּשָׁלַיִם.

תיקון חוק הכנסת - מס' 19 4. בחוק הכנסת, התשנ"ד-1994 (2) -

(1) בסעיף 1 - (א) בסעיף קטן (ב), בסיפה, במקום "בתוספת הראשונה" יבוא "בתוספת";

(ב) בסעיף קטן (ד), במקום "ההמנון הלאומי" "התקוה" בנוסח המובא בתוספת השניה" יבוא "המנון המדינה" "התקוה" בנוסח המובא בתוספת לחוק הדגל, הסמל והמנון המדינה, התש"ט-1949"; (2) בתוספת הראשונה, בכותרת, במקום "התוספת הראשונה" יבוא "תוספת"; (3) התוספת השניה - בטלה.

אברהם פורז

שר הפנים

ראובן ריבלין

יושב ראש הכנסת

אריאל שרון

ראש הממשלה

משה קצב

נשיא המדינה

ג. שאלות סיכום

לפניכם פרוטוקול ישיבת וועדת הכנסת להצעת חוק בקריאה ראשונה בנושא הוספת ההמנון לחוק הדגל והסמל, ובמסמך ההמשך – הנוסח הסופי של חוק הדגל והסמל וההמנון כפי שהוא מופיע ב"רשומות".*

1. מהן וועדות הכנסת בהן נערך הדיון? מדוע וועדות אלו קשורות לנושא החוק?
2. מיהם המשתתפים בדיון בוועדת הכנסת? מה תרומת כל אחד מהם (לפי תפקידו) לדיון?
3. הסבירו מה היו המניעים של חברי הכנסת להוסיף לחוק הדגל והסמל את נושא ההמנון? נמקו על פי דברי המשתתפים בדיון בוועדת הכנסת.
4. במהלך הדיון מציינים המשתתפים פרטים היסטוריים רבים על גלגולי ההמנון "התקווה".
 - מהם הפרטים החדשים שלמדתם בעקבות קריאת הפרוטוקול? מדוע לדעתכם היה חשוב לחברי הכנסת לציין פרטים אלו?
 - לאילו ויכוחים ומחלוקות לגבי חיבור המילים, חיבור המנגינה ועדכון ההמנון מתייחסת הוועדה בדיוניה?
 - "תמיד כעסתי על סמטנה שגזל את המנגינה" – אומר ח"כ קליינר בדיון. האם לאור מה שלמדתם במהלך החוברת כולה יש אמת בדבריו?
5. בסופו של הדיון הוחלט ש"התקווה" תוגדר כ"המנון המדינה" ולא "ההמנון הלאומי", "כדי לסגור פרצה קטנה" (לדברי ח"כ קליינר). על איזו פרצה מדובר? כיצד משקף שם זה את משמעותו של ההמנון לכלל האזרחים בישראל? נמקו את דבריכם.
6. הסבירו כיצד מתייחסים הדוברים בדיון בוועדת הכנסת לסוגיית הזהות של אזרחי ישראל שישירו את ההמנון? הדגימו מן הכתוב.
7. עיינו בחוק כפי שהתקבל ובדיוני וועדת הכנסת. אילו נושאים הנוגעים להמנון שנדונו בוועדה מצויים בחוק ואלו נושאים הושמטו? הסבירו מדוע לדעתכם נושאים מסוימים מופיעים בחוק ומדוע נושאים אחרים שנדונו אינם מופיעים בחוק?
8. האם יש לחייב שירת ההמנון בבתי הספר?¹²⁷ בטיעונכם הסתייעו בנימוקי הדוברים בוועדה.
9. ציינו באלו מילים המופיעות בהמנון מודגש הקשר בין העם היהודי לארצו. הסבירו אילו גישות למדינת ישראל משתקפות בו, הדגימו ממילות השיר.
10. עירכו קישור בין הדיון בוועדת הכנסת ובין לשון החוק לבין המושגים מתחום האזרחות: ריבונות, לאומיות, זכויות מיעוטים. כיצד באים המושגים לביטוי בדיון?
11. בפרק 7 בחוברת מוצגת בעיית הייצוגיות של ההמנון. אילו מבין הדילמות הללו עלו בדיון בוועדת הכנסת? נמקו על סמך הכתוב. האם החוק עונה לדילמות? נמקו את עמדתכם.
12. האם כחברי כנסת הייתם תומכים בחקיקתו של חוק זה? נמקו את עמדתכם.

* העירו והוסיפו: **ורדה אשכנזי**, האגף לתכניות לימודים; **רויטל מונצז**, המטה ליישום דו"ח קרמינצ'ר; **אדר כהן**, מפמ"ר אזרחות ומנהל המטה ליישום דו"ח קרמינצ'ר.

127 חובת שירת ההמנון בבית הספר מדי יום מקובלת בארה"ב. דיון בעניין (ללא ההכרעה) נעשה בישיבת ועדת הכנסת ב-9.6.2004. בישיבה זו טען יו"ר הוועדה, ח"כ יורי שטרן, כי "כאשר ישיבת מועצת העיר בלוס אנג'לס התחילה כולם קמו, הצדיעו לדגל ושרו את ההמנון. אצלנו זה מיד יהפוך ללעג בתקשורת. הזלזול שלנו בסמלים הוא בלתי נסבל".

תקליטור "התקווה": פירוט קטעים ומבצעים בתקליטורים המצורפים

תקליטור 1:

מס	שם הקטע	ביצוע	עמוד
1	התקווה – פתיחה	אסתרתית בלצן, מנגנת בפסנתר ומשוחחת (2.39)	9
2	התקווה	בעיבוד מולינארי. התזמורת הפילהרמונית הישראלית עם מקהלת אנקור בניצוחו של זובין מהטה, 2004. מתוך אוסף ה-70 לתזמורת הפילהרמונית. באדיבות הנהלת הפילהרמונית (1.32)	67,57,9 104
3	המנון אנגליה	מקהלת ותזמורת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (2.44)	15
4	המנון אוסטריה	מתוך "רביעיית הקיסר" של היידן, פרק ב'. רבעיית טוקיו, NMC (1.24)	92,16
5	המנון צרפת, "המארסייז"	מתוך בעיבודו של ה' ברליוז, מקהלת ותזמורת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (1.24)	17
6	"שיר השושנה"/צונזר	בביצוע נחמה הנדל, מתוך "אנו נהיה הראשונים 2", הד ארצי (2.01)	20
7	"חושו אחים חושו"/פינס	יצחק גרציאני מנצח על מקהלה ותזמורת הבידור של קול ישראל, מתוך מחרוזת ב"אנו נהיה הראשונים 1", הד ארצי (1.28)	24
8	"אם אשכחך"/ציון תמתי	מאת דוליצקי וכהן, בביצוע מקהלת מורן בניצוחה של נעמי פארן. באדיבות הנהלת מקהלת מורן (2.43)	25
9	"תקוותנו"	משה חובב קורא את שירו של אימבר, בהקלטת קול ישראל, ירושלים (1.48)	28
10	"הויסה", שיר עממי רומני	זמר האופרה מרומניה סורין סימיליאן – בריטון, אסתרתית בלצן – פסנתר. עיבוד: משה זורמן (3.20)	38
11	"ברכת הטל"	תפילת יהודי ספרד, מתוך פסקול הסרט "לך לשלום גשם", באדיבות הבמאי מפיק ראובן הקר (1.10)	88,40

מס	שם הקטע	ביצוע	עמוד
12	תפילת "יגדל אלוהים חי"	תפילת יהדות אשכנז, מתוך פסקול הסרט "לך לשלום גשם", באדיבות הבמאי־מפיק ראובן הקר (1.13)	88, 40
13	שיר עם איטלקי	"ברח, ברח", שיר איטלקי, מתוך פסקול הסרט "לך לשלום גשם", באדיבות ראובן הקר, במאי ומפיק הסרט (2.49)	41
14	סמטנה – "המולדבה"	מתוך "המולדבה", בביצוע התזמורת הפילהרמונית הישראלית בניצוחו של אשטוואן קרטש, 1962. מתוך אוסף ה־70 לפילהרמונית, הליקון (4.37)	103,99,44
15	ברכת עם – "תחזקנה" – ביאליק	י. גראציני מנצח, מקהלה ותזמורת הבידור של קול ישראל, מ "אנו נהייה הראשונים 1", הד ארצי (0.53)	48
16	ברגן־בלזן – "התקווה"	ניצולי ברגן בלזן בשחרור המחנה, 1945, שידור רדיו בגלים קצרים של ה־BBC מלונדון לאמריקה (1.27)	60,59
17	"התקווה" – שירת נבחרי העם בהכרזת המדינה	הקלטת טקס הכרזת המדינה , 1948, באדיבות ברוך זלצמן. הוקלט ע"י אביו לוסיאן זלצמן מ"צליל" (1.50)	65,50
18	"התקווה" – הפילהרמונית בהכרזת המדינה	הקלטת טקס הכרזת המדינה , 1948. באדיבות ברוך זלצמן. בהקלטת אביו, לוסיאן זלצמן, מ"צליל" (1.53)	65,62,50 104,66
19	"התקווה" – סולו לחזן	ריצ'ארד טאקר , תזמורת ומקהלת NMC, CBS (2.53)	65
20	"התקווה" – סולו לזמרת	ברברה סטרייסנד בליווי תזמורת ומקהלה לכבוד יום הולדתה של גולדה מאיר, 1978 (שידור חי) (1.48)	66
21	"התקווה", עיבוד סימפוני	בעיבוד פאול בן חיים , תזמורת הגדנ"ע, בניצוח שלום רונלי ריקליס, הד ארצי (1.48)	104,66,57
22	"התקווה", עיבוד סימפוני	בעיבוד קורט וייל , עם תזמורת בוסטון בניצוחו של סרגיי קוסביצקי, מלון וולדורף־אסטוריה, ניו יורק 1947. שחזור ההקלטה בידי הפונותיקה, בית הספרים הלאומי, האוניברסיטה העברית, ירושלים (1.57)	104,66
23	"התקווה", עיבוד למקהלה ולתזמורת סימפונית	בעיבוד רוי האריס : תזמורת ומקהלת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (2.48)	104,67
24	"התקווה", עיבוד למקהלה ולתזמורת מיתרים	בעיבוד גיל אלדמע : המקהלה הקאמרית תל אביב והתזמורת הקאמרית היהודית, ברלין, בניצוחו של מיכאל שני, 2000. באדיבות מיכאל שני (2.15)	104,67

מס	שם הקטע	ביצוע	עמוד
25	"ירושלים של זהב"	שולי נתן, מתוך "נעמי שמר – האוסף השלם", מדיה דירקט, NMC (4.55)	71
26	"אני שונא"/"אביב גפן	מתוך שירו של אביב גפן והתעויות, הד ארצי (1.39)	82
27	"שיר תקווה"/"אביב גפן	אביב גפן והתעויות, הד ארצי (3.14)	122,83
28	"התקווה"/"סאבלימינל	סאבלימינל, הליקון (3.57)	123,85
29	בטהובן /"שיר תהילה לשמחה"	המנון אירופה מתוך הסימפוניה התשיעית בעיבודו של הרברט פון קאריאן, הליקון (2.18)	94
30	המנון הצאר הרוסי	בביצוע מקהלת הגברים, Vaalam סנט פטרבורג, רוסיה. באדיבות המנצח איגור אושקוב (1.54)	98
31	קטע מתוך "הפתיחה 1812", צ'ייקובסקי	יוג'ין אורמנדי מנצח על תזמורת פילדלפיה, NMC (3.40)	98,97,96
32	"התקווה" על הר הצופים בקונצרט הניצחון	לאונרד ברנשטיין מנצח, המקהלה והתזמורת הפילהרמונית, בקונצרט חגיגי בהר הצופים 1967. NMC (2.02)	104,63,57

תקליטור 2:

מס	שם הקטע	ביצוע	עמוד
1	הן אפשר	שושנה דמארי, NMC, 2.53 דקות	111
2	מחר	להקת הנח"ל, מתוך "נעמי שמר – האוסף השלם", מדיה דירקט, NMC, 2.49 דקות	112
3	שיר לשלום	להקת הנח"ל עם מירי אלוני, הד ארצי, 5.39 דקות	114
4	מרדף	חווה אלברשטיין, NMC, 2.36 דקות	116
5	לו יהי	חווה אלברשטיין, NMC, 3.40 דקות	119
6	אין לי ארץ אחרת	קורין אלאל, NMC, 3.15 דקות	121,120
7	ורדי	שירת העבדים העברים מתוך האופרה "נבוקו", תזמורת האופרה הגרמנית של ברלין בניצוחו של ג'וזפה סינופולי, 1983 (מתוך האוסף "קולות מן השמים") הליקון, 4.57 דקות	95
8	היידן	רביעיית הקיסר פרק ב', בביצוע רביעיית טוקיו, סוני, 7.41 דקות	92
9	צ'ייקובסקי	הפתיחה 1812 , עם מקהלת ותזמורת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC, 16.59 דקות	96
10	סמטנה	המולדבה , בביצוע התזמורת הפילהרמונית הישראלית בניצוחו של אישטוואן קרטש, 1962. מתוך אוסף ה-70 לפילהרמונית, הליקון, 11.13 דקות	101,99,44

דוגמאות תווים

מס' דוגמה	תיאור הדוגמה	מס' עמוד
1	"התקווה" – הנוסח המלא	12
2	המנון אנגליה	15
3	המנון אוסטריה	16
4	המנון צרפת "המארסייז"	17
5	"שיר השושנה"	21
6	"שיר השושנה" – תיבות 8-1	22
7	"שיר השושנה" – תיבות 25-17	22
8	"שיר השושנה" – תיבות 49-34	22
9	"חושו אחים חושו"	24
10	"אם אשכחך" ("ציון תמתי")	25
11	"אם אשכחך" ("ציון תמתי") – תיבות 16-1	26
12	"אם אשכחך" ("ציון תמתי") – תיבות 32-17	26
13	המנון פולין	32
14	"התקווה" – תיבות 8-1	36
15	"התקווה" – תיבות 12-9	36
16	"התקווה" – תיבות 20-13	37
17	שיר עם רומני	38
18	השוואה בין "התקווה" לבין שיר העם הרומני	39
19	"ברכת הטל"	40
20	מנגינת "התקווה" – חלק א', השוואת מקורות	42
21	מנגינת "התקווה" – חלק ב', השוואת מקורות	43
22	"המולדבה" מאת סמטנה – תיבות 54-40	45
23	"שיר המעלות"	49
24	"התקווה החדשה" מאת ציפין	69
25	"ירושלים של זהב"	72
26	השוואה בין "ירושלים של זהב" לבין שיר העם הבאסקי	77
27	"שיר תהילה לשמחה" – הסימפוניה התשיעית של בטהובן	94
28	"שירת העבדים" – "נבוקו" מאת ורדי	95
29	"המארסייז" – תיבות 5-1	96

מס' דוגמה	תיאור הדוגמה	מס' עמוד
30	"המארסייז" – נושא בהרחבה	97
31	המנון רוסיה	98
32	"המולדבה" מאת סמטנה – תיבות 6-1	99
33	"המולדבה" מאת סמטנה – תיבות 15-7	100
34	"המולדבה" מאת סמטנה – תיבות 21-16	100
35	"המולדבה" מאת סמטנה – תיבות 54-40	101
36	"המולדבה" מאת סמטנה – הדגמה של פיו מוטו	103
37	"המולדבה" מאת סמטנה – שש תיבות אחרונות	103
38	"התקווה" בעיבוד מולינארי	105
39	"התקווה" בעיבוד פאול בן חיים	107
40	"הן אפשר"	111
41	"מחר"	113
42	"שיר לשלום"	115
43	"מרדף"	117
44	"לו יהי"	119
45	"אין לי ארץ אחרת"	121
46	"שיר תקווה"	122
47	"תקווה" (סאבלימינל והצל)	123

מקורות נוספים לתמונות

תודתנו נתונה לכל המוסדות והארגונים שנתנו את אישורם לפרסום החומרים שברשותם.

כל הזכויות ליצירות האמנות ולתצלומים שייכים לאמנים, לצלמים, למוזאונים ולמאגרי התמונות. כל הזכויות ליצירות הספרות שייכות למחברים, לאקו"ם ולהוצאות הספרים.

נעשה כל מאמץ לאתר את כל המקורות לחומר המופיע בספר זה. אמו מתנצלים מראש על כל טעות או השמטה, ואם יובאו לידיעתנו – נתקן במהדורה הבאה.

ויקיפדיה – עמודים 27, 28, 54, 57, 58, 60, 85, 93, 95, 96, 97, 104

תודה

במלאות שישים שנה למדינת ישראל יוצאת לאור "התקווה".
ברצוני להודות לכל מי שעזר לי בהכנת ספר זה:

לחברי הקוראים:

לאליהו הכהן, חוקר הזמר העברי, שעבד אתי ללא לאות על דיוק בפרטים ההיסטוריים, הלשוניים והספרותיים, והעמיד לרשותי את המידע האדיר שלו ומחקריו הרבים בנושא – כל זאת במסירות, בדיוקנות ובאהבה.

לעדנה שבתאי, הסופרת, המורה וחוקרת הספרות, שהאירה את עיני בענייני עריכה. **לשרה שפיר**, מייסדת המסלול לחינוך יצירתי (שילוב אמנויות בחינוך) בסמינר הקיבוצים ת"א, שחזקה את ידי לעודד את יצירתיות התלמיד בהקשרי המדיה השונים.

למיכל זמורה-כהן, חוקרת המוזיקה, מייסדת קול המוזיקה ומנהלת האקדמיה למוזיקה בירושלים, ששקדה על העומק והיסודיות בכתיבת העבודה.

לד"ר אליק מישורי, חוקר האמנות, שהדריך אותי בספריו ובארכיונו הפרטי בנושא סמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית.

תודה למורי ורבותי, שחקרו את הנושא וסללו בפני את הדרך למחקר זה – בראש ובראשונה, לחוקר המוזיקה **מנשה רבינא** שפרסם את הספר הראשון בנושא ביזמתו ב-1968, ולבנו דן רבינא על העמדת הספר "התקווה" – מקורו של ההמנון, תולדותיו ותכונותיו, בהשוואה להמנונים של אומות אחרות" לרשות משרד החינוך.

תודה לצוות הבין-תחומי שיעץ לספר – לאיש הקולנוע **מר נחמן אינגבר**. לאיש הספרות והפזמונאות ד"ר **דן אלמגור**, לארכיון **אילן רוט** לציונות, הרצליה, למחלקה החזותית בבית התפוצות בת"א, למוזאון ישראל, ולארכיון קק"ל. להנהלת הפילהרמונית ולארכיון הפילהרמונית, לצלם **יעקב אבירם**, ל**טלי גופר**, מרכזת אתר המוזיקה צפונט במשרד החינוך, ל**גילה פלאם**, ול**רותי פריד** בפונותיקה בבית הספרים הלאומי בירושלים, ל**חיה זל** בספריית קול ישראל בתל אביב, ל**גליה אלבין**, **סטודיו ברוך נאה והשירות הבולאי**, על השימוש בלוגו ובבול שנות השישים לשער; למשפחת **גרדוש** – **טובה פרדו**, ו**מיקי גרדוש** על השימוש באיורו של **דוש**. למוזיקולוגית ד"ר **רות גוטמן בן צבי** ול**פרופ' קוסמה** בבוקרשט על התחקיר בנושא השיר העממי הרומני. ל**מוטי מלאכי ממנהלת פולין**, לאנשי הקולנוע ראובן הקר ופיליפה קוברסקי, לחברתי הגרפיקאית **ציפי שנקלר**, ול**יערה מיטלמן** ממשרד הקתדרה למוזיקה, על העזרה בהפקה.

תודה מיוחדת לבעלי וחברי לחיים, המלחין, המרצה והמחנך **פרופ' משה זורמן** ממכללת לוויןסקי, על רישום התווים, הייעוץ המוזיקלי, הפיענוח ההרמוני של הכתבים, התמיכה והעידוד.

ומעל לכל תודה לאבי, **חיים בלצן** ז"ל, איש החזון הציוני והשפה העברית, מחלוצי העיתונות בישראל, שציווה לי לעסוק בנושא, להתמיד בפרויקט, לראות בו זכות ושליחות לאורך שנים. ותמיד לשמור בענווה על האהבה והגאווה במילים ובמנגינה שיצרה אומה.

בתקווה להמשך תקווה

אסתרת בלצן, 2009

המילה "התקווה" בכתב ידו של הרצל (לועזית) ובכתב ידו של בן-גוריון (עברית)
על גבי בול התקווה, ליום העצמאות 2008.
באדיבות גליה אלבין, אלמדיה בע"מ והשירות הבולאי. עיצוב: סטודיו ברוך נאה (ענת)

